

СОҚПАҚ

тропинка

№5 (118) қазан 2025 жыл

Республикалық «Туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық білім беру кеңістігінде отансүйгіштік пен кәсіби құзіреттілікті қалыптастырудың заманауи тәжірибелері» үйлестіру кеңесі



(2-15 бетте)

Құрметті оқырмандар, әріптестер, ұстаздар мен жас зерттеушілер!



Бүгінгі қоғамда өскелең ұрпақтың рухани дүниесін байытып, табиғатты аялауға, туған жердің тарихы мен мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеу – қосымша білім беру жүйесінің маңызды бағытының бірі болып табылады. Осы бағытта еліміздегі педагогтер мен ғалымдарға, балалар мен жасөспірімдерге әдістемелік және танымдық қолдау көрсетіп келе жатқан «Соқпақ – Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналының еңбегі зор.

Екі онжылдықтан астам уақыт бойы журнал қосымша білім беру кеңістігінде өзіндік орны бар шығармашылық алаңға айналды. Мұнда туристік-өлкетану мен экологиялық-биологиялық бағыттағы үздік тәжірибелер, жаңа әдістемелер мен зерттеу нәтижелері жүйелі түрде жарияланып келеді. Басылымның мазмұны тек педагогтер үшін ғана емес, жас өлкетанушылар мен туристердің, табиғатты сүйетін барлық оқырманның қызығушылығын арттыра түсуде.

Журнал ұжымының қажырлы еңбегі мен ізденісі отандық қосымша білім беру саласының дамуына, педагогикалық қауымдастықтың бірігуіне және тәжірибе алмасуына елеулі үлес қосып отыр. Алдағы нәмірдің тақырыбы – «Туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық білім беру кеңістігінде отансүйгіштік пен кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың заманауи тәжірибелері» - қазіргі заманғы педагогикалық кеңістіктегі өзекті ғылыми-әдістемелік мәселені талқылауға бағытталған. Бұл жинақ педагогтерге тәжірибе алмасуға, жас ұрпақтың бойында елжандылық сезімін және экологиялық мәдениетті қалыптастыруға бағытталған құнды құрал болмақ.

Құрметті авторлар мен оқырмандар! Сіздердің еңбектеріңіз арқылы «Соқпақ – Тропинка» журналы еліміздегі қосымша білім беру жүйесінің даму бағыттарын айқындап, балалар туризмі мен өлкетану қозғалысының жаңа белесіне жол ашатынына сенімдімін.

Баршаңызға шығармашылық табыс, жаңа идеялар және шабыт тілеймін!

Ізгі тілекпен,

Гульнара Абдрахмановна Абишева,

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің

«Республикалық қосымша білім беру

оқу-әдістемелік орталығы» РМҚК директоры

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҚПАРАТ
МИНИСТРЛІГІНДЕ 01.12.2003 ЖЫЛЫ ТІРКЕЛІП,
№4482-Ж КУӘЛІГІ БЕРІЛГЕН.
24.12.2021 ЖЫЛЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ
МИНИСТРЛІГІНІҢ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ
ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ЕСЕБІНЕ № KZ40VPV00044511
ҚАЙТА ТІРКЕЛДІ.

Таралым аймағы: Қазақстан Республикасы

№5 (118), қазан 2025 жыл

МЕНШІК ИЕСІ: МКҚК «Батыс Қазақстан облысы әкімдігі
білім басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризм
және экология облыстық орталығы» (келесіде – БҚ
ОБЖТЖЭО)

Батыс Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының
қолдауымен жылына 6 рет шығады.

Журналдың негізін қалаушы:

Фомин Виктор Павлович - А.А.Остапец – Свешников
атындағы Халықаралық балалар-жасөспірімдер туризм
және өлкетану академиясының (келесіде – А.А.Остапец-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО) академигі, п.ғ.к.

Шеф-редактор: **Бекқалиев Ғалым Ибатоллаұлы** – Батыс
Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының балалар
мен жасөспірімдер туризм және экология облыстық
орталығының директоры (келесіде – БҚОБЖТЖЭО)

Кеңес мүшелері:

Жұмаев Максат Сағынтайұлы – белгілі Қазақстан
альпинисі, альпинизм бойынша Халықаралық деңгейдегі
Спорт шебері, БҚО-ның құрметті азаматы

Смирнов Дмитрий Витальевич – п.ғ.д., А.А.Остапец-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның президенті

Мазбаев Орденбек Білісбекұлы - г.ғ.д., А.А.Остапец-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның академигі

Никитинский Евгений Сергеевич – п.ғ.д., «Тұран-
Астана» университетінің профессоры

Абдулханов Абджемил Закерьянович – п.ғ.к., доцент,
А.А.Остапец-Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның Крым
аймақтық филиалының төрағасы

Шаяхметов Асхат Галиевич - А.А.Остапец-Свешников
атд. ХБЖТЖЭО-ның академигі

Редакция алқасы:

Г.З.Усағалиева – ОБЖТЖЭО директорының ОӘЖ
жөніндегі орынбасары

А.Б.Мукашева - ОБЖТЖЭО директорының ОТЖ
жөніндегі орынбасары

К.Е.Неталиева - ОБЖТЖЭО туризм және қауіпсіз
маршруттар бөлімінің меңгерушісі,

Р.С.Альмұханова – ОБЖТЖЭО өлкетану бөлімінің
меңгерушісі

Н.Б. Байсариева - ОБЖТЖЭО экологиялық туризм
бөлімінің меңгерушісі

Р.Е.Нұрманов - ОБЖТЖЭО әскери-патриоттық тәрбие
және спорттық бағдарлау бөлімінің меңгерушісі

Нөмірмен жұмыс жасағандар:

Қайрлиева Қ.Ж. - бас редактор

Жұмашева А.Е. - корректор

Кушеккалиев Ж.Н. - дизайнер, беттеу

Журнал редакциясының пікірі жарияланым авторларының
пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін.
Қолжазбалар рецензияланбайды және қайтарылмайды.

Жазылым индексі

Жеке жазылушы – 75184

Мекемелер мен ұйымдар – 25184

Редакция мекен - жайы:

090004 Қазақстан Республикасы, Орал қ.,

Исатай батыр көшесі, 71/1

Тел.(7112) 52-59-42, 52-58-91

e-mail: evrasiya.center@yandex.kz

www: tourizm07.kz

Форматы А4 210 x 279 мм, офсетті басып шығару.

Тапсырыс № 4

Таралымы 355 дана

«POSTMAN PR» ЖШС, БҚО,

Орал қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғылы 206

ӨЗЕКТІ-АКТУАЛЬНО

«Туристтік-өлкетану және экологиялық-биологиялық білім беру
кеңістігінде отансүйгіштік пен кәсіби құзіреттілікті қалыптастырудың
заманауи тәжірибелері» атты туристік-өлкетану, экологиялық-
биологиялық бағыттағы ұйым басшыларының Республикалық
үйлестіру кеңесінің кеңейтілген отырысы.....2

Мазбаев О.Б.

Балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытудағы негізгі мәселелер
мен оларды шешу жолдары.....3

Акишева Ж.А.

Современные подходы в организации летнего отдыха детей в
учреждениях дополнительного образования.....5

Омирбаева С.О.

Рухани Түркістандағы туризмнің түрленуі.....8

Үйлестіру кеңесінің ұсынымдары.....10

МЕТОДИКА

Сексенбаева С.К.

Адал азамат қалыптастырудағы туған өлкеге сүйіспеншілік пен
елжанды тәрбиенің педагогикалық маңызы.....16

ӨЛКЕТАНУ – КРАЕВЕДЕНИЕ

Еншибаев Д.С.

Сағыр Төлебайұлы.....19

Ойшыбай А.М.

Ақын мұрасына оралған күн.....23

Шәмші Ғ.И.

Ұкаша ата құлпытасы: тарихи-аңыздық мұраның
танымдық құндылығы.....26

Бимуханов Ж.С.

Ұлт руханиятына еңбегі сіңген қаламгер.....29

Қосшиев Н.Т.

Естілмеген есім немесе 61 тәуліктен астам
әуеде болған ұшқыш-санитар хақында.....33

ЭКОЛОГИЯ

Абдулов В.А.

Орнитологическая экспедиция в Чокпак.....37

ТУРИЗМ

Теміржан Е.І.

Жаяу жорық кезіндегі міндеттерді бөлу.....40

Хасанов М.Ж.

Туристтік жорықтардағы бивуакты ұйымдастырудың қауіпсіздік,
мәдени және экологиялық аспектілері.....43

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА-

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА

Абуталина А.Ж.

Креативті гид болу өнері.....47

Мұса Г.К.

Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалар.....49

Амирова Б.А.

Таңбалы тастар - көне дәуірден сыр шертетін тарихи дерек.....51

Искакова А.Ж.

Табиғат жанашырлары және тарғақ құсы.....54

Нарымбаев Б.М.

Жергілікті және табиғи белгілерге қарап бағытты анықтау.....56

ІСКЕРЛІК ПАПКАСЫ - ДЕЛОВАЯ ПАПКА

ЖИ ресурстарының тізімі.....59

ТУРИСТІК ЖАҢАЛЫҚТАР-ТУРИСТСКИЕ ВЕСТИ

Туризм воспитывает патриотов («Европа – Азия 2025»).....60

Республикалық «Менің Отаным – Қазақстан» туристік экспедициялық
жасақтар слеті Республикалық олимпиада жеңімпаздары.....62

VII облыстық «Хрустальды шоқыр» жүлдесі63

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығы туристік-өлкетану, экологиялық-биологиялық бағытындағы балаларға қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдары басшыларының Республикалық үйлестіру кеңесі

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығы туристік-өлкетану, экологиялық-биологиялық бағытындағы балаларға қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдары басшыларының Республикалық үйлестіру кеңесінің кеңейтілген отырысы 2025 жылғы 30 қазанда Батыс Қазақстан облысы, Орал қаласында өткізілді.

Үйлестіру кеңесінің жұмысына Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның, Оқу-ағарту, Туризм және спорт, Экология және табиғи ресурстар министрліктерінің өкілдері, Батыс Қазақстан облыстық және қалалық мәслихаттарының депутаттары, Облыстық балалар-жасөспірімдер туризмі орталығының Қамқоршылық кеңесінің мүшелері, спикерлер, туризм-өлкетану және экологиялық-биологиялық бағыттағы ұйымдардың жетекшілері (Астана, Алматы, Шымкент қалалары, Ақмола, Ақтөбе, Атырау, Алматы, Жамбыл, Қарағанды, Қостанай, Павлодар, Түркістан облыстары), педагогтер мен бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері қатысты.

Кеңейтілген отырыс барысында балаларға қосымша білім беру жүйесін дамытудың өзекті мәселелері қарастырылып, бағдарламаға сай Батыс Қазақстан облысының білім басқармасының басшысы Сафуллин Елдос Набиоллиевич алғы сөзбен бастап, «Батыс Қазақстан облысының туристік-өлкетану және экологиялық қызметінің дамуы» баяндалып, «Балалар туризмінің 65 жыл» фильмі көрсетілді. ҚР Президенті жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссия төрағасының орынбасары Тарасенко Елена Ивановна, ҚР Туризм және спорт министрлігі Туризм индустриясы комитеті төрағасының орынбасары Байжанов Нурбол Ерланұлының (онлайн) алғы сөздерімен ашылды. ҚР ОАМ Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығының директоры Абишева Гульнара Абдрахмановна «Республикалық қосымша білім беру жүйесінің даму бағыттары», география ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Евразиялық Ұлттық Университетінің профессоры, Ы.Алтынсарин

атындағы Ұлттық білім академиясының ғалымдар кеңесінің мүшесі, бас ғылыми қызметкер, педагогика ғылымдарының кандидаты Мазбаев Орденбек Блісбекұлы (онлайн) «Балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытудағы негізгі мәселелер мен оларды шешу жолдары», А.А.Остапец-Свешников атындағы балалар-жасөспірімдер туризмі және өлкетану халықаралық академиясының президенті Смирнов Дмитрий Витальевич (онлайн) «Генетическая матрица» образов и смыслов социально-культурной среды туристско-краеведческой деятельности в XXI веке» тақырыбында баяндамалар оқыса, Түркістан облысының Жас туристер станциясы директоры Омирбаева Сауле Омирсериковна «Рухани Түркістандағы туризмнің түрленуі», Алматы қаласы, Экологиялық-биологиялық бағыттағы Үйлестіру кеңесінің төрайымы Аришева Зейнеп Ануаровна «От истоков к современности: путь экологического образования в Казахстане», Павлодар облысы Ақсу қаласының «Ақсу» балалар эко-техно орталығының басшысы Акишева Жантоты Амангельдыевна «Современные подходы в организации летнего отдыха детей в организациях дополнительного образования» тақырыбында іс-тәжірибелерімен бөлісті. Экологиялық-биологиялық бағыттағы Үйлестіру кеңесінің төрағасы қайта сайланып, пікір алмасу өткізілді. Үйлестіру кеңесі отырысының қорытындысы бойынша инновациялық технологияларды интеграциялауды ескере отырып, балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытудың тиімді моделін құру бойынша ұсынымдар әзірленетіндігі, сондай-ақ балалардың экологиялық санасын тәрбиелеуге бағытталған жобаларды іске асыру қолға алынатындығы туралы ұсынымдар қабылданды. Шара барысында Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің наградаларымен Тасқала, Бәйтерек, Бөрлі аудандарының педагогтері марапатталса, Батыс Қазақстан облысының «Орал өңірінде балалар туризмін дамытуға қосқан үлесі үшін» төсбелгісі туризм ардагері Абдушева Роза Джанбулатовна, Қаратөбе ауданының балалар-жасөспірімдер туризмі және экология орталығының директоры Омаров Айбат Шайжанұлы, БЖТжЭО Қамқоршылық кеңесінің төрайымы, Орал қаласы «СКФ Отделстрой» директоры Михно Валентина Павловнаға табысталды.



Балалар мен жасөспірімдер туризмі: маңызы, мәселелері және даму бағыттары



МАЗБАЕВ

Орденбек Блісбекұлы

ғ.ғ.д., профессор,

балалар туризмінің ардагері

Астана қ.

Балалар мен жасөспірімдер туризмінің маңыздылығы

Балалар мен жасөспірімдер туризмі – тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін маңызды әлеуметтік-педагогикалық құбылыс. Ол тек саяхат пен демалыс түрі емес, тәрбиенің, патриотизмнің, экологиялық мәдениеттің және өмірлік құндылықтардың қалыптасу мектебі болып табылады.

1. Тәрбиелік және рухани маңыздылығы.

Туризм барысында оқушылар туған өлкенің табиғатын, тарихын, мәдени мұрасын зерттейді. Бұл олардың отансүйгіштік сезімін, азаматтық жауапкершілігін және ұлттық рухын қалыптастырады. Әрбір жорық пен саяхат оқушыларды ұжымда бірлесіп әрекет етуге, өзара көмектесуге, табандылық пен төзімділікке тәрбиелейді.

2. Танымдық және зерттеушілік маңызы.

Туристік-өлкетану экспедициялары оқушылардың ғылыми-зерттеу қабілетін арттырады. Олар табиғи және тарихи нысандармен тікелей танысып, өз өлкесінің экологиялық жағдайын, табиғи ресурстарын, мәдени-тарихи құндылықтарын зерттеу арқылы зерттеушілік дағдысы мен аналитикалық ойлауын дамытады.

3. Денсаулық және өмір қауіпсіздігі мәдениетін қалыптастыру.

Туризм – денсаулықты нығайту мен салауатты өмір салтын қалыптастырудың тиімді құралы. Табиғат аясындағы белсенді іс-әрекет

оқушылардың физикалық дамуын қолдайды, өмір қауіпсіздігі ережелерін тәжірибеде үйретеді. Осылайша, туризм – өмір мектебі ретінде баланың мінезін, жігерін, жауапкершілігін шыңдайды.

4. Қоғамдық және азаматтық әлеуметтену құралы.

Жорықтар мен экспедициялар кезінде балалар ұжымдық шешім қабылдау, коммуникация және көшбасшылық қабілеттерін дамытады. Бұл дағдылар олардың өмірлік және кәсіби табысына ықпал етеді. Сондықтан балалар туризмі – заманауи азаматтың тұлғалық әлеуетін ашудың тиімді тетігі.

Батыс Қазақстан облыстық балалар мен жасөспірімдер туризм және экология орталығының үлгісі

Батыс Қазақстан облыстық балалар-жасөспірімдер туризм және экология орталығы – республика көлемінде балалар туризмінің дамуына зор үлес қосқан бірегей мекеме. 2025 жылы орталықтың 65 жылдық мерейтойы аталып өтуде. Ел тәуелсіздігінің қиын-қыстау кезеңінде орталықтың сақталып қалуына Виктор Павлович Фоминнің еңбегі ерекше. Ол балалар туризмін дамыту ісінде көшбасшы болып, көптеген ұстаздар мен шәкірттердің жолын ашты. Сондықтан орталыққа В.П. Фоминнің есімін беру – бұл балалар туризмі тарихына құрмет және өскелең ұрпаққа өнеге болар шешім.

Балалар туризмін дамытуға бағытталған ұсыныстар:

1. «Балалар мен жасөспірімдер туризмі күні» деп аталатын республикалық дата бекіту. Бұл күн еліміздегі қосымша білім беру ұйымдары мен өлкетану қозғалысының мәртебесін арттырып, қоғамның назарын туризм мен экологиялық тәрбиенің маңызына аударуға мүмкіндік береді.

2. Туризм техникасы мен тактикасынан республикалық чемпионат өткізу. Бұл сайыс оқушылардың тәжірибелік дағдыларын арттырып, туризм үйірмелерінің беделін көтереді.

3. «Атамекен» республикалық туристік-өлкетану экспедициясын қайта жандандыру.

Бұл жоба «Моя Родина – Казахстан» экспедициясының жалғасы ретінде өңірлік зерттеу жұмыстарын, тарихи және табиғи ескерткіштерді зерделеуді қамтиды.

Қосымша білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелер

Соңғы уақытта «MINDAL электронды тіркеу жүйесіне» байланысты қосымша білім беру ұйымдарында үйірме саны қысқарып отыр. Мәселе ата-аналар тарапынан түсініспеушілік пен қарсылық туғызуда: күрделі құжат рәсімдеу процесі көп уақыт алады; оқушылар тек бір үйірмеге ғана тіркелуге мәжбүр, бұл балалардың көпқырлы қабілеттерін дамытуға кедергі келтіреді; Астана қаласы бойынша жүргізілген бейресми мониторинг нәтижесінде тәжірибелі мамандардың өз үйірмелерін ашуда қиындықтарға тап болғаны байқалады. Министрлік тарапынан бұл жүйені қайта қарау, тіркеу процесін жеңілдету және бір оқушыға бірнеше үйірмеге қатысуға мүмкіндік беру қажет.

Қосымша білім беру ұстаздарын қолдау қажеттілігі

Қосымша білім беру педагогтері – оқушылардың шығармашылығын, ізденісін және рухани дамуын қамтамасыз ететін ерекше мамандар. Алайда бұл сала қызметкерлері мемлекеттік және ведомствоаралық марапаттарға сирек ілінеді. «Хрустальді шоқыр» сияқты марапаттарды республикалық деңгейде еңбек сіңірген ұстаздарға беру тетігін жолға қою орынды болар еді.

Ғылыми-зерттеу және өлкетанулық бағыттарды дамыту

Қазіргі уақытта оқушылардың ғылыми жобаларына қатысты №99 бұйрық шеңберінде

география бағыты енгізілді. Дегенмен, әр пәннің өз ішінде өлкетану мазмұны күшейтілуі тиіс. Республикалық «Зерде» және басқа ғылыми жоба байқауларында жеке «Туризм және өлкетану» секциясын енгізу – өңірлік зерттеу жұмыстарының дамуына серпін береді.

Қорытынды

Балалар мен жасөспірімдер туризмі — еліміздің болашағы үшін стратегиялық бағыт. Ол тек қосымша білім берудің бір саласы ғана емес, ұлттық тәрбие мен тұлғалық дамудың тиімді құралы болып табылады.

Бұл бағытта ұзақ жылдар бойы қажырлы еңбек етіп келе жатқан ұстаздар мен әдіскерлердің еңбегін жүйелі түрде мойындау мен қолдау – қоғамның рухани және мәдени әлеуетін арттырудың маңызды факторы.

Қазіргі жағдайда балалар туризмі ұйымдарының материалдық-техникалық базасын жаңарту, кадрлық әлеуетін күшейту, нормативтік-құқықтық тұрғыдан қайта қарау және оқу бағдарламаларына өлкетану элементтерін енгізу өзекті болып отыр. Сонымен қатар, республикалық деңгейде үйлестіру орталығын құру, өңірлік үйлестірушілер жүйесін қалыптастыру және балалар туризмі бағытындағы ұлттық бағдарлама қабылдау қажет деп санаймыз.

Білім беру және ғылым министрлігіне, сондай-ақ туризм және спорт, экология және жастар саясаты салаларына құзырлы мекемелерге төмендегі бағыттарды назарға алуды ұсынамыз:

- Балалар туризміне арналған жыл сайынғы республикалық форум немесе фестиваль өткізу;
- Қосымша білім беру ұйымдарының қызметін жеңілдететін құқықтық тетіктерді енгізу;
- Өңірлік орталықтар мен педагогтердің үздік тәжірибесін насихаттау және қолдау жүйесін қалыптастыру;
- Балалар туризміне арналған бірыңғай әдістемелік база мен цифрлық платформаны әзірлеу.

Осындай нақты қадамдар балалар мен жасөспірімдердің рухани, зияткерлік және физикалық дамуын қамтамасыз етіп, елдің тұрақты дамуы мен ұлттық бірлігінің іргетасын нығайтады.

Балалар туризмін дамыту – Қазақстанның ертеңіне, ұлттың болашағына салынған инвестиция.



Летние лагеря как ключевой элемент экологического воспитания детей



АКИШЕВА

Жантоты Амангельдыевна,
руководитель детского
эко-техноцентра «Аксу»,
г.Аксу, Павлодарская обл.

Лето – самое яркое по эмоциональной окраске время года. Однообразный ритм учебной жизни ребят обязательно должен прерываться. Детям жизненно необходима смена деятельности и новых впечатлений.

На период летних каникул с 1 июня по 20 августа на базе детского эко-техноцентра «Аксу» начинает активно функционировать летний профильный лагерь «Экоэлем», который был открыт в июле 2018 года.

Наш летний лагерь обладает полноценной материально-технической базой для всестороннего развития ребёнка, располагаясь на территории площадью 3,2 гектара: два учебно-административных корпуса, столовая, спальные корпуса, теплицы, футбольное поле, канатно-веревочный парк. За этот период коллективом центра проведена системная работа с учреждениями образования, родительской общественностью города, с потен-

циальными спонсорами и меценатами, которые с большим энтузиазмом и интересом откликнулись на наш добрый призыв сделать наш лагерь в черте города самым интересным, привлекательным и притягательным для наших ребятшек!

Уклон летнего лагеря - экологический и туристско-краеведческий. Он органично сочетает в себе каникулярный отдых и оздоровление с экологическим воспитанием и образованием детей, осуществляемыми в ненавязчивой и доступной форме, в условиях непосредственного общения с природой.

Именно в нашем лагере детям предоставляется возможность не только набраться бодрости, энергии и укрепить здоровье, но и получить определённый запас знаний, способствующий формированию экологического сознания и экологической культуры.

А сейчас вкратце хотелось бы поделиться



Слева М. Зверев и Е. Гвоздев с юннатами Алматинского зоопарка, 1940 год



информацией о проделанной работе нашего коллектива, а также о спросе на наш летний лагерь и высокой заинтересованности родителей и детей попасть именно к нам на летние каникулы.

Летний профильный лагерь «Экоэлем» работает по комплексной программе «Лето цвета ДЭТА». Каждое мероприятие продумано с учётом возрастных особенностей детей и их желания узнавать что-то новое и становиться его активными участниками.

Цель: создание условий для эффективного отдыха, оздоровления и занятости детей, а также для развития их творческого, интеллектуального потенциала и личностного роста. Программа является краткосрочной, реализуется в лагере дневного пребывания и рассчитана на одну лагерную смену продолжительностью 10 дней. Всего проводится 6 сезонов, в каждом из которых участвуют по 60 детей. Общий охват программы составляет 360 детей за три месяца летних каникул.

Приоритетные направления деятельности лагеря детально отражены в презентации: спортивно-оздоровительное, эколого-биологическое, художественно-эстетическое, духовно-нравственное, патриотическое, научно-техническое и трудовое. Летняя трудовая практика «Табиғатты аялайық» проводится для учащихся 5-9 классов школ города в рамках работы летнего оздоровительного лагеря.

В основе концепции организации нашего лагеря, как профильного, лежат четыре базовые составляющие:

- обязательная программа изучения базовых биологических дисциплин;

- максимально широкий спектр возможных творческих и познавательных мастер-классов;

- создание дружеской, доверительной, психологически комфортной обстановки в лагере;

- создание атмосферы необыкновенного приключения и праздника, воспоминания о котором сохранятся на долгие годы.

Пример программы отдыха в экологическом лагере:

- изучение флоры и фауны ООПТ, краеведение;

- самостоятельные исследовательские работы участников экологического лагеря под руководством научных сотрудников заповедника и преподавателей ВУЗов;

- социологические исследования проблем заповедных территорий;

- мастерские по прикладному искусству;

- экскурсии по экологическим тропам;

- мастер-класс по выживанию в природных условиях;

- спортивные игры;

- творческие вечера, сценические постановки, праздники;

- волонтерские работы на территории;

- экскурсионная программа.

Для детей пришкольных лагерей г.Аксу и сельских районов в летний период проводятся различные мероприятия: работа в группах, защита творческих проектов, пешие прогулки, экозабеги, квест-игры и т.д.

Городские дети сразу оказываются в иной реальности - в мире, где природа является полноправной хозяйкой, где не работают мобильные



телефоны, нет городской суеты и шума, нет магазинов, но зато рядом протекает река Иртыш, слышен шум ветра, видна роса на траве, тянется березовая аллея, цветут цветники и многое другое. У них появляется редкая возможность испытать вдохновение исследователя, почувствовать красоту и хрупкость мира природы, осознать свою причастность к нему и личную ответственность за его сохранение.

И, быть может, воспоминание об удивительном времени, проведенном в летнем экологическом лагере, заставит лишний раз задуматься об уязвимости природы и необходимости сохранить это чудо для будущих поколений...

Командная работа — важная часть летнего лагеря. Дети учатся работать вместе, достигая общих целей во время спортивных и творческих активностей. Это укрепляет дружеские связи и развивает социальные навыки, такие как взаимопомощь, доверие и взаимопонимание. В процессе совместной работы над задачами дети учатся ценить вклад каждого участника и находить конструктивные решения в конфликтных ситуациях.

Ежегодно летний профильный лагерь «Экоэлем» занимает 1-е место в номинации «Лучшая организация летнего отдыха».

В завершение своего выступления хочется отметить высокий интерес детей и подростков к участию в республиканском проекте «Амбассадоры Земли».

Благодаря этой идее мы внедряем новые подходы и интересные элементы в работу не только объединений эколого-биологической направленности, но и эковолонтеров - детей-активистов и лидеров, которые участвуют в экологических



акциях и челленджах, стимулируют своих сверстников и вовлекают их в экологическую и волонтерскую деятельность. Ведь именно от подрастающего поколения зависит экологическая обстановка в стране, родном крае. Если Мы хотим изменить мир, Мы должны начать с Себя! Так эковолонтеры города Аксу призывают всех жителей Прииртышья не оставаться пассивными «диванными экспертами», а стать частью большого экологического марафона по улучшению окружающей среды в родном крае!

Спасибо за внимание!





ОМИРБАЕВА
Сауле Омирсериковна,
ЖТС-ның директоры,
Түркістан қ., Түркістан обл.

Рухани Түркістандағы туризмнің түрленуі



Казіргі таңда елімізде туризм саласын дамыту - мемлекеттік деңгейдегі маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Бұл орайда балалар мен жасөспірімдер туризмі ерекше мәнге ие, себебі ол жас ұрпақтың туған жерге деген сүйіспеншілігін арттырып, отансүйгіштік сезімін қалыптастырады. Түркістан облысында бұл бағыттағы жұмыстар жүйелі түрде жүзеге асып келеді.

Жеке тұлғаны оқыту, тәрбиелеу және дамытуға бағытталған қосымша білім беру ұйымы ретінде Түркістан облысы білім басқармасына қарасты «Облыстық жас туристер станциясы» КММ атқарып отырған жұмысы ауқымды, ал балалар мен жасөспірімдер туризмі саласы жақсы жолға қойылған. Қала, аудан және облыс орталықтарында балалар мен жасөспірімдер туризмі бағытында

қызмет атқаратын мекемелер белсенді жұмыс істеуде.

Балалар мен жасөспірімдер туризмі орталығы қосымша білім беру бағдарламаларының алты негізгі бағыты бойынша қызмет атқарады: туристік-спорттық, туристік-экскурсиялық, туристік-экологиялық, туристік-өлкетану, туристік-археологиялық және ұлттық туризм. Бұл бағыттар бойынша ұлттық құндылықтарды кеңінен насихаттау, ұлттық туризм элементтерін енгізу, қазба жұмыстарына үйірмешілерді қатыстыру арқылы іздену-зерттеу дағдыларын дамыту, шығармашылық қабілеттерін жетілдіру, туристік ептіліктер мен дағдыларын қалыптастыру, туған өлкеге экскурсиялар мен экспедициялар ұйымдастыру, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау шараларын жүргізу жұмыстары атқарылады.



Аталған бағыттар арқылы оқушылар мен жастар өз өңірінің табиғаты мен тарихын танып-біліп, патриоттық рухта тәрбиеленуде.

Сонымен қатар, жас буынның жан-жақты дамуына және бос уақытын тиімді әрі мазмұнды өткізуіне Түркістан облысы әкімі Нұралхан Көшеров ерекше қолдау көрсетіп, өңірде мемлекеттік лагерьлер желісін кеңейтті. Соның нәтижесінде өңірде балалардың демалысын ұйымдастыру жүйесі жаңа деңгейге көтерілді. Алғаш рет бес мемлекеттік лагерьдің аумағында 52 модульді лагерь салынып, қосымша орындар ашуға мүмкіндіктер туды. Соның бірі - Түркістан облысы білім басқармасының «Облыстық жас туристер станциясы» КММ-не қарасты «Тау барысы» модульді туристік-спорттық лагерьі. Аталған лагерь 5 ауысым бойы жұмыс істеп, балалар өздерінің жазғы демалыс күндерін заманауи үлгіде қызықты да қауіпсіз өткізуге мүмкіндік алды.

Биыл Түркістан облысында балаларды жазғы сауықтыру шаралары аясында жүзеге асырылған «Модульді жатақхана» жобасы 2025 жылы республика көлемінде «Ең үздік жоба» деп танылды.

Туризм саласының тұрақты дамуы үшін кәсіби кадрларды даярлау өзекті мәселе болып отыр. Балалар мен жасөспірімдерді туризмге баулу ісінде бірнеше шет тілін меңгерген, туристік бағыттар мен категориялық маршруттарды ұйымдастыра алатын тәжірибелі нұсқаушылар мен гидтердің рөлі ерекше. Осыған байланысты өңірде туризм саласына мамандар даярлайтын жоғары және орта арнаулы оқу орындарында арнайы мамандықтар ашу қажеттілігі туындап отыр.

Қорыта айтқанда, осы бағыттағы жұмыстардың жүйелі жүргізілуі жас ұрпақты отансүйгіштікке, табиғатты аялауға және туған өлкенің тарихын құрметтеуге тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Алдағы уақытта туризм саласына кәсіби мамандар даярлау ісін күшейтіп, жаңа оқу бағдарламаларын енгізу арқылы өңірдің туристік әлеуетін арттыру қажет.

Міне, балалар туризмінің кез келген түрін дамыту мақсатында осылай қызмет етсек, келешек ұрпақты салауатты өмір салтын ұстануға, елдің экономикасын дамытуға, экологиясын, тарихы мен табиғи ескерткіштерін қорғау жолында кешенді еңбек етуге баули аламыз деп ойлаймын.

Балалар мен жасөспірімдер туризмін дамыту – ел болашағына бағытталған стратегиялық маңызды іс.



Туристік-өлкетану, экологиялық-биологиялық бағыттағы балаларға қосымша білім беру ұйымдары басшыларының Республикалық үйлестіру кеңесінің кеңейтілген отырысының ұсынымдары

Орал қ.

2025 жылғы 30 қазан

Модератор: Абишева Гульнара Абдрахмановна, ҚР Оқу-ағарту министрлігінің Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығының директоры

Отырысқа қатысушылар: ҚР Президенті жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссияның, оқу-ағарту, туризм және спорт және экология министрліктерінің өкілдері, БҚО облыстық және қалалық мәслихаттар депутаттары, облыстық балалар-жасөспірімдер туризм орталығының қамқоршылық кеңесінің мүшелері, туристік-өлкетану және экология-биологиялық бағытындағы ұйымдардың басшылары, педагогтер, БАҚ.

Қатысушылар саны: 80 адам.

Өткізу форматы: офлайн.

Үйлестіру кеңесінің отырысына қатысушылар ҚР-да балалар мен жасөспірімдер туризмі мен экологияны дамыту бойынша кең ауқымды мәселелерді қарастыра отырып, келесілерді ұсынады:

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің Тәрбие жұмысы және қосымша білім беру департаментіне:

1.1. балаларға қосымша білім беру ұйымдарының туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бағыттардағы қызметін әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз ету мақсатында әдістемелік құралдарды әзірлеу және бекіту, сондай-ақ олармен ұйымдардың қызметін ұйымдастырушылық-әдістемелік тұрғыда сүйемелдеуді қамтамасыз ету (соның ішінде «Балаларға арналған қосымша білім берудің туристік-өлкетану бағыты бойынша ең төменгі талаптар»);

1.2. қосымша білім беру педагогтерінің еңбегіне ақы төлеудегі теңсіздікті жоюға бағытталған «Педагог мәртебесі туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI Қазақстан Республикасының Заңына толықтырулар енгізу туралы мәселе қаралсын, атап айтқанда - қосымша білім беру ұйымдарының педагогтеріне 8-баптың (ғылыми-педагогикалық бағыт бойынша магистр дәрежесі бар педагогтерге 10 АЕК мөлшерінде қосымша сыйақы төлеу туралы) және 13-баптың (жас педагогтерге тәлімгерлік үшін қосымша ақы төлеу туралы) тармағының қолданысын тарату, бұл білім беру ұйымдарының барлық түрлерінің педагогтеріне балаларға қосымша білім беру жүйесінің кадрлық әлеуетін ынталандыруға және нығайтуға, тең әлеуметтік-экономикалық кепілдіктерді қамтамасыз етуге, оларды арттыруға мүмкіндік береді;

1.3. балалардың қатысуымен өткізілетін туристік слеттерді, экспедицияларды, дала лагерьлерін, жарыстар мен өзге де бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу бойынша үлгілік қағидаларды бекіту мүмкіндігін қарастыру;

1.4. білім алушылардың өндірістік практикадан өту тәртібін нақтылау мақсатында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және қосымша білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларына (Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы №385 бұйрығымен бекітілген), сондай-ақ «Білім беру объектілеріне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» санитариялық қағидаларына тиісті нақтылаулар енгізілсін. Атап айтқанда, материалдық-техникалық базасы мен кадрлық әлеуеті жеткілікті ұйымдардың білім беру ұйымдарының барлық түріндегі білім алушылар үшін өндірістік практиканы өткізуге құқығы бар екені көзделген Үлгілік қағидалардың 46-тармағына және өндірістік практиканың оқу-тәрбие кестесіне сәйкес жүргізілетіні белгіленген санитариялық қағидалардың 79-тармағына өндірістік практиканың ұзақтығын және білім алушылардың жас санаттарына сәйкес академиялық сағаттар санын айқындайтын нормаларды енгізу ұсынылады. Аталған нақтылаулар талаптардың біркелкілігін, сондай-ақ қосымша білім беру бағдарламалары шеңберінде білім алушылардың практикалық қызметін ұйымдастырудың қауіпсіздігі мен тиімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді;

1.5. туристік-өлкетану бағытындағы іс-шаралар (жарыстар, жорықтар, экспедициялар және т.б.)

өткізу кезінде білім алушыларды ыстық тамақпен қамтамасыз ету тәртібін олардың жас ерекшеліктері мен өткізілетін іс-шара түрінен туындайтын физикалық жүктемелерді ескере отырып нормативтік тұрғыда бекіту мәселесін пысықтау;

1.6. балалардың туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бірлестіктерінің белсенді қатысушыларын көтермелеу жүйесін енгізу қағидаларын әзірлеу («Жас турист», «Қазақстан саяхатшысы», «Жас эколог» төсбелгілерін алу және марапаттау);

1.7. туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бағыттар бойынша үлгілік білім беру бағдарламалары мен оқу-әдістемелік материалдарды әзірлеу және бекіту;

1.8. Қазақстан балалар туризмі мен өлкетану нысандары туралы ақпаратты қамтитын (цифрлық карта, бейнематериалдар, бағыттар, мұрағаттық деректер және т.б.) интерактивті платформаны қалыптастыра отырып, бірыңғай цифрлық платформаны әзірлеу (GIS, медиа, карта, деректер базасы);

1.9. Қолданыстағы жүйе балалардың бір мезгілде бірнеше үйірмеге қатысу мүмкіндігін толық іске асыру мүмкіндігін толық ескермейтіндіктен, білім алушылардың электрондық есебін жүргізу жүйесін («MINDAL» платформасы) жетілдіру мәселесін қарастыру;

1.10. балалардың туризм және өлкетану арқылы экологиялық мәдениеті мен азаматтылығын тәрбиелеу мәселелері бойынша Экология және табиғи ресурстар министрлігімен, Туризм және спорт министрлігімен, Ы. Алтынсарин атындағы «Ұлттық білім академиясы» КЕАҚ-мен және жергілікті атқарушы органдармен ведомствоаралық өзара іс-қимылды нығайтуға қолдау көрсету;

1.11. жалпы және қосымша білім беру деңгейлерінің өзара байланысын және бірізділігін қамтамасыз ететін үздіксіз экологиялық білім мен мәдениет жөніндегі республикалық бағдарламаны Ы. Алтынсарин атындағы «Ұлттық білім академиясымен» бірлесе әзірлеу;

1.12. педагогикалық бағыттағы мамандықтар бойынша жоғары оқу орындарының тиісті кафедралары базасында туристік-өлкетану және экологиялық жұмысқа арналған білім беру бағдарламаларын әзірлеуді қамтамасыз ету, сондай-ақ «Туризм» мамандығы бойынша 5 кредит көлемінде «Балалар мен жасөспірімдер туризмі» атты арнайы пәнді енгізу;

1.13. қосымша білім беру педагогтерін туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бағыттар бойынша қайта даярлау жүйесін ұсыну;

1.14. ішкі туризмнің қолжетімділігін арттыру, отбасылық демалысты қолдау және елдегі балалар туризмін дамыту мақсатында «Kazakh Tourism» жобасы аясында балалардың отбасылық туристік пакет құрамында тегін ұшу мүмкіндігін қарастыру;

1.15. «Менің Отаным – Қазақстан» туристік-экспедициялық жасақтарының жыл сайынғы слетін және «Табиғатты аяла» жас өлкетанушылар, экологтар мен натуралистер форумын офлайн форматта өткізуді қамтамасыз ету;

1.16. балалар мен жасөспірімдер арасында туристік-өлкетану қызметін насихаттауға арналған жылдың бір күнтізбелік күнін айқындай отырып, Балалар мен жасөспірімдер туризмі күнін бекіту;

1.17. жұмысты жүйелеу, экологиялық сауаттылықты арттыру және балалардың табиғатты қорғау бастамаларына белсенді қатысуын қамтамасыз ету мақсатында қосымша білім беру ұйымдарында өткізілетін негізгі экологиялық күндер, акциялар мен іс-шараларды қамтитын бірыңғай республикалық экокүнтізбені құру;

1.18. мектеп жорықтарын, экспедицияларды және зерттеу жұмыстарын біріктіретін, өлкетануды дамытуға және азаматтық-патриоттық тәрбиеге ықпал ететін ұзақ мерзімді білім беру жобасы ретінде «Атамекен» республикалық туристік-өлкетану экспедициясын қайта жандандыру;

1.19. жас туристердің қолданбалы дағдыларын дамытуға және дайындық деңгейін арттыруға бағытталған туризм техникасы мен тактикасы бойынша республикалық чемпионатты жыл сайын ұйымдастыру;

1.20. №99 бұйрыққа сәйкес білім алушылардың ғылыми-зерттеу жобаларын іске асыру кезінде «География» пәнін зерттеу циклінің жеке пәндері тізіміне енгізу және өлкетануды оқу және сыныптан тыс жұмыс түрлеріне интеграцияланған пәнаралық бағыт ретінде дамыту мүмкіндігін қарастыру. «Өлкетану» секциясын «Өлкетану және туризм» деп қайта атау.

1.21. «Қазақстан Республикасының аумағында оқушылармен туристік саяхаттарды, экскурсиялар мен экспедицияларды ұйымдастыру және өткізу» ережелерін бекіту.

2. Облыстардың, Астана, Алматы, Шымкент қалаларының білім басқармаларына:

- 2.1. балаларға қосымша білім беру ұйымдарында туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бірлестіктердің қызметін дамыту бойынша жұмысты жандандыру;
- 2.2. педагогтер мен білім алушылардың тиісті бағыттағы республикалық және халықаралық байқауларға, экспедицияларға, жобалар мен форумдарға қатысуын қамтамасыз ету;
- 2.3. балалар туризмі мен экологиялық ағартушылық инфрақұрылымын дамытуға жәрдемдесу: туристік тұрақтарды, бағыттарды, экологиялық соқпақтарды, оқу полигондарын жабдықтау;
- 2.4. қосымша білім беру педагогтерінің туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бағыттар бойынша даярлығын және біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету;
- 2.5. балалардың білім алу және тәжірибелік мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында өңірлік туризм және экология орталықтарымен, қоғамдық ұйымдармен және жоғары оқу орындарымен тиімді өзара іс-қимылды ұйымдастыру;
- 2.6. туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бағыттар желісін кеңейтіп, облыстық, аудандық және қалалық деңгейлерде балалар мен жасөспірімдер туризмі мен өлкетану станциялары мен орталықтарын ашу;
- 2.7. «Таза Қазақстан» акциясын кеңейту, экологиялық бастамалар мен жобаларға мектеп аулаларын абаттандырудан бастап ауыл, аудан, қала және облыс деңгейінде қатысуға көбірек мектептер мен қосымша білім беру ұйымдарын тарту;
- 2.8. Батыс Қазақстан облысының «Облыстық балалар-жасөспірімдер туризмі және экология орталығы» коммуналдық мемлекеттік мекемесіне 1986 жылдан 2019 жылға дейін аталған мекемені басқарған, өңірдегі туристік-өлкетану қозғалысын және балаларға қосымша білім беруді дамытуға елеулі үлес қосқан педагог, өлкетанушы әрі балалар туризмін насихаттаушы Виктор Павлович Фоминнің есімін беру;
- 2.9. балалар мен жасөспірімдер туризмін, экологиялық және өлкетану бағыттарын дамытуға елеулі үлес қосқан қосымша білім беру педагогтерін ынталандыру мақсатында «Хрустальная севрюга» арнайы сыйлығын тағайындау мүмкіндігін қарастыру;
- 2.10. ұйымдардың бағытын негізге ала отырып, қолданыстағы және жаңадан құрылатын туристік орталықтар мен станцияларда материалдық-техникалық базаны ең аз туристік жабдықтармен (кұрал-жабдықтармен) нығайту жөніндегі жұмысты жалғастыру;
- 2.11. ұсынымдардың орындалу барысы туралы ақпаратты (2026 жылғы 1 маусымға дейін ұсыну).

3. Туристік-өлкетану, экологиялық-биологиялық бағыттар бойынша білім беру бағдарламаларын іске асыратын қосымша білім беру ұйымдарының басшыларына:

- 3.1. балалармен жұмыс барысында жобалық, зерттеу және тәжірибеге бағытталған оқыту түрлерін оқу процесіне белсенді енгізу;
- 3.2. балалардың экологиялық санасын, отансүйгіштігін және зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған туристік жорықтарды, экскурсияларды, экспедицияларды жүйелі түрде өткізу;
- 3.3. «Жас туристер», «Жасыл клубтар», «Жас экологтар», «Жас өлкетанушылар» атты мектеп және мектепаралық клубтарды құру және дамыту;
- 3.4. білім алушылар мен педагогтердің жетістіктерін есепке алып, олардың нәтижелерін өңірлік және республикалық деңгейде белсенді түрде ұсыну;
- 3.5. туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық іс-шараларды өткізу кезінде санитарлық және өрт қауіпсіздігі нормаларын қатаң сақтай отырып, қауіпсіз жағдайларды қамтамасыз ету;
- 3.6. табиғатты және туған өлкені аялау мәдениетін қалыптастыру мақсатында ата-аналармен, жергілікті қауымдастықтармен, табиғатты қорғау ұйымдарымен және мұражайлармен ынтымақтастықты кеңейту;
- 3.7. балалар мен жасөспірімдер қозғалысын дамыту саласындағы, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қатысуымен тәрбие іс-шараларының тәжірибесін жинақтау;
- 3.8. туристік-өлкетану және экологиялық-биологиялық бағыттар бойынша жұмыстарды бұқаралық ақпарат құралдарында және ҚР ОАМ РҚББОӨО-ның ресми сайтында тұрақты түрде жариялап отыру;
- 3.9. «Экоәлем», «Қосымша білім және тәрбие» және «Соқпақ-Тропинка» журналдарына тоқсан сайын материалдар ұсыну.

Рекомендации**Расширенного заседания Республиканского координационного совета руководителей организаций дополнительного образования детей туристско-краеведческого и эколого-биологического направлений****г. Уральск****30 октября 2025 года**

Модератор: Абишева Гульнара Абдрахмановна, директор Республиканского учебно-методического центра дополнительного образования Министерства просвещения РК

Участники заседания: представители Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте РК, министерства просвещения, туризма и спорта, экологии и природных ресурсов РК, депутатов областного и городского маслихатов ЗКО, члены попечительского совета Областного центра детско-юношеского туризма, спикеры, руководители районных/городских отделов образования, руководители организаций туристско-краеведческой, эколого-биологической направленности, педагоги, СМИ.

Количество участников: 80 чел.

Формат проведения: офлайн.

Участники заседания Координационного совета, рассмотрев вопросы по развитию детско-юношеского туризма и экологии в РК, рекомендуют:

1. Департаменту воспитательной работы и дополнительного образования Министерства просвещения Республики Казахстан:

1.1. разработать и утвердить методические пособия, а также обеспечить ими организационно-методическое сопровождение деятельности организаций дополнительного образования детей туристско-краеведческого и эколого-биологического направлений (в том числе «Минимальные требования по туристско-краеведческому направлению дополнительного образования для детей»);

1.2. рассмотреть вопрос о внесении дополнений в Закон Республики Казахстан «О статусе педагога» от 27 декабря 2019 года № 293-VI, направленных на устранение неравенства в оплате труда педагогов дополнительного образования, в частности - распространить действие пункта статьи 8 (о выплате дополнительного вознаграждения в размере 10 МРП педагогам, имеющим степень магистра по научно-педагогическому направлению) и статьи 13 (о выплате дополнительной оплаты за наставничество молодым педагогам) на педагогов организаций дополнительного образования, что позволит обеспечить равные социально-экономические гарантии педагогам всех типов образовательных организаций, повысить их мотивацию и укрепить кадровый потенциал системы дополнительного образования детей;

1.3. рассмотреть возможность утверждения типовых правил организации и проведения туристских слётов, экспедиций, полевых лагерей, соревнований и других массовых мероприятий с участием детей;

1.4. внести уточнения в Типовые правила деятельности организаций дошкольного, среднего, технического и профессионального, послесреднего и дополнительного образования (утверждённые приказом Министра просвещения Республики Казахстан от 31 августа 2022 года №385), а также в санитарные правила «Санитарно-эпидемиологические требования к объектам образования» с целью конкретизации порядка прохождения обучающимися производственной практики, в частности - в пункте 46 Типовых правил, где предусмотрено, что организации, обладающие материально-технической базой и кадровым потенциалом, имеют право проводить производственную практику для обучающихся всех типов образовательных организаций, и в пункте 79 санитарных правил, где указано, что производственная практика проводится в соответствии с учебно-воспитательным расписанием, предусмотреть нормы, определяющие продолжительность и количество академических часов производственной практики по возрастным категориям обучающихся, что позволит обеспечить единообразие требований, безопасность и эффективность организации практической деятельности учащихся в рамках программ дополнительного образования;

1.5. проработать вопрос нормативного закрепления порядка обеспечения учащихся горячим питанием при проведении туристско-краеведческих мероприятий (соревнования, походы, экспедиции и

др.) с учетом их возрастных особенностей и нагрузок от вида проводимых соревнований;

1.6. разработать правила внедрения системы поощрения активных участников детских туристско-краеведческих и эколого-биологических объединений (приобретению и вручению нагрудных знаков «Жас турист», «Қазақстан саяхатшысы», «Жас эколог»);

1.7. разработать и утвердить работу по обновлению примерных образовательных программ и учебно-методических материалов по туристско-краеведческому и эколого-биологическому направлениям;

1.8. разработать единую цифровую платформу (GIS, медиа, карта, база данных). Создать интерактивную платформу, содержащую информацию об объектах детского туризма и краеведения Казахстана (цифровая карта, видеоматериалы, маршруты, архивные материалы и др.);

1.9. рассмотреть вопрос оптимизации системы электронного учёта обучающихся (платформа «MINDAL»), так как действующая система ограничивает возможности участия детей в нескольких кружках одновременно;

1.10. укрепить развитие межведомственного взаимодействия с Министерством экологии и природных ресурсов, Министерством туризма и спорта, НАО имени И Алтынсарина, местными исполнительными органами по вопросам воспитания экологической культуры и гражданственности детей через туризм и краеведение;

1.11. разработать Республиканскую программу непрерывного экологического образования и культуры, обеспечивающую преемственность между уровнями общего и дополнительного образования совместно с НАО имени И Алтынсарина;

1.12. обеспечить разработки образовательных программ по туристско-краеведческой и экологической работе специальностям педагогического направления на базе кафедры педагогических вузов, а также по специальности «Туризм» включить специальный предмет «Детско-юношеский туризм» в объеме 5 кредитов;

1.13. предложить систему переподготовки педагогов дополнительного образования по туристско-краеведческому и эколого-биологическому направлениям;

1.14. в рамках проекта «Kazakh Tourism» предусмотреть возможность бесплатного перелёта детей в составе семейного туристического пакета, что позволит повысить доступность внутреннего туризма, поддержать семейный отдых и стимулировать развитие детского туристского направления в стране;

1.15. обеспечить проведение ежегодного Слета туристских экспедиционных отрядов «Менің Отаным – Қазақстан» и Форума юных краеведов, экологов и натуралистов «Табиғатты аяла» в офлайн-формате;

1.16. утвердить День детско-юношеского туризма, определив один календарный день года, посвящённый популяризации туристско-краеведческой деятельности среди детей и подростков;

1.17. создать единый Республиканский экокалендарь, отражающий основные экологические даты, акции и мероприятия, проводимые в организациях дополнительного образования, с целью систематизации работы, повышения уровня экологической грамотности и активного участия детей в природоохранных инициативах;

1.18. возродить Республиканскую туристско-краеведческую экспедицию «Атамекен», как долгосрочный образовательный проект, объединяющий школьные походы, экспедиции и исследовательские работы, способствующий развитию краеведения и гражданско-патриотическому воспитанию;

1.19. организовать ежегодно Республиканский чемпионат по технике и тактике туризма, направленный на развитие прикладных навыков и повышение уровня подготовки юных туристов;

1.20. при реализации научно-исследовательских проектов обучающихся, в соответствии с приказом №99, включить предмет «География» в перечень отдельных дисциплин исследовательского цикла и рассмотреть возможность развития краеведения как межпредметного направления, интегрированного в учебные и внеучебные формы работы. Секцию «Краеведения» переименовать «Краеведение и туризм»;

1.21. утвердить «Правила по организации и проведению туристских походов, экскурсий и экспедиций с учащимися на территории Республики Казахстан».

2. Управлениям образования областей, городов Астана, Алматы и Шымкент:

2.1. активизировать работу по развитию туристско-краеведческих и эколого-биологических объ-

единений в организациях дополнительного образования детей;

2.2. обеспечить участие педагогов и обучающихся в республиканских и международных конкурсах, экспедициях, проектах и форумах соответствующего направления;

2.3. содействовать развитию инфраструктуры детского туризма и экопросвещения: оборудованию туристских стоянок, маршрутов, экологических троп, учебных полигонов;

2.4. обеспечить подготовку и повышение квалификации педагогов дополнительного образования по туристско-краеведческому и эколого-биологическому направлениям;

2.5. организовать эффективное взаимодействие с региональными центрами туризма и экологии, общественными организациями и вузами в целях расширения образовательных и практических возможностей детей;

2.6. расширить сеть туристско-краеведческой и эколого-биологических направлений открыть станции, центры детско-юношеского туризма и краеведения во всех областных и районных, городских центрах областей;

2.7. активизировать акцию «Таза Қазақстан», вовлекая больше школ и организаций дополнительного образования в экологические инициативы и проекты, начиная с благоустройства школьных дворов до участия в экологических мероприятиях на уровне села, района, города и области;

2.8. присвоить коммунальному государственному учреждению «Областной центр детско-юношеского туризма и экологии» Западно-Казахстанской области имя Виктора Павловича Фомина — педагога, краеведа, пропагандиста детского туризма, внесшего значительный вклад в развитие туристско-краеведческого движения и дополнительного образования детей в регионе, возглавлявшего учреждение с 1986 по 2019 годы;

2.9. рассмотреть возможность учреждения специальной награды «Хрустальная северюга» для педагогов дополнительного образования, имеющих особые заслуги в развитии детско-юношеского туризма, экологического и краеведческого направлений;

2.10. продолжить работу по укреплению материально-технической базы минимальным туристским оборудованием (Снаряжением) существующие и вновь создаваемые туристские центры и станции исходя из направления организации;

2.11. предоставить информацию о ходе выполнения рекомендаций (1 июня 2026 года).

3. Руководителям организаций дополнительного образования, реализующих образовательные программы туристско-краеведческого, эколого-биологического направлений:

3.1 активно внедрять в образовательный процесс проектные, исследовательские и практико-ориентированные формы работы с детьми;

3.2. обеспечить системное проведение туристских походов, экскурсий, экспедиций, направленных на формирование у детей экологического сознания, патриотизма и исследовательских навыков;

3.3. создавать и развивать школьные и межшкольные клубы «Юные туристы», «Зелёные клубы», «Юные экологи», «Юные краеведы»;

3.4. вести учёт достижений обучающихся и педагогов, активно представляя результаты деятельности на региональном и республиканском уровнях;

3.5. обеспечивать безопасные условия при проведении туристско-краеведческих и эколого-биологических мероприятий, строго соблюдая санитарные и противопожарные нормы;

3.6. расширять сотрудничество с родителями, местными сообществами, природоохранными организациями и музеями в целях воспитания бережного отношения к природе и родному краю;

3.7. обобщить опыт воспитательных мероприятий в области развития детско-юношеского движения, в том числе с участием детей с особыми образовательными потребностями;

3.8. освещать на постоянной основе в СМИ, на сайте РУМЦДО МП РК деятельность по туристско-краеведческому и эколого-биологическому направлениям;

3.9. ежеквартально предоставлять материалы в журналы «Экоэлем», «Қосымша білім және тәрбие» и «Сокпақ-Тропинка».



СЕКСЕНБАЕВА
Сайра Кировна,
«Өрлеу» БАҰО АҚ «БҚО КДИ»
филиалы қоғамдық-гуманитарлық
бағыттағы кафедрасының аға
оқытушысы,
Орал қ., БҚО

Адал азамат қалыптастырудағы туған өлкеге сүйіспеншілік пен елжанды тәрбиенің педагогикалық маңызы



***Аңдатпа.** Бұл мақалада жас ұрпақты адалдыққа, туған жерін сүйуге және елжандылыққа тәрбиелеу мәселелері қарастырылады. Елге деген сүйіспеншілік сезімін қалыптастыруда педагогикалық оқу процесінде қолданылатын бірегей әдістемелік тәсілдердің рөлі сипатталады.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются вопросы воспитания подрастающего поколения в духе верности, любви к родному краю и патриотизма. Раскрывается роль уникальных методических подходов, используемых в педагогическом учебном процессе, в формировании чувства любви к Родине.*

***Кілт сөздері:** адал азамат, адалдық, ұлттық құндылық, елжандылық, әдістемелік жұмыстар, туған өлкеге сүйіспеншілік.*

Қазіргі қоғамның басты мақсаты – ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, туған жерін қадірлей білетін, елінің дамуына үлес қосатын адал азамат тәрбиелеу. «Адал азамат – елдің айнасы» дегендей, әр тұлғаның ішкі мәдениеті, отансүйгіштігі мен жауапкершілігі мектеп қабырғасынан қалыптасады. Бұл бағытта педагогикалық оқу процесінде жүйелі әдістемелік жұмыстарды ұйымдастырудың маңызы зор.

Адал азамат тұлғасының толық анықтамасы мынадай: ол – ар-ұжданына берік, қоғам алдындағы азаматтық парызын терең сезінетін, шындық пен әділеттілікті басшылыққа алатын, өмір сүріп отырған ортасына пайдасын тигізуге ұмтылатын жан. Мұндай тұлғаның бейнесін бірнеше негізгі қырлар арқылы сипаттауға болады:

Ар-ұжданға негізделген рухани тазалық. Адал азаматтың ішкі әлемі ар-ұждан тазалығына

және моральдық қағидаттарға негізделеді. Ол өтірік айту, алдау, әділетсіздікке бару сияқты әрекеттерден саналы түрде бойын аулақ ұстайды. Адамгершілік нормалар – оның мінез-құлқының басты бағдаршамы әрі ішкі реттеушісі.

Шыншылдық және әділеттілік сезімі. Шындыққа адалдық – адал азаматтың басты қасиеттерінің бірі. Ол өз ойын ашық жеткізе алады және әр іске әділ баға беруге ұмтылады. Әділетсіздікке бейжай қарамай, шындықты қорғауға әрдайым дайын тұрады.

Жауапкершілік пен сенімділік. Адал азамат өзіне жүктелген міндеттерді жоғары жауапкершілікпен орындайды. Уәдесінде тұрып, сенімге селкеу түсірмейді. Қоғам мен отбасы алдындағы парызын терең сезініп, сеніп тапсырылған істі мұқият атқаруға ұмтылады.

Еңбексүйгіштік және адал еңбекке құрмет.

Адал азамат еңбектің қадірін терең түсінеді, табысқа жеңіл жолмен жетуге ұмтылмайды. Ол өз күшіне сеніп, маңдай терімен қол жеткізген жетістігіне мақтанышпен қарайды. «Адал еңбек – ардың ісі» қағидатын өмірлік ұстаным ретінде басшылыққа алады.

Азаматтық ұстанымы мен құқықтық мәдениеті. Адал азамат қоғамдағы өз орнын айқын сезінеді, заңды құрметтейді және өз құқықтары мен міндеттерін жақсы біледі. Ол қоғамдық өмірге бейжай қарамай, әділ шешім қабылдауға ұмтылады және өз көзқарасын ашық білдіріп, оны дәлелді түрде қорғай алады.

Эмпатия және ізгілікті қарым-қатынас. Адал азамат айналасындағы адамдарға құрметпен қарап, жанашырлық таныта алады. Ол өзгелердің сезімін түсіну қабілетіне ие және көмек қажет болған жағдайда қол ұшын созуға әрдайым дайын. Ізгілік пен мейірімділік – оның мінезінің басты сипаттары.

Ұлттық құндылықтарға адалдық және отаншылдық. Адал азамат жеке мүддесін үстем ұстамай, халқына және туған еліне қызмет етуді өзінің ең басты парызы деп санайды. Ол ұлттық құндылықтарды бойына сіңіріп, елінің дәстүрлерін терең құрметтейді. «Елге адал қызмет – азаматтық ерліктің белгісі» деген ұстанымды өмірлік принцип ретінде ұстанады.

Адалдық – адам бойындағы ең асыл қасиеттердің бірі. Адал азамат тұлғасының негізгі қырлары:

- парызын сезінеді;
- жауапкершіліктен қашпайды;
- шыншылдық пен әділдікті сақтайды;
- қоғам игілігі үшін қызмет етеді.

Осы қасиеттерді ерте жастан қалыптастыру арқылы құқықтық сауатты, рухани кемелденген ұрпақ тәрбиелеуге болады.

Туған өлкеге сүйіспеншілік – елжандылықтың бастауы ретінде педагогикалық-әдістемелік жұмыстың басты мазмұны саналады. Туған өлкеге деген сүйіспеншілік тұлғаның ұлттық болмысын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Елжандылық сезімінің негізі ең алдымен туған жердің тарихы мен мәдени құндылықтарын танудан басталады. Сондықтан педагогикалық оқу процесінде оқушылардың туған өлкеге деген құрметі мен қызығушылығын оятуға бағытталған әдістемелік жұмыстарды жүйелі ұйымдастыру

аса қажет.

Туған өлкеге сүйіспеншілікті қалыптастырудың педагогикалық негіздері:

Туған өлке туралы білім беру процесі төмендегі қағидаларға сүйенеді:

- **Жан-жақтылық қағидасы** – оқушы туған жердің табиғатын, мәдениетін және тарихын терең таниды;
- **Тарихи-ұлттық жадыны қалыптастыру** – жергілікті тұлғалардың ерліктерін дәріптеу;
- **Рухани-адамгершілік құндылықтарды игеру** – туған жерге жанашырлық сезімін ояту;
- **Іс-әрекетке негізделген оқыту** – жергілікті ортада нақты тәжірибелік жұмыстар жүргізу.

Әдістемелік жұмыстың негізгі бағыттары:

Бағыт	Мазмұны	Мысал
Білімділік	Өлкетану сабағын жүргізу	«Менің өлкемнің тарихы» модулі
Тәрбиелік	Отанға деген сүйіспеншілік сезімін дамыту	«Туған жер – алтын бесік» тәрбие сағаты
Танымдық	Мұражай, тарихи орындарға саяхат	«Менің қаламның көрнекті орындары»
Шығармашылық	Жобалар, эссе, өлең жаздыру	«Өлкемнің мақтаныштары» шығармашылық байқауы
Іс-әрекеттік	Қоғамдық-экологиялық жұмыстар	«Мен табиғатты қорғаймын» акциясы

Жүйелі әдістемелік жұмыстардың үлгілері:

Жобалық-зерттеу жұмыстары:

- «Менің ауылымның тарихы»;
- «Жергілікті батырлар жолымен»;
- «Өлкемдегі мәдени мұралар».

Интерактивті сабақтар:

- «Туған жерге саяхат» виртуалды экскурсия;
- «Өлкемнің тылсым сырлары» тақырыптық дебат.

Шығармашылық жұмыстар:

- туған жер туралы эссе, өлең жазу;
- сурет, буклет, бук-трейлер дайындау.

Тәрбие сағаттары мен сыныптан тыс шаралар:

- «Туған жер – тағдырым»;
- «Елімнің мақтаныштары»;
- «Жерімді сүйем, елімді қорғаймын» атты патриоттық клуб жұмыстары.

Экологиялық-еріктілік іс-шаралар:

- ағаш отырғызу акциялары;
 - өзен-көлдерді тазарту;
 - «Табиғат – ортақ үйіміз» еріктілер қозғалысы.
- Оқу-тәрбие процесіндегі аталған әдіс-тәсілдер нәтижесінде:

- оқушылардың туған өлкеге құрметі артады;
- ұлттық тарихи жад қалыптасады;
- патриоттық сезім нығаяды;
- туған жерге қызмет етуге деген ынта пайда болады;
- азаматтық жауапкершілік сезімі дамиды.

Туған жерге деген махаббат – патриотизмнің алғашқы мектебі. Бала туған өлкесінің тарихын, табиғатын, мәдени мұрасын таныған сайын, оның санасында «Менің елім – менің мақтанышым» деген сезім орнығады. Сонымен бірге педагогтар тарапынан келесі жұмыстарды жоспарлы түрде тиімді ұйымдастырған жағдайда ғана нәтиже береді:

- «Менің өлкем – менің мақтанышым» жобасы
- Өлкетану сабақтары мен танымдық саяхаттар
- Жергілікті батырлар мен тұлғалардың өмірін зерттеу
- Эко-акциялар мен табиғатты қорғау шаралары.

Елжандылық тәрбие: мазмұны мен миссиясы.

Елжандылық тәрбие – оқушыны ұлттық рухқа, халықтың тарихын қадірлеуге, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге баулитын кешенді жұмыс. Бұл тәрбиенің мазмұны:

- ұлттық салт-дәстүрлер арқылы рухани бағыт беру;
- батырлар ерлігі мен тарихи тұлғалардың үлгісін насихаттау;
- әскери-патриоттық шаралар ұйымдастыру;
- қоғамдық белсенділікке тарту арқылы азаматтық позиция қалыптастыру.

Педагогикалық оқу процесіндегі бірегей әдістемелік жұмыстар.

Адал, отаншыл азамат тәрбиелеу үшін оқу-тәрбие процесінде төмендегідей инновациялық әдістемелерді енгізу ұсынылады:

Әдіс	Мақсаты	Мысал
Жобалық оқыту	Өз өлкесіне зерттеу жүргізу	«Менің ауылымның тарихы» жобасы
Рөлдік ойындар	Азаматтық жауапкершілікті сезіну	«Әділ шешім» сот-ойыны
Шығармашылық эссе	Елге сүйіспеншілікті сезім арқылы жеткізу	«Елім менің – тағдырым»
Кейс-талдау	Әдептілік пен адалдықты тәжірибе арқылы түйсіну	«Дилемма: таңдау еркіндігі»
Дебат технологиясы	Азаматтық көзқарасты қалыптастыру	«Патриотизм – ел дамуының кепілі»

Қорыта келе, адал, елін сүйетін, туған жерін қадірлейтін азамат тәрбиелеу – білім беру ұйымдары мен отбасының ортақ міндеті. Педагогикалық оқу процесінде жүйелі әдістемелік жұмыстарды қолдану жас ұрпақтың рухани-адамгершілік, елжандылық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Ел ертеңі – бүгінгі шынайы, әділ әрі отаншыл жас буынның қолында. Туған өлкеге деген сүйіспеншілік – елжандылық тәрбие негізінің бастау бұлағы. Педагогикалық оқу процесіндегі бірегей әдістемелік жұмыстар арқылы оқушыға тек білім беріп қоймай, оның жүрегіне туған жерге деген құрмет пен мақтаныш сезімін сіңіруге болады. Бұл – рухани кемел, отаншыл азамат тәрбиесіне бастар жол болып саналады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Игібаева А. К., Кенжебекова Ф. С. «Жастарға патриоттық тәрбие беру мәселелері». – ҚазҰУ филология факультетінің журналында жарияланған мақала. philart.kaznu.kz
2. «Бастауыш сынып оқушыларының отансүйгіштік сезімін тәрбиелеу» – зерттеу жұмысы. Stud.kz
3. «Патриоттық тәрбие берудің педагогикалық негіздері» – әдістемелік мақала. Martebe.kz білім сайты
4. «Балалар әдебиетіндегі патриоттық тәрбие мәселесі». – Мақала. Martebe.kz білім сайты
5. «Оқушылардың бойында қазақстандық патриотизмнің қалыптасуы». – Мақала. ustazvko.orneu-edu.kz
6. «Тәуелсіздік жылдарындағы жаңа қазақстандық патриотизмді қалыптастыру үлгісі». – Мақала. ustazvko.orneu-edu.kz
7. «Патриотизм – ұлтжандылық негізі» – мақалалар жинағы. Устаз тілегі+1
8. «Әдебиеттік оқу пәнінен отансүйгіштік, елжандылық тәрбие». – Мақала. Инфоурок

САГЫР ТОЛЕБАЙУЛЫ (1756-1819)



ЕНШИБАЕВ
Дамир Сабыржанович,
краевед, генеалог,
г. Аксай, ЗКО

Аннотация. Сағыр Төлебайұлы – батыр, бий и старшина рода Табын, один из влиятельных деятелей Младшего жуза в начале XIX века. Активно боролся против колониальной политики Российской империи, участвовал в политических соглашениях и протестах, выступал против строительства Новоулецкой линии. Его сыновья продолжили участие в национально-освободительных восстаниях Жоламана Тленишулы и Кенесары Касымұлы.

Аңдатпа. Сағыр Төлебайұлы - батыр, би және Табын руының старшинасы, XIX ғасырдың басындағы Кіші жүздің ықпалды қайраткерлерінің бірі. Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы белсенді күресіп, саяси келісімдер мен наразылықтарға қатысып, Новоулець желісінің құрылысына қарсы шықты. Оның ұлдары Жоламан Тіленішұлы мен Кенесары Қасымұлының ұлт-азаттық көтерілістеріне қатысқан.

Ключевые слова: Сағыр Төлебайұлы, Оренбург, Дауыл Төлебайұлы, Айдос и Байдос Сағырулы

Известный батыр, бий, активный участник протестных действий против российской колонизации. Является сыном известнейшего полководца Төлебай батыра, одного из главных организаторов освободительной войны против внешних агрессий в XVIII веке. Төлебай батыр был главным бием союза Жетыру после кончин его лидеров Бокенбая и Есет батыров, был также дипломатом, имеются сведения о его поездках послом в Тобольск (1718), в Хиву (середина 1740 гг.) и в С.-Петербург (1749).

Сағыр Төлебайұлы активно участвовал в социально-политической жизни казахов Младшего жуза. Считался одним из известных личностей своего времени, имел звание старшины, т.е. официального правителя рода. С конца XVIII

века вместе с некоторыми лицами управлял 6500 кибитками рода Табын. Это упоминается в сведениях оренбургского губернатора Волконского. В 1803 г. вместе с ханом Младшего жуза Айшуаком, с другими известными биями участвовал в подписании договорного соглашения «О прекращении междоусобной борьбы» в целях установления спокойствия и тишины среди населения Младшего жуза. Соглашение было направлено на улучшение торговли между народами, уменьшение барымты и междоусобных распрей. Также на прекращение грабительских нападков башкир и русских казаков на казахские аулы. В этом документе приложена печать с надписью: Сағыр батыр, сын Толыбая (Материалы по истории КазССР. 1940. Том 4. С. 216 (ссылка на архивные фонды С.-Петербурга).

Сағыр Төлебайұлы являлся одним из борцов против колониальной политики царизма. Он активно поддерживал движение Каратай султана, долгие годы выступавшего против местных царских властей. В сентябре 1809 г. власти Оренбурга отправили в аулы Сағыра карательное войско из 300 казаков при одном орудии. Оренбургский губернатор князь Волконский лично отдал приказ захватить в плен Сағыра и его соратника Жаманта. Сағыр был заранее предупрежден казахским

представителем в Оренбургской Пограничной комиссии – Байжазыком Кушикбайұлы. Он со своим отрядом уходит в глубь степей, карательный отряд, схватив 9 человек из его аула, возвращается обратно. В декабре того же 1809 года против отряда Сағыра были направлены две казачьи сотни под командованием атамана Донского. Они захватывают в плен родного младшего брата и двоюродного брата Сағыра и уводят их в Оренбург (ЦГА РК. Ф. 4. Оп. 1. Д. 219, л. 459, 567). Всего были захвачены 15 человек. Однако Сағыр бий продолжает свои антиправительственные действия.

В 1811 г. Сағыр участвовал от имени своего родового отделения при избрании хана Младшего жуза Шергазы Айшуакулы. Оригинал документа с его печатью находится в архиве Оренбурга (ГА-ОрО. Ф. 6. Оп. 10. Д. 716, л. 53-55).

В июне 1812 г. Оренбургское начальство отправляет карательный отряд во главе с атаманом Донсковым против Каратай султана. По этому поводу губернатор Волконский в своем секретном отношении к Пограничной Комиссии предлагает ей взять «в надежное и негласное» наблюдение над Сағыром Төлебайұлы. Комиссия поручает это дело хану Шергазы (ЦГА РК. Ф. 4. Оп. 1. Д. 226, л. 128; Д. 1730, л. 3-4). Личные «внимания» первого руководителя огромного края, приказы о его задержании и наблюдении, отправки воинских команд – все это ясно указывает на крупнейший авторитет старшины Сағыра в народе. Власти всерьез опасались его влияния.

Наряду с другими знатными биями Сағыр Төлебайұлы был категорически против создания Новоилецкой укрепленной линии. Эта линия начала создаваться на казахских землях, на правом берегу реки Илек. 14 декабря 1816 г. группа султанов, биев, старшин и других почетных людей отправила письмо губернатору Волконскому с протестом против заложения форпостов на Илеке. Они указывали, что им неизвестны причины «незаконной передачи» своих исконных земель, оставленных им в наследство от их предков. В этом письме Сағыр ставил свою печать (ГАОрО. Ф. 6. Оп. 10. Д. 1522, л. 1-4). Отнятие обширных казахских земель и создание Новоилецкой линии стало главной причиной национально-освободительного восстания под руководством Жоламана



Фото 2. Табын руы Әшібек тайфасы Есенкелді аймағы Сағыр би Төлебай ұғлы 63 жасында 1819 санада қылдырды баласы Байдос мырза Переводил с арабской графики на кириллицу – Нурлан Кулбай.

Тленшиулы.

Сағыр Толебайұлы был одним из заметных личностей последней четверти XVIII – первых десятилетий XIX веков. Некоторые его действия отражены в архивных документах. Однако многие его деяния пока остаются неизученными, обнаруженные на данное время архивные сведения не могут полностью пролить свет в его богатую биографию. Но из этих же известных нам данных прослеживается фигура отважной личности, боровшейся за интересы своего народа, не желавшего подчиняться колониальным властям. Стоит отметить, что Сағыр батыр в то же время не был последователем каких-либо фанатичных мер, действовал в интересах своей общины и с позиции человеческих качеств. Например, в ранние годы он лично освобождал некоторых российских плененных, за что даже получил чин поручика. Но это не стало для него поводом служить царизму, как у некоторых, о чем свидетельствуют неоднократные карательные меры, направленные лично на его захват.

Сағыр Толебаулы умер в 1819 году в возрасте 69 лет. Похоронен в Западно-Казахстанской области, Шыңғырлауском районе, в местности Караоба, у реки Илек.

Его брат Дауыл Толебайұлы, сыновья Айдос и Байдос стали одними из сардаров (руководителей) восстания Жоламан Тленшиулы. Они участвовали во многих нападениях казахских сарбазов в форпосты Новоилецкой линии – Буранную, Ветлянскую и другие. Их имена упоминаются во многих архивных источниках периода восстания 1822-1826 гг. Байдос Сағырулы упоминается и во втором периоде восстания 1838 г., где Жоламан соединился с фронтом восстания Кенесары. Из этого следует, что сыновья Сағыра участвовали в восстании известного Кенесары Касымұлы.

В целом, если Толебай батыр всю сознательную жизнь воевал за свободу своего народа от внешних врагов (его имя упоминается во многих источниках XVIII века), то его сын Сағыр и, в свою очередь, его потомки продолжили те славные традиции борьбы против внешних влияний, связанные с особенностями их исторического периода. Сағыр Толебайұлы достоин увековечивания посредством названия улиц и других объектов его именем. В написании этой статьи использовались материалы Нуржана Жетписбай, старшего научного сотрудника Института истории и этнологии имени Ш.Ш. Уалиханова МННВО, PhD доктор (г. Алматы).

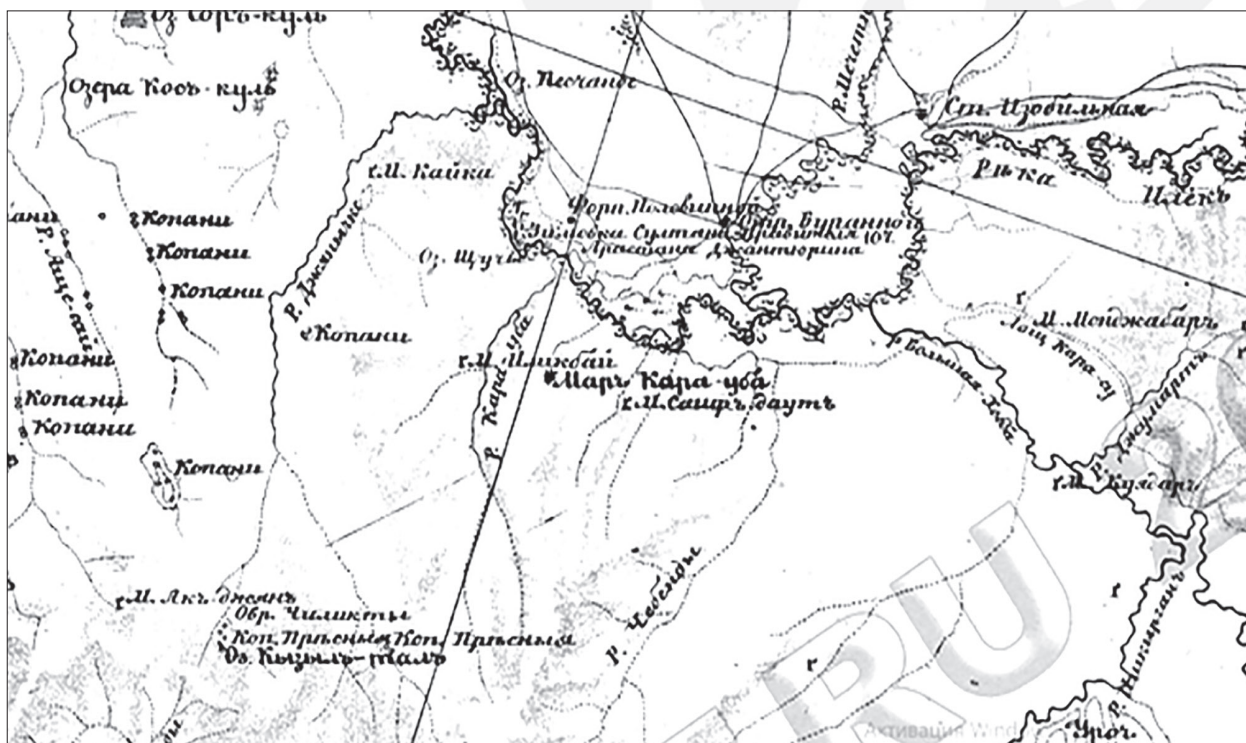


Фото 3. Карта 1860 года, где отмечена могила Сағыра Толебаева.

15 декабря 1816 года

Его Сиятельству, Господину Генералу от Кавалерии, Оренбургскому военному губернатору, начальствующему над пограничным Краем, и кавалеру, князю Григорию Семеновичу Волконскому.

Киргизкайсацкой меньшей орды султанов Тяуки Айчувакова, Абдулмуслина Агымова и старишины Сагира Тюлебаева.

Донесение

Меньшой орды Табынского рода киргизцы, подведомственные старишине Катме Таштемирову, кочевьем всегда располагаются на степной стороне в дистанциях Татищевой, Нижнеозерной и Рассыпной крепостей, то жители оных крепостей по частым претензиям иногда без ведома начальства причиняют помянутым ордынцам разные обиды, служащие к их разорению;

А потому Вашего Сиятельства осмеливаемся всепокорнейшее просить неблагоугодно будет учинить подтверждение Господам комендантам помянутых крепостей, чтобы все претензии линейных обывателей, касающиеся киргизов ведомства старишины Катмы, разбираемы были при посредстве одного старишины, и чтобы в случае нужды линейные обыватели для домашних услуг не нанимали без ведома его Таштемирова;

На каковой случай снабдить и его Таштемирова от имени Вашего Сиятельства открытым листом к сему донесению помянутые Султаны и старишина именные печати приложили.

Тяука



такову

Абдулмуслин



такову

Сагыр



такову

ЛИТЕРАТУРА:

Материалы по истории Казахской ССР: 1785-1828 гг. / Акад. наук СССР; Ин-т истории. - Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, [1940]- Т.4. - 1940.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 203. Связка 146.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 219, л. 459, 567.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 226, л. 128; Д. 1730, л. 3-4.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 237.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 1808. Л. 23-24.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 1835. Л. 6-7 об.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 1856. Л. 62-66.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 1989. Л. 5-6.

ЦГА РК. Ф. И-4. Оп. 1. Д. 4901. Л. 13-14.

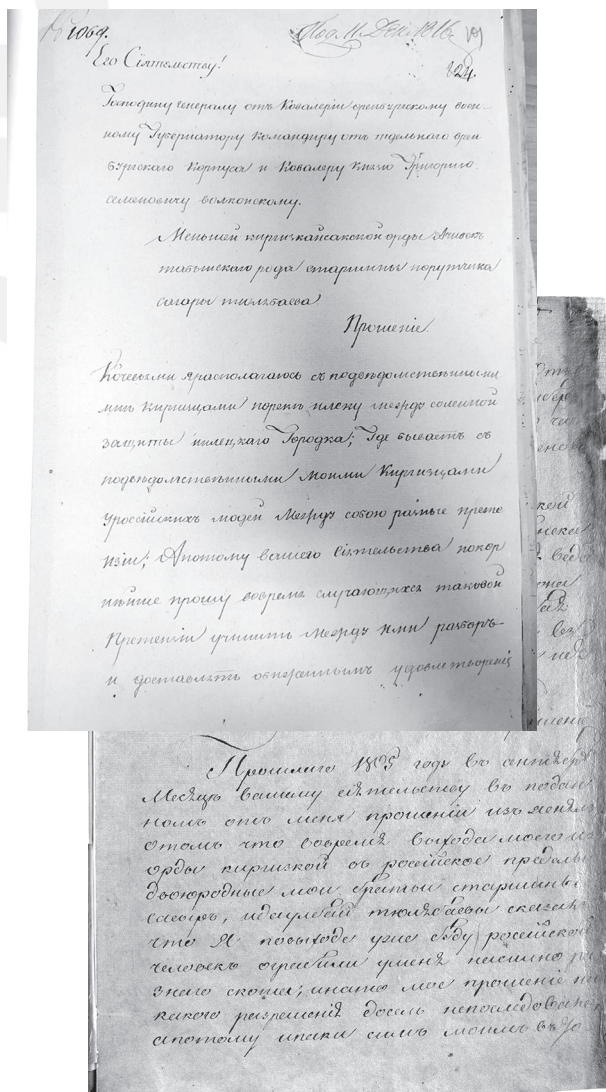
ГАОрО. Ф. 6. Оп. 10. Д. 467.

ГАОрО. Ф. 6. Оп. 10. Д. 658.

ГАОрО. Ф. 6. Оп. 10. Д. 716, л. 53-55.

ГАОрО. Ф. 6. Оп. 10. Д. 1522, л. 1-4.

Карта Оренбургского края масштаба 10 вёрст в дюйме (в 1 см - 4.2 км).





Ақын мұрасына оралған күн



ОЙШЫБАЙ

Айнагүл Мағауияқызы,
Сырым Датұлы атындағы
тарихи-өлкетану
музейінің меңгерушісі,
Сырым ауд., БҚО

***Аңдатпа.** Мақала аты аңызға айналған, Жазушылар одағының мүшесі, ақын Абдолла Жұмағалиевтің 110 жылдығы қарсаңында аудан көлемінде өткен іс-шаралар туралы. Материал мектеп оқушылары мен қалың оқырманға арналады.*

***Аннотация.** Статья посвящена мероприятиям, проведённым в районном масштабе в преддверии 110-летия со дня рождения легендарного поэта, члена Союза писателей Абдуллы Жұмағалиева. Материал адресован школьникам и широкому кругу читателей.*

***Кілт сөздері:** Абдолла Жұмағалиев, музей, майдан, ақын, тарих, жәдігер.*

А ты аңызға айналған, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі, ақын әрі батыр Абдолла Жұмағалиевке – 110 жыл. Талай асылдарды дүниеге әкелген Сырымның сары даласы биыл Абдолласын жоқтады. Қанша уақыт өтсе де, қанша ұрпақ алмасса да, дәлелдеуді қажет етпейтін ерліктер болады. Сол ерліктердің бірі – Абдоллаға арналып айтылғандай.

Абдолла Жұмағалиев 1915 жылы 3 сәуірде өзіміздің Жосалы ауылында дүниеге келген. Жосалы ауылдық мектебін аяқтаған соң, Орал қаласындағы Орал педагогикалық институтына оқуға түседі. Кейін Алматыдағы педагогикалық институтқа ауысып, сонда оқуын тәмамдайды. Оқытушылық қызметін Қызылордадағы сауда техникумында ұстаз болудан бастайды. Алайда қаламын серік еткен ақынды зиялылардың ордасы – Алматыға қайта тартты. Ол жерде «Көркем әдебиет» баспасында редакторлық қызмет атқарды. Арманы асқақ, жүрегі албырт жас ақын жастықтың жалынымен шабыттана өлең жазды. Алайда ол тек өлеңінен, арманынан немесе туған жерінен ғана емес, өмірінің өзінен де айырылып қалды



– сұм соғыс жас ақынды да айналып өтпеді. Ол алғашқылардың бірі болып майданға аттанып, оттың қақ ортасына түсті. Ақыры тірідей жанып кетті. Ақынның бойындағы ерлік пен өр рух – Сырымдай батырды, Жаһаншалардай арыстарды дүниеге әкелген қасиетті топырақтан дарыса керек. Ақын досы Қасым Аманжолов оны жоқтап, «Өлмес өмір» дастанын жазды. Бүгінде: «Ақын мұрасын іздейтін ұрпақ бар ма? Мектептерде ақын Абдолла қаншалықты оқытылады?» деген сұрақтар көкейге оралады. Бұл сұрақтарға жауап табуға тырысқан сайын, жоқтаушысы жоқтай көрінетін ақын Абдолла елестейді. Сырым ауданында – тарихтың тінін тарқатып, жас ұрпаққа жол көрсетіп отырған мәдени-тарихи кешен – музей бар. Ол – ақынның, ерліктің, ұмытылмас рухтың куәсі.

Биыл Жеңістің 80 жылдығына және ақын Абдолла Жұмағалиевтің туғанына 110 жыл толуына орай, дайындық жұмыстарын екі жыл бұрын бастадық. Ауданымыздағы орта мектеп оқушылары арасында екі мәрте «Болар менің мұрама оралар күн» атты Абдолла өлеңдерінен көркем оқу байқауын өткіздік. Былтырғы байқауда жеңімпаз атанған – Жалпы білім беретін Жаһанша Досмұхамедов атындағы балабақша-бөбекжай кешенінің оқушысы Мұратова Айсана болды. Оған елімізде алғаш рет өткізіліп отырған І облыстық «Болар менің мұрама оралар күн» Абдолла оқуларына қатысуға жолдама бердік. Биылғы жылы облыс көлемінде ақын өлеңдерін оқуға арналған тұңғыш байқауға Жымпитыда сыршыл ұлдар бас қосты.

«Мүмкін, кері қайтпаспын, жоғалармын,
Көзім жұмып, құм көрпе оранармын.

Өлмен, бірақ бір кезде сыршыл ұлан –

Болар менің мұрама оралар күн!...» – деп өзі жырлағандай, ақын Абдолланың өлең өлкесінде кешегі жас өрендермен жолығуы – заңдылық.

Сырым музейі соңғы екі жыл бойына ауданда «Абдолла оқуларын» өткізіп келеді. Биыл бұл игі шараны облыстық деңгейге шығарды. Әр ауданнан келген кем дегенде бір оқушы болса да, Абдолла Жұмағалиевтің есімін танып, ол өмір сүрген мекенді көріп, Сырым елінің рухани тарихына қанығып кетті деп сенеміз. Өлеңге құмар, өлеңсүйгіш ұл-қыздар ақынның отты жырларынан жүректеріне жылу алып, туған жерге деген махаббат ұшқынын сезінсе – біздің мақсатымыздың орындалғаны! Сонымен қатар, Мәскеу мен Алматы қалаларына жасаған сапарларымыз барысында ақынға қатысты көптеген құнды деректер анықталды. Ақынның қаза тапқан жерінде, Новинки қаласында болып, сол жақтағы «Жас Панфиловшы» клубының жетекшісі С. Бобиновтан сұхбат алдық. Келесі сапар Алматыда жалғасып, ақын аттанған әскери комиссариатта, сондай-ақ Жазушылар одағында болдық. Ұлттық кітапхана қорынан ақынның өлеңдерін тауып, оның ұстаздық қырын жаңаша сипатта бағамдадық. Абдолла туралы жазылған мақалалар мен латын қарпінде жарық көрген өлеңдері Алматыдағы Ұлттық кітапхананың сирек кітаптар қорынан және әдебиет бөлімдерінен алынды. Ұлттық кітапхана қызметкерлеріне алғыс білдіре отырып, табылған материалдардың толық нұсқаларын алда жарық көретін жинаққа енгізетінімізді хабарлаймыз.

Абдолланың мұғалімдік қыры

Абдолла Жұмағалиевтің ақын екенін бәріміз жақсы білеміз. Бүгінде оның батырлығын да мойындап, соғыста барлаушы болғанын жарыса жазып, айтып жүрміз. Ал оның адами тұрғыдағы сыршылдығы мен нәзік болмысы туралы көз көрген ақын-жазушылар талай мәрте естелік қалдырған. Алайда ақынның көп айтыла бермейтін мұғалімдік қыры – бүгінгі ұрпаққа әлі толық таныс емес. Биылғы Алматы сапары барысында біз 1965 жылы



жазылған, Абдолланың шәкірттері қалдырған мақалаларға шолу жасадық. Бұл жазбалар оның ұстаздық қызметін, шәкірттерге деген мейірімін, білімге деген талпынысын нақты сипаттайды.

1965 жылы 29 шілдеде «Қазақстан мұғалімі» газетінің №31 санында жарық көрген «Абдолла – менің ұстазым» атты жүрекжарды мақалаға көзім түсті. Оның авторы – №7 кешкі мектеп директорының орынбасары Т. Байтауов. Мақала «Абдолла алдында міндетті жанның бірі – менмін. Мен оның жақсы көретін шәкірттерінің бірі болсам, ол менің ең жақсы көретін ұстазым еді» деген сөздермен басталады. Автор Абдолла Жұмағалиевті ұстазы ретінде мақтанышпен еске алады. Мақалада ол: «Балаларға тәрбие беретін мұғалімнің өзі де жаман әдеттерден аулақ болмаса, оның мұғалімдігі бекер», – деген Абдолланың сөзін мысалға келтіре отырып, ұстазының адамгершілігін, өмірлік ұстанымын айқын сипаттайды. Олардың ағалы-інілідей араласқаны, Абдолланың әрбір ақыл-кеңесін бұлжытпай орындағаны туралы әсерлі баяндайды. «Я, Абдолла – нағыз ақын, дарын иесі еді. Бұған еш талас жоқ. Сонымен қатар, ол – нағыз педагог болатын. Бірде маған: «Сенен сауда қызметкері шықпайды, сенен жақсы мұғалім шығады», – деп, мені бір жылдық мұғалімдер курсына өзі ертіп апарып, оқуға түсірген еді», – дейді автор. Осы бір естеліктен-ақ Абдолланың тек білім беріп қана қоймай, шәкірттерінің болашағына бағыт-бағдар сілтеген нағыз ұстаз болғанын көреміз. Мақала соңында автор Абдолланың өз аузынан айтқан мынадай тағылымды сөзін келтіреді: «Әр уақытта өзінді шәкіртіннен артық санама. Әрдайым оның жанашыры, досы, сырласы бола біл. Сонда ғана жас ұрпақтың жүрегіне жол табасың. Ақырып-

жекіріп, қорқытып бала тәрбиелеймін деу – әлсіздік, надандық, шынын айтсақ – ақымақтық. Адамның жүрек сезімі – гүл болса, ол тікенекті қабылдамайды. Әдебиетті сүйетін, оған жан-тәнімен жаны ашитын, оның тәрбиелік мәнін терең түсінетін, халқына адал қызмет етуге ынталы адам ғана әдебиет пәнін оқытуы керек». Автор мақаласын осындай терең мазмұнды оймен аяқтай келе, осындай асыл адамнан тәлім алғанын өмірлік мақтаныш ретінде жеткізеді.

Келесі естелікті «Ұстазым еді» деген атаумен 1965 жылы Шымкент облысы, Шаян ауылының тумасы Жүзтай Қауымбаев ағамыз «Қазақ әдебиеті» газетіне жариялапты. «1934 жылы мен Арыс қаласындағы С.М. Киров атындағы он жылдық мектепте оқыдым. Сол кезде менің ең жақсы көретін мұғалімімнің бірі – Абдолла Жұмағалиев еді. Абдолла өте сыпайы киінетін, мінезі де байсалды, тәрбиелі болатын. Әдебиет сабағында өлеңдерді жатқа оқитын, кейде тақпақтап та кететін. Сабақтары өте әсерлі өтетін. Оның туған әдебиетті жанындай сүйетіні көрініп тұратын. Әдебиет үйірмесін өзі жүргізетін. Сол кезде біз Горькийдің, Сәкеннің, Янко Купаланың шығармаларын, Тайырдың «Күн тіл қатты» поэмасы мен «Жолды салған қандай ер» деп келетін өлеңін алғаш рет Абдолланың аузынан естіп, жүрегімізге мәңгілікке сіңіріп алдық», – деп тебірене жазады.

Ақын алдындағы басты парызымыз – оны еске алып, түрлі іс-шаралар арқылы тұлғасын айшықтау, өлеңдерін кеңінен насихаттап, шығармашылық мұрасын зерттеп-зерделеу. Осы мақсатта ақын еңбектерін жинақтап, баспаға дайындау ісі – биыл ауданымызда атқарылған жұмыстардың маңызды қорытындысына айналмақ.





ШӘМШІ

Ғазиза Исамидінқызы,
Түркістан облысы білім басқармасы
«Облыстық жас туристер станциясы»
КММ-нің әдіскері, педагог-сарапшы,
Түркістан қ., Түркістан обл.



ҰКАША АТА ҚҰЛПЫТАСЫ: ТАРИХИ-АҢЫЗДЫҚ МҰРАНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа. Мақалада Түркістан өңіріндегі киелі орындардың бірі – Ұкаша ата кесенесі мен құлпытасының тарихи, аңыздық және танымдық сипаттары қарастырылады. Құлпытас формасы мен ерекшеліктеріне талдау жасалып, оның халық жадындағы сенімдермен байланысы зерттеледі. Сонымен қатар, бұл рухани мұраны сақтау және насихаттаудың маңыздылығы қозғалған.

Аннотация. В статье рассматриваются исторические, легендарные и познавательные особенности мавзолея и надгробия Укаша Ата – одного из сакральных мест Туркестанского региона. Проводится анализ формы и особенностей надгробия, исследуется его связь с народными верованиями и представлениями. Также акцентируется внимание на значении сохранения и популяризации данного культурно-исторического наследия.

Кілт сөздері: Ұкаша ата, құлпытас, Түркістан, киелі орын, тарихи-аңыз, рухани мұра.

Қазақстанның рухани картасында Түркістан өңірі – тарихи ескерткіштер мен киелі нысандарға ең бай аймақтардың бірі. Бұл мекен тек материалдық мұралармен ғана емес, ел жадындағы аңыздармен, наным-сенімдермен көмкерілген. Солардың қатарында Ұкаша ата кесенесі мен құлпытасы айрықша орын алады. Ұкаша ата тұлғасы – халық санасында ерекше құрметтелетін бейне. Оған қатысты кесене, құдық, аңыздар тек діни сенім ғана емес, сонымен бірге тарихи жад пен ұлттық дүниетанымның көрінісі болып табылады.

Ұкаша ата туралы аңыз-әңгімелер оны ислам дінін таратуда елеулі рөл атқарған әулие тұлға ретінде сипаттайды. Халық нанымы бойынша, Ұкаша ата – Мұхаммед пайғамбардың сахабасы. Ол Орта Азияға, соның ішінде қазіргі Оңтүстік Қазақстан жеріне ислам дінін жеткізуші алғашқы

миссионерлердің бірі болған.

Аңызда айтылғандай, оны өлтірмек болған дұшпандар басын шауып тастағанмен, денесінен бөлінген басы өздігінен домалап барып, қазіргі кесене орналасқан жерде тоқтаған. Осы жер кейін халықтың тәу ететін қасиетті орнына айналып, соны білдіретін белгі ретінде құлпытас қойылған.

Ұкаша ата құлпытасы көлемі мен формасы жағынан еліміздегі басқа ескерткіштерден ерекшеленеді. Ұзындығы 7-8 метрге жуық бұл құлпытас жатық, беті тегістелген және тікбұрышты пішінде жасалған. Құлпытас үстіңгі жағынан сәл иіліп, күмбез іспеттес құрылымға бағытталған.

Археологиялық тұрғыдан бұл тастың ерекше пішіні құрмет пен символизмнің белгісі ретінде қарастырылады. Кейбір ғалымдар оны көне түркілік және исламдық дәстүрдің синкретизмі деп бағалайды.

Құлпытасқа қатысты халық арасында кең тараған сенімдер:

- Тасқа қол тигізіп, дұға қылған адамның тілегі қабыл болады;

- Құлпытас пен кесене арасындағы аумақта «періштелер жүреді» деген сенім бар;

- Көңілі кірлеген адамның құлпытас жанына баруы оның рухани тазаруына ықпал етеді деген ұғым кең тараған.

- Ауызбіршілік пен жаңбыр тілеу үшін де бұл жерге жиі зиярат жасалады.

Үкаша ата туралы аңыздық деректер

Аңыздарда Үкаша ата Мұхаммед пайғамбардың сенімді серіктерінің бірі ретінде айтылады. Ол қазақ даласына исламды тарату барысында батырлығы мен әулиелік қасиеті қатар көрініс тапқан тұлға ретінде сипатталады.

- «Шапса, қылыш өтпейтін, атса, оқ өтпейтін» қасиеті бар делінеді.

- Дұшпандары оның осал тұсын таң намазында пайдаланып, басын шауып өлтіргені баяндалады.

- Басы құдыққа құлап, ол құдық қасиетті саналған. Халық арасында құдық суы Зәмзәм бұлағымен жалғасады деген сенім бар.

Тарихи деректер

Ислам тарихында Уккаша ибн Михсан әл-Асаний есімді сахаба болғаны белгілі. Ол Мұхаммед пайғамбардың серігі, беделді жауынгер ретінде хадистерде аталады. Дегенмен оның Орта Азияға келуі жөнінде нақты тарихи деректер жоқ.

- Түркістан өңіріндегі Үкаша ата кесенесі мен құдығы VII–IX ғасырларда ислам таралу

дәуірімен байланысты болуы ықтимал.

- Қазіргі кесене кейінгі дәуірлерде қайта тұрғызылған және бүгінде республикалық маңызы бар тарихи-мәдени ескерткіштер қатарына енгізілген.

Үкаша ата тұлғасының тарихи және аңыздық қырлары

Үкаша ата бейнесі тарихи шындық пен халықтық қиялдың синтезі болып табылады. Төмендегі кестеде бұл ерекшеліктер салыстырмалы түрде көрсетіледі:

Танымдық құндылығы

Үкаша атаға қатысты тарихи-аңыздық деректердің танымдық маңызы мына қырлардан көрінеді:

- 1. Тарихи жадты сақтау:** халық санасында исламның таралу дәуірінен хабар беретін оқиғаларды ұрпаққа жеткізеді.

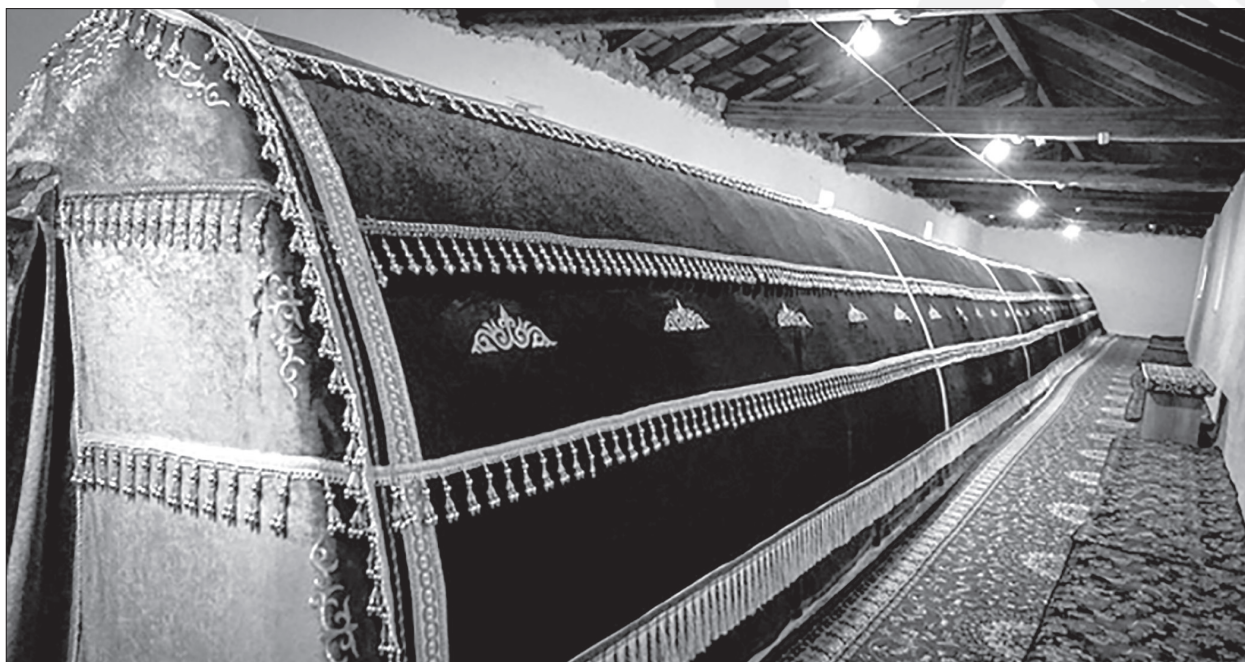
- 2. Рухани-имандылық тәрбиесі:** әулие бейнесі арқылы имандылыққа, әділдікке, батырлыққа үндейді.

- 3. Этнографиялық мәні:** халықтың дәстүрлі сенімі, дүниетанымы мен әдет-ғұрпын танытады.

- 4. Туристік әлеуеті:** қазіргі таңда зиярат ету және рухани туризм орталығына айналып отыр.

Бұл аңыздар мен нанымдар тарихи-діни мазмұнды ұлттың рухани болмысымен байланыстырып, киелі нысандардың тәрбие құралы ретіндегі маңызын арттырады. Яғни, оқушыларға арнап танымдық экскурсиялар ұйымдастыру - рухани тәрбиенің тиімді жолы.

Үкаша ата тұлғасы – тарих пен аңыздың



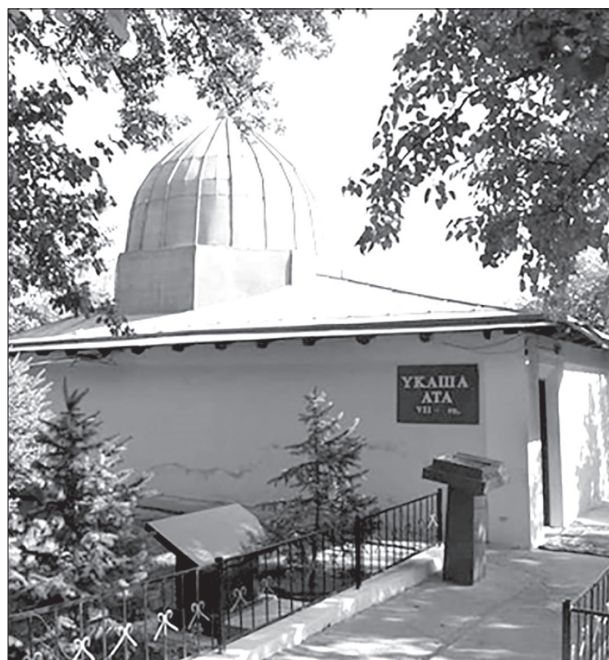
Аспектiлер	Тарихи деректер	Аңыздық деректер
Тұлғаның өмiр сүргендiгi	Ислам тарихында Уккаша ибн Михсан есiмдi сахаба болған. Ол Мұхаммед пайғамбардың серiгi әрi жауынгерi.	Қазақ аңыздарында Ұкаша ата – пайғамбар серiгi, қазақ жерiне исламды насихаттауға келген әулие.
Дереккөздер	Хадистерде Уккаша есiмi аталады, оның ерлiгi мен шейiт болғаны жазылған. Орта Азияға келгенi айтылмайды.	Халық аңыздарында қазақ жерiнде шейiт болғаны баяндалады.
Қасиеттерi	Тарихи деректерде ол батыр әрi сахаба.	«Қылыш өтпейтiн, оқ дарымайтын» әулие ретiнде сипатталады.
Қайтыс болуы	Белгiлi шайқаста шейiт болған.	Таң намазы кезiнде дұшпандар басын шауып өлтiрген, басы құдыққа түскен.
Кесене мен құдық	VII–IX ғасырлардағы ислам ескерткiштерiмен байланысты. Қазiргi кесене кейiннен қайта тұрғызылған.	Құдықтың суы қасиеттi, Зәмзәм бұлағымен жалғасады деген сенiм бар.
Қоғамдық-рәсiмдiк рөлi	Ресми түрде тарихи-мәдени ескерткiш мәртебесi берiлген.	Зиярат ету, құдықтан су алу – халықтық наным-сенiмнiң бiр бөлiгi.

тоғысқан тұсында пайда болған ерекше мәдени феномен. Тарихи тұрғыдан Уккаша ибн Михсан есiмдi сахаба болғаны белгiлi. Ал қазақ халқының аңыздық дәстүрiнде бұл тұлға әулие бейнесiнде қайта жаңғырған.

Ұкаша ата құлпытасы – тек бiр адамның кесенесi ғана емес, тарих пен аңыздың, сенiм мен сәулеттiң тоғысқан тұғыры. Оның физикалық тұрпаты мен рухани мазмұны ұлттың тарихын, болмысын және құндылықтарын көрсететiн маңызды танымдық ресурс болып қала бередi.

Пайдаланылған әдебиеттер тiзiмi:

1. Ақбердиева С. Қазақ халқының әулиелер культi және дiни сенiмдерi. – Алматы: Қазақ университетi, 2018.
2. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы: Санат, 1991.
3. Самашев З. Қазақ даласының киелi ескерткiштерi. – Алматы: «Өнер», 2014.
4. Қазақ халық аңыздары: Жинақ. – Алматы: Жазушы, 2005.
5. «Әзiрет Сұлтан» мемлекеттiк тарихи-мәдени қорық-музейi ресми сайты. azretsultan.kz
6. Уикипедия деректерi: kk.wikipedia.org/wiki





Ұлт руханиятына еңбегі сіңген қаламгер



БИМУХАНОВ

Ертай Сағындықұлы,
Д.Қонаев атындағы №44 МГ-ның
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Орал қ., БҚО

***Аңдатпа.** Мақалада автор есімі ұмыт бола бастаған төл әдебиетіміздің көрнекті өкілі, жазушы, аудармашы Жаулыбай Қосыбаев туралы тереңнен сыр шертеді. Ж. Қосыбаевтың ұлт руханиятына қосқан еселі еңбегінен мол мағлұмат беретін мақала тарих, қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің мұғалімдерін және қосымша білім беру педагогтерін жаңа ізденістер жүргізуге бағыттайды.*

***Аннотация.** В статье рассказывается о ярком представителе отечественной литературы, писателе и переводчике Жаулыбае Косыбаеве, имя которого постепенно стало забываться. Автор глубоко раскрывает творческий путь Ж. Косыбаева и его значительный вклад в развитие национальной духовности. Материал статьи предоставляет богатую информацию о его деятельности и направляет учителей истории, казахского языка и литературы, а также педагогов дополнительного образования на новые поиски и исследования.*

***Кілт сөздер:** Жаулыбай Қосыбаев, руханият, әдебиет, ұлт, шығарма, жазушы*

Батыс Қазақстан облысы Қаратөбе ауданынан түлеп ұшқан жазушы, аудармашы Жаулыбай Қосыбаевты жұртшылықтың көбісі біле бермеуі мүмкін. Оның да өзіндік себептері бар.

Жазушы Жаулыбай Қосыбаев 1948 жылдың 20 тамызында өз қолымен мәшеңкеде терген 3 беттік «Менің өмірбаяным» атты жазбасын: «Мен 1895 жылдың 15 (28) маусымында Батыс Қазақстан облысы, Қаратөбе ауданында орташа мал шаруасының отбасында дүниеге келдім», – деп бастайды.

«Өз өмірбаянымды жазуға кірісе отырып, менің тәрбием мен білім алуыма көп көңіл бөлген, өмірімде үлкен маңызы бар адам – атам туралы айтпай кете алмаймын. Менің атам Қосыбай Үйсімбаев бес жасына дейін байларда батрақ болып жұмыс істеген. Өмірінде көп нәрсені көріп, түйген. Өзінің қабілеті мен ерік-жігерінің арқасында өмірін өзі қалыптастырған, өте ақылды әрі жігерлі адам болған.

Ол сөзге шешен болған, ал бұл қасиет сол кездегі қазақ қоғамында аса жоғары бағаланған. Атам қазақтың тарихи аңыз-әңгімелері мен басқа да фольклорлық жанрларды жетік білетін. Сонымен қатар, қазақ руларының тарихын, шежіресін жақсы меңгерген, нағыз тірі энциклопедия іспетті еді.

Ол Батыс Қазақстандағы 1869 жылғы қазақтар көтерілісіне белсене қатысқан. Батыр Есет Торғаевтың көмекшісі әрі ат ұстаушысы ретінде осы көтерілістің маңызды тұлғаларының бірі болған. Ал Есет Торғаев өзі көтерілістің әскери көсемі Сейіл Түркебаевпен бірлесіп, көтерілістің әскери жетекшісі ретінде болды».

Өкінішке орай, тарихта Есет туралы мәліметтер кездеспейді. Көтерілісті басқаннан кейін Орал облысының әскери губернаторы Веревкин 84 жастағы Есет Торғаевты қамауға алады. Торғаев Орал әскери түрмесінде дүние салады. Менің атам өзінің жетекшілері Есет Торғаев және Сейіл

Түркебаевпен бірге қамауға алынады, алайда генерал Веревкин оның кішкентай бойы мен түріне қарап, түрмеден босатқан.

Атамның мені мектепке берген кездегі сөздері әлі күнге дейін есімде: «Жаңа уақытта сол уақыттың білімін, орыс тілін білу керек», – деген еді.

«1907 жылы Қарасудағы Шалқар екісыныптық училищесіне оқуға түстім. Алайда білім деңгейіме қарамастан, мені үшінші сыныпқа қабылдады. Оқу мерзімі алты жыл болған бұл мектепте мен төрт жыл оқып, 1911 жылы аяқтадым. Сол 1911 жыл менің есімде ерекше сақталыпты. Ең алдымен, сол жылы егін шықпай қалды. Патша өкіметі аштыққа ұшыраған халыққа азық-түлік несиесін беруге мәжбүр болды. Екіншіден, училищеде оқу өте қымбат еді.

1911 жылы 10-11 адамнан тұратын әкемнің шаруашылығы мынадай еді: 2 түйе, 7-10 ірі қара, қозы-лақтарымен қоса 40-50 қой және құлындарымен бірге 10-12 жылқы. Жер өңдеумен айналыспаған. Ол кезде бір сиырдың бағасы 15-20 рубль, ал семіз жақсы жылқы 25-30 рубль тұратын. Демек, мені училищеде бір жыл оқыту үшін 10 жақсы жылқыны сату қажет еді – бұл әкемнің бүкіл шаруашылығынан айырылуымен тең болатын.

1915-1916 және 1916-1917 оқу жылдары қазіргі Батыс Қазақстан облысы, Шыңғырлау ауданы аумағындағы Ишантөбе бастауыш училищесінде мұғалім болып қызмет атқардым. 1917 жылы өз еркіммен оқытушылық қызметімді аяқтап, сол жылдың күзінде Ілбішін уездік ревкомының халықтық білім бөліміне іс жүргізуші болып орналастым.

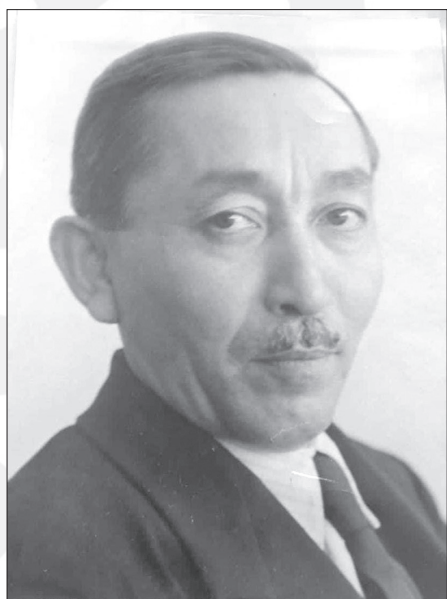
1918 жылы уездік ревком уездік земдік басқарма болып қайта құрылғаннан кейін, осы жерде іс жүргізуші қызметін атқаруды жалғастырып, кейін хатшының көмекшісі болып жұмыс істедім. 1919 жылдың қаңтар айының басында Қызыл әскердің Орал қаласына жақындауына байланысты уездік земдік басқарма Алаш Орда үкіметінің батыс бөлімімен бірге облыстың оңтүстігіне, Қызылқоға ауылына эвакуацияға дайындалды. Қызылқоғаға басқармамен бірге барғым келмегендіктен, мен өз бетімше туған ауылыма қайттым.

Алайда басқарма эвакуацияланбады. Өз бетіммен кеткеніме байланысты жұмыстан босатылдым. Төрт айдан кейін қайтадан жұмысқа орналасуға сұрана бастадым. Нәтижесінде Қаратөбе ауылында учаскелік земдік милиция бастығының бір реттік базар алымдарын жинау бойынша көмекшісі болып орналастым. Мұнда 1919 жылдың қыркүйегіне дейін, Қызыл әскердің келуіне байланысты земдік биліктің өзінен өзі жойылғанға дейін жұмыс істедім.

1920 жылдың 8 ақпанында Кеңес үкіметі орнады. Мен Орал губерниясы, Жымпиты уезі, Қаратөбе аудандық милициясының басқармасына жұмысқа қабылдандым.

1920 жылдың маусым айында, уездік басқармада екі ай жұмыс істегеннен кейін, мен III Кеңес милициясының аудандық басқармасы бастығының хатшысы лауазымына тағайындалдым. Кейіннен IV аудандық милиция басқармасының бастығы қызметіне өтіп, бір жылдан кейін бастығы болып тағайындалдым.

1922 жылдың 3 маусымында науқастануыма байланысты жұмыстан босатылдым. 1923 жылдың



соңына дейін ауылда тұрдым. 1924 жылдың басында Орал қаласына көшіп келіп, Орал губерниялық атқару комитетінің іс басқарушысы ретінде жұмысқа орналастым. Мұнда 1930 жылдың қыркүйегіне дейін істерді басқарушы және нұсқаушы лауазымдарын атқардым. Округ жойылғаннан кейін аймақтық атқару комитетінің жауапты хатшысының міндетін атқарушы болдым.

1930 жылдың қыркүйегінен бастап 1932 жылдың мамырына дейін Тайпак ауданының жоспарлаушы экономисі және төраға орынбасары болдым. Осы жылдың мамыр айында жаңадан құрылған Батыс Қазақстан облысының атқарушы комитетінде істерді басқарушы болып тағайындалдым. Мұнда 1934 жылдың қараша айына дейін жұмыс істедім, одан кейін Алматыға көшіп, ҚазКСР Кеңестік халықтық комитетінің істер басқармасына әлеуметтік және мәдени сұрақтар бойынша кеңесші болып орналастым. Мұнда 1940 жылдың 15 тамызына дейін жұмыс істедім. Кейін ҚазКСР Кеңестік халық комитеті жанындағы қазақ әліпбиін енгізу бойынша үкіметтік комиссияның ғылыми хатшысы болып жұмыс істедім. Бұл комиссия жойылғаннан кейін 1941 жылдың 25 желтоқсанында ҚазКСР Жоғарғы кеңесі Президиумының аппаратына

Президиум төрағасының референті лауазымына ауыстырылдым.

1945 жылдың ақпан айының басында ҚазКСР Кеңестік халық комитеті аппаратына хатшылық меңгерушісінің көмекшісі және мәдениет пен өнер тобының бастығы лауазымына тағайындалдым. Бір жылдан кейін Кеңестік халық комитеті Төрағасы Нұртас Оңдасыновтың ұсынысы бойынша ҚазКСР Министрлер кеңесінің төрағасының консультант-көмекшісі лауазымына орналастым», – деп жазады өмірбаянында.

«Қаратөбе ауданының тарихи-танымдық анықтамалығы» кітабында Жаулыбай Қосыбаевтың есімін екі жерден кездестіруге болады. Бірі – «Аудан құрылғанға дейінгі Қаратөбе өңірінің оқыған зиялы азаматтары» бөлігі болса, енді бірі – «Жазушылар» бөлігінде есімі ғана аталады. Есімінің өзі бір жерде Жауынбай болып аталса, енді бір жерде Жауылбай болып жазылған.

Белгілі қаламгер, өлкетанушы Қайыржан Хасанов «Әнші Мұхит» кітабында былай деп жазады: «Қаратөбелік жазушы Жаулыбай Қосыбаев 1955 жылы «Мұхит» деген повесін жазып, кітап етіп шығарды. Әнші Мұхит Мерәліұлының 150 жылдық мерейтойында осы кітаптағы әншіні суреттеген жолдар бойынша Мұхиттың тұңғыш суреті салынды. Мүсінші Ю.Баймұқашев мүсінін жасап, ескерткішін құйды. Қазір ол Мұхит ауылындағы паркте орналасқан...». Бүгінде сал Мұхит ескерткіші Батыс Қазақстан облысы, Қаратөбе ауданы, Саралжын ауылдық округі орталығындағы Қарақамыс ауылында орналасқан.

Жазушы Жаулыбай Қосыбаевтың «Әнші Мұхит» атты кітабы Алматы қаласындағы Ұлттық кітапхананың директоры Ғазиза Құдайбергеннің қолдауымен қолымызға тигенін айта кеткен жөн. Қазіргі таңда оқырман қауым бұл кітаппен толыққанды «KAZNEB» – Қазақстандық ұлттық электронды кітапханасынан танысып, оқи алу мүмкіндігіне ие болды.

Белгілі музыка зерттеушісі Ахмет Жұбанов «Замана бұлбұлдары» кітабында жазушы Ж.Қосыбаевтың еңбектерінен мәлімет келтіреді. Айта кету керек, А.Жұбановтың кітабы Ж.Қосыбаевтың кітабынан кейін жарық көрген.

Жоғарыдағы Жаулыбай Қосыбаевтың өмірбаянына сүйенсек, ол Орынбордағы мұғалімдер даярлайтын оқу орнының түлегі екені анық байқалады.

«Әнші Мұхит» кітабындағы автормен әңгімелесуші жолдас жігіттің есімі – Ахметжан. Кітаптағы деректерге сүйенсек, оны біз Орынбордағы семинарияда оқыған жерлесі Ахмет-



жан Актюшев деп болжаймыз. Бұл туралы өлкетанушы Тілек Сағынов ұсынған деректер де біздің қолымызда бар.

«Қудалауға ұшырап жүрген жылдары Ұлт ұстазы, ағартушы Ахмет Байтұрсынұлы жазушы, аудармашы Жаулыбай Қосыбаевтың көмегіне жүгінеді. Атам Ахаңның еңбектерін аударуға қолдау көрсетеді», – дейді бізбен әңгімесінде жазушының немересі Есетжан Қосыбаев. Бұл шамамен Ахаңның Алматыға келген 1936 жылдар кезі болса керек-ті.

Жазушы Жаулыбай Қосыбаевтың аударма саласына қосқан үлесі де зор. Атап айтар болсақ, Максим Горькийдің «Балалық шақ» романын, Вадим Короленконың «Соқыр музыкант», Михаил Шолоховтың «Солдат достығы», араб ертегілерін, т.б. шығармаларды аударған. Соның ішінде М.Шолоховтың «Даурия» кітабын Ж.Қосыбаев аударған. Жуырда қайтыс болған Сейіт Қасқабасов «Разрешаю в печать - Гимн Казахской ССР, М.Төлебаев» деген рұқсатнаманы өз көзімен көргені бар.

«Атам дүниеден озар алдында Есет батыр туралы өз қолымен жазған қолжазбасын баспасөзге тапсырмай кетті. Бірақ оны белгілі қаламгер Қалтай Мұхамеджанов ағамыз алды. Мен талай рет іздеп, сұрап, бірақ оны таба алмай кеттім, өкінемін. Калекен өмірден озды, ал қолжазбаның қайда қалғаны белгісіз...», – дейді немересі Есетжан Мұратұлы.

Ұрпағының айтуынша, танымал жазушы Берқайыр Аманшин жазушы Жаулыбай Қосыбаевқа жиен болып келеді екен. Айта кетерлігі, Жаулыбай Қосыбаевтың «Әнші Мұхит» кітабы мен жазушы Берқайыр Аманшиннің «Көкжар» кітабындағы кейбір эпизодтарда ұқсастықтар бар. Бұл екі қаламгердің бір-біріне өте жақын, тіпті туыс екендігін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл сөзімізге дәлел ретінде студенттік шақтарында қаратөбелік Жүсіп Матжановтың Алматыда жүрген кезінде екі әулетке де барып тұруы табылады.

Мемлекет және қоғам қайраткері, Еңбек Ері, жазушы Әбіш Кекілбаев бірде Үкімет үйінде Қазақстан Республикасы мәдениет, спорт және туризм министрі болған Есетжан Қосыбаевты көрген сәттерінің бірінде: «Есетжан, сенің атаң, жазушы Жаулыбай Қосыбаев – қазақ интеллигенциясының көрнекті өкілі» деген сөздері ұрпағының жадында мәңгі сақталған.

Жаулыбай Қосыбаев 1940 жылы Ұлы Абайдың 100 жылдық мерейтойы жұмыстарын ұйымдастырудың басы-қасында болды. Бұл

туралы жазушы Гүлсім Оразалының «Нұртас Оңдасынов» атты кітабында келтірілген хаттамалар дәлел болады.

Жазушының атасы Қосыбай Үйсімбаев Сейіл Түркебайұлы бастаған көтеріліске қатысқанын өмірбаяннан аңғарамыз.

Жазушының ұлы Қосыбаев Мұрат Жаулыбайұлы (1925–1990) – елімізге танымал режиссер. Ол Ғабит Мүсірепов атындағы Қазақ академиялық балалар мен жасөспірімдер театрында және Қарағанды облыстық драма театрында бас режиссер қызметін атқарды. Келіні, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген әртісі Тамара Қосыбаева өз естелігінде былай дейді: «Біз Бәйтен Омаров, Тұрар Дүйсебаев, Мұрат Қосыбаев, Айдархан Ибрагимов сынды жастармен театр актері және режиссура мамандығы бойынша білім алдық. Мұрат режиссурадағы дарынымен, тағылым-танымымен ерекше көзге түсті. Ол режиссурамен қатар актерлік шеберліктен де терең білім алды. Ол менің өмірлік жарым, сырлас-серіктесім, әріптесім болды. Біз бірге өмір сүріп, екі қыз бен бір ұлды тәрбиеледік.

Тұңғышымыз Маржан әл-Фараби атындағы ұлттық университеттің биология факультетін бітіріп, биология ғылымдарының докторы дәрежесіне ие болды. Өкінішке орай, ол өмірден ерте кетті. Құдайға шүкір, Арман, Жәнібек, Азамат және қызы Айнұры – немерелерім бар. Екінші қызымыз Жанетта жоғары білімді, бүгінде өзі де әже. Ол қазақтың дарынды жазушысы Сейітжан Омаровтың үлкен ұлы Кереймен бірге Данияр мен Санжар атты ұлдарын тәрбиелеп өсірді. Кенжеміз Есет еліміздің мәдениетін басқарды, білімді, зиялы азамат болып өсті. Қазір жеке кәсіппен айналысады.»

Бізге мәліметтер мен құжаттарды, фотоларды жолдаған – Жаулыбай Қосыбаевтың немересі, мемлекет және қоғам қайраткері Есетжан Қосыбаев.

Жазушы, аудармашы Жаулыбай Қосыбаевтың әдеби мұрасын жинақтау мақсатында қазақтың көрнекті қаламгерлері Төлен Әбдік пен Бексұлтан Нұржеевтен сұрау алдық. Өкінішке орай, екі қаламгер де Жаулыбай Қосыбаевты бұрын-соңды көрмегенін және білмегенін айтты. Алайда жазушы Бексұлтан Нұржеевтің «Әнші Мұхит» деген жұқалтақ сары кітапты оқығаным бар» деген сөздері көңілімізге жылылық ұялатты.

Жаулыбай Қосыбаевтың әдеби мұрасын зерттеу жұмысы алдағы уақытта да жалғасын табатын болады.



ҚОСШИЕВ
Назарбек Төлеуішұлы,
Қазақстан Жазушылар
Одағының мүшесі,
документалист
Атырау қ. Атырау обл.

ЕСТІЛМЕГЕН ЕСІМ немесе 61 тәуліктен астам әуеде болған ұшқыш-санитар хақында



Жуырда Орал қаласынан Ахмедияр Батырханов ныспылы жігіт хабарласып, әңгіме арасында бір тың мәліметтің құлағын қылтитты. Батыс Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейіне қарасты Мәншүк Мәметова мемориалдық музейінің меңгерушісі болып жұмыс істейтін Ахмедияр бұған дейін әскери комиссариатта, аудандық мемлекеттік архивте де біраз жыл еңбек етіпті. Өзі журналист, «Үздік өлкетанушы» деген атағы да бар. Көне құжаттармен жұмыстың кәнігі маманы, әңгіменің де майын тамызады. Жадында жылдар бойғы жылнама жазылған ба деп қаласыз!..

Арғы-бергіден сөз қозғай отырып, соғыс тақырыбына ауысқанда, майдан шебіне 858 рет барып қайтқан атыраулық ұшқыштың есім-сойын айтып қалды. Жалтырауық көрген балықтай, біз мұны дереу есімізге тоқып алдық. Аханның әңгімесі таусылар емес. «Қарғаның бір көзі оқта болса, бір көзі боқта» демекші, оның Оралда тұрып айтқан әңгімесін Атыраудан тыңдап тұрсақ та, әлгі әскери ұшқыш-санитарды туабітті «компьютерімізден» іздеп жатырмыз. Ондай есім естімеппіз...

Енді ше, фашистердің зәресін зәр түбіне жібере қорқытқан атақты Хыйуаз Доспанова да, соғыс кезінде «Кеңес Одағының Батыры» атағын екі мәрте алған санаулы қазақтың бірі Талғат Бигелдинов те жау тылына 300-ден аса рет барып келген. Ал, мына жігіт бұл қаһармандықты үш есеге жуық қайталап тұр. Сонда оның есімі бұған дейін неге айтылмай жүр?!

Қазиевтарға құлаққағыс

Тасмұхан Қазиев!..

Атырау өңірінде мұндай текті жиі кездестіруге болады. Бірақ оның бәрі бір кезде Үйшік аталған шаһардың өз топырағынан жаралғандар емес. Бірінің руы Шеркеш, тағы бірі Таз, келесісі Беріш, тағысын-тағы жалғаса береді. Бәрі де шаруа қамы, тұрмыс тауқыметі, тағдырдың жазуымен Үйшік-Гурьевке әр жылдары келіп орныққандар.

Бір өкінішті жайт, Ахмедиярдың айтуымен әскери ұшқыш Тасмұхан Қазиев туралы «ramyat-naroda.ru» сайтынан мәліметті тапсақ та, есім-сойынан өзге бізге оның ру-тегі де белгісіз. Тұйыққа тірелген жеріміз де сол болды. Сондықтан осы мақаланы оқыған атыраулық

Қазиевтар өз әулеті мен зәуатында Тасмұхан есімді адамның, нақтылай айтсақ, әскери ұшқыштың болғанын пысықтап, редакцияға хабарласса – нұр үстіне нұр болар еді. Өйткені, оның майдандағы жорық жолы – нағыз жүрекжұтқандық.

Ал, Тасмұханның соғыстан кейін елге амансау оралып, Ұлы Жеңістің 40 жылдығына дейін бакуат ғұмыр кешкеніне жоғарыдағы сайт



Ұшқыш Қазиев

мәліметтері бұлтартпас айғақ. Егер оның қайда еңбек етіп, кім болғанын анықтай алсақ – тіптен ғажап болар еді жүде.

Құжаттағы қайшылықтар

Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігінің Орталық архивіне қарасты сайтта Тасмұхан туралы небары алты-жеті парақтың көлемінде ғана мәлімет-ақпар бар. Және туған жерін «Гурьев қаласы» деп көрсеткен.

Бастысы – еш жерде жарияланбаған екі дана фотосуреті қоса берілген. Қайратты да қалың шашын оң жағына қайырып, жайдары күліп түскен суретінен оның көркем болмысы мен жігерлі де қажырлы жігіт екені аңғарылады. Ал одан гөрі жастау, тік жағалы кительмен түскен суреттен де кірпі шашты курсанттың жүзінен өмірде ақжарқын, тағдырына тура қарап, кез келгенге мойымайтын қайсар адам екенін көресіз. Қалың қасының астындағы аясы кең бота көзінен от ұшқындап тұрған жас офицер көрген жанды еріксіз өзіне тартады.

Алайда оның туған жылы құжаттарда түрліше жазылыпты: 1917; 1918 жылдың 1 мамыры; 1919. Оның анық-қанығын дәл қазір тап басып ешкім айта алмас. Десек те, қай жылы туса да, Тасмұханның майдандағы қайталанбас ерлігі жиырма бес пен отыз жастың аралығында болғаны анық.

Әскерге шақырылған жері де әр түрлі: бір құжатта әскер қатарына 1937 жылдың қыркүйегінде шақырылды десе, екіншісінде – 1940 жылы, тағы бірінде – Мемлекеттік Қорғаныс

Комитетінің 1941 жылғы 9 шілдедегі №0047 бұйрығына сай әскерге алынғаны көрсетілген. Бір нәрсе анық – Қызыл Армия қатарына ол Оңтүстік Қазақстан облысының Шымкент қалалық әскери комиссариаты арқылы шақырылыпты.

Мерейі үстеген сәттер

Жорық жылдары ешкім де ерлік жасауға тастүйін дайындалып шықпайтыны түсінікті. Бұған дейін талай ерлік естеліктері туралы жазсақта, ондай мақсатты көздеген ешкім болмағанын аңғарып жүрміз. Тек дұшпанға деген ыза-кектен туындаған тойтарыс әрекеті ғана батыл да әбжіл қимылға итермелейді. Ал майдан даласындағы қиянкескі ұрыс кезінде жаудың жауыздығына көзі жеткен намысты ердің бойында өшпенділік оты тұтанбасқа лаж жоқ.

Ресей Қорғаныс министрлігіне қарасты Орталық архивтің сайтындағы мәліметтерге сүйенсек, Тасмұхан Қазиев қан майданға 1942 жылдың тамызынан бастап араласқан тәрізді. Тек бір жерде – мемлекеттік наградаға ұсыну парағында ғана «Ұлы Отан соғысына 1942 жылдың қарашасынан қатысқаны» көрсетіліпті. Алайда оны біз қате мәліметке жорыдық. Ол да негізсіз емес. Себебі, қолымыздағы мәліметтер бойынша ол 1942 жылдың қыркүйегінде Азаматтық әуе флотының құрамында болған.

«Pamyat-naroda.ru» сайтындағы мәліметтер бойынша Т.Қазиев қанқасап соғыста жүргенде көрсеткен ерлік іс-қимылдары мен жауынгерлік тапсырманы орындаудағы қайсарлығына байланысты «Сталинградты қорғағаны үшін»,



«Берлинді алғаны үшін» және «1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған. Бұл медальдардың соңғы екеуі – фашизм ұясын мәңгілікке талқандаған, жер жүзіндегі ең ірі соғыстың ақырына дейін саптан шықпаған сарбаздар мен сардарлардың барлығына берілген награда.

Ал Тасмұхан алған алдыңғы медаль екінің біріне бұйырған жоқ. Сталин атындағы қаланы күл-талқан етіп, атын естісе жылаған бала жұбанатын КСРО көсемінің сағын сындырғысы келген зұлым жау одан әрі Жем бойындағы, Баку мен Грозныйдағы мұнай кәсіпшіліктерін өзіне бағындыруды көздеді. Еділдің бойындағы Сталинградты тып-типыл етіп қиратты да, 1942 жылдың 17 шілдесінен 1943-тің 2 ақпанына дейін созылған бұл соғыстан аман қалғандар аз. Азаматтық әуе флотына қарасты 14-дербес авиация полкінің командирі, майор Александр Подсосов адам қаны суша аққан сол ұрыстағы осы полктің пилоты, 7-дербес авиаполк ұшқышы, гвардия кіші лейтенанты Тасмұхан Қазиевтің қаһармандық ерлігін ескеріп, 1943 жылғы 8 тамыздағы бұйрыққа сәйкес оны 243 адамның қатарында «Сталинградты қорғағаны үшін» медалімен марапаттаған. Мұны Ресей Қорғаныс министрлігі Орталық архивінің қорындағы құжат та растайды.

Гвардия кіші лейтенанты шеніндегі 14-дербес авиаполкінің 2-санитарлық эскадрильясының ұшқышы, БК(б)П мүшелігіне үміткер Т.Қазиев 1943 жылдың 9 желтоқсанында «Қызыл Жұлдыз» орденіне ұсынылады. Марапат бетшесіндегі жазуға қарағанда, бұрын ешқандай жарақат алмаған әрі марапатталмаған оның тұрақты және отбасы мекенжайы дәстүрге сай толтырылуы тиіс болса да, әдейі көрсетілмеген.

Ал орденге ұсынуға Тасмұханның мына ерен ерлігі негіз болыпты. 1942 жылдың 1 қыркүйегі мен 30 қарашасы аралығында ол «У-2» ұшағымен майдан шебіне 858 рет ұшып, 238 тапсырманы орындаған. Осы уақытта тылдан 6,5 тонна дәрі-дәрмек, темір қалбырланған қан, басқа да әскери жүктерді апарып, қайтарында жараланған 246 жауынгер мен офицерді жеткізіпті. Тасмұхан кәсіби дағдысының арқасында ауа райы қиын кезде де ұшақты шебер басқара білген.

Эскадрилья командирі, гвардия майоры Воропаевтың көрсетуінше, сол 90 күнде әуедегі

жалпы ұзақтығы 1471 сағаттың 19 сағатын ол қараңғыда ұшқан екен. Саяси-моральдік құлқы тұрақты гвардия кіші лейтенанты әуедегі 838 сағатты еш апатсыз өткізіпті.

Бұл ұсынысты 21 желтоқсан күні 14-дербес авиаполк командирі, майор Подсосов пен полк штабының бастығы, майор Захаров та, 24 желтоқсанда 3-Украина майданының Әскери әуе күштері бойынша санитарлық басқармасы бастығының көмекшісі, медициналық қызмет подполковнигі Быков та, келесі күні майданның санитарлық басқармасының бастығы, медициналық қызмет генерал-майоры Маслов та, 1944 жылғы 10 сәуірде Азаматтық әуе күштері

- 10 -

12. Гвардии младшего лейтенанта КАЗИЕВА Тасмұхан	Летчика 14 Отдельного авиационного полка ГВФ
13. Техника-лейтенанта КУТОВОА Аюова Андреевича	Механика авиационного 9 Отдельного авиационного полка ГВФ
14. Гвардии техника-лейтенанта КУЧЕРЕНКО Ивана Евгеньевича	Механика авиационного 14 Отдельного авиационного полка ГВФ
15. Старшего сержанта ЛИБЕДИНСКОГО Ильёв Фёдоровича	Механика авиационного 4 Отдельного авиационного полка ГВФ
16. Капитана ЛИШИЦА Аюова Иосифовича	Парасюта эскадрилья 4 Отдельного авиационного полка ГВФ
17. Техника-лейтенанта ЛИКАЕВА Александра Дмитриевича	Техника авиационного 4 Отдельного авиационного полка ГВФ
18. Гвардии техника-лейтенанта МОСЕСЕВА Григория Асенофонтовича	Механика авиационного 105 Отдельного Гвардейского авиационного полка ГВФ
19. Старшего техника-лейтенанта НАЗАРОВА Михаила Васильевича	Техника авиационного 8 Отдельного авиационного полка ГВФ
20. Старшего техника-лейтенанта СВИШНИКОВА Павла Александровича	Начальника связи 5 Отдельного авиационного полка ГВФ
21. Гвардии техника-лейтенанта СМЕЛЬЧЕНКО Николай Тихоновича	Механика авиационного 62 Отдельного Гвардейского авиационного полка ГВФ
22. Техника-лейтенанта ПАВЛИКИНА Николай Николаевича	Техника авиационного звена 9 Отдельного авиационного полка ГВФ
23. Гвардии техника-лейтенанта ПЫШКИНА Алексея Ивановича	Механика авиационного 105 Отдельного Гвардейского авиационного полка ГВФ

Казиев Тасмұхан

Дата рождения: 01.05.1918

Место рождения: Казахская ССР, Гурьевская обл., г. Гурьев

Дата поступления на службу: __.08.1942

Воинское звание: лейтенант

Воинская часть: 339 бад дд

Дата окончания службы: 03.06.1946

Наименование награды: Медаль «За оборону Сталинграда», Медаль «За взятие Берлина», Медаль «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.»

Бас басқармасының бастығы, авиация генерал-полковнигі Астахов та мақұлдап қол қойған. Мұндай қажырлы да қайсар ұшқыштың ерлігі лайықты бағаланып, Алыс қашықтықтағы авиация командирі, авиация маршалы Головановтың 1944 жылдың 21 сәуіріндегі №0203/н бұйрығымен ол «Қызыл жұлдыз» орденімен марапатталды.

Ерлік деп осыны айт!

Екінші дүниежүзілік соғыстың 1939 жылдан басталғаны, ал фашистік Германияның КСРО аумағына тұтқиылдан 1941 жылы басып кіргені анық. Соңғысының ауқымды болғаны соншалық, 1941-1945 жылдары жер жүзіндегі 40 мемлекеттің аумағында жауынгерлік іс-қимыл жүріпті. Әрине, ешкім де дөп басып айта алмас, дегенмен соңғы кезде осы 1418 күн мен түнде ең ірі 24 стратегиялық операция болғаны айтылып жүр. Әйтсе де, одан бөлек майдан даласында түрлі ауқымдағы жүздеген, тіпті мыңдаған әскери ұрыс қимылдары жүргенін тарих дәлелдеді ғой.

Жоғарыда айтқан Хыйуаз апай мен Талғат ағамыздың жау тылына 300-ден аса рет ұшқанын қаперге алсақ, шынында да, Тасмұхан Қазиевтің «У-2» ұшағымен 858 рет ұшып барып, аман-сау қайта оралуы қайталанбас ерлік екені даусыз. Тіпті оның 1942 жылдың 17 шілдесінен 1943 жылдың 2 ақпанына дейін, екі негізгі кезеңмен 200 күн мен түнге созылған Сталинград шайқасындағы жорық жолының өзін екіншісі бірі атқара алмағаны сөзсіз.

Тасмұхан құрамында болған әскери бөлімше – Азаматтық әуе флотының дербес авиациялық полкі әу баста Балтық дербес авиаотряды деген атаумен соғыс басталғаннан кейін үш күн өткенде құрылған еді. Мысал ретінде олардың қаруластары – 4-дербес авиаполктің сайыпқырандары 1942 жылдың өзінде 16 227 рет күн-түн демей әуеге көтеріліп, жауынгерлік тапсырманы мүлтіксіз орындаған. Ресми мәліметтердің бірінде осы кезеңде ұшқыштар тасымалдаған 33270 адамның 13700-і жаралылар, 1771 тонна жүктің 190 тоннасы қару-жарақ екен. Олардың ұшағынан 1007 десантшы секіріп, 8,6 тонна үгіттеу парағы таратылған. Ал тасталған 1060 бомбаның жалпы салмағы – 46,5 тонна.

Шынында да, бұған кез келген әскери ұшқыштың жүрегі дауалай қоймасы хақ. Тасмұханның соңғы қызмет еткен 3-Украина майданына қарасты 14-дербес Кривой Рог авиаполкінің командирі, майор Александр Подсосовтың басшылығымен ұшқыштар үнемі сақадай-сай болып, дәл осындай

тапсырмаларды орындап отырыпты. Кейде «күпия тапсырмамен» жау тылына ұшып, олардың қару-жарағы мен тылын талқандауға атсалысады. Қиын сәтте байланысшы ролін де атқарған.

Әскери талап тұрғысынан қарағанда, Тасмұхан ұшқан фанера мен матадан құрастырылған «У-2» ұшағында биіктік пен жылдамдықты көрсететін құрылғыдан басқа ештеңе жоқ. Тіпті басқару тетігі де ағаштан болса керек. Ал ұшу жылдамдығы сағатына 125 шақырымнан аса қоймайды. Атақты авиаконструктор Николай Поликарповтың жетекшілігімен құрастырылған бұл ұшақ – Хыйуаз Доспанова ұшқан «По-2»-мен бірдей «жүгеріші». Тек мұны ұшып үйренуге қолайлы болғандықтан «У-2» деп атаған.

Ал 1946 жылы 3 маусым күні әскери қызметін аяқтаған Тасмұханның майдан шебіне 858 рет ұшуы – оның санитар-ұшқыш болуында. Соғыс жағдайында санитарларды халықаралық конвенция талаптарына сай жау жағының атып түсіруіне тыйым салынған. Ондай ұшақтар күніне оншақты рет бір-екі, ең қашығы төрт-бес шақырым жердегі майдан шебіне ұшып, санитар қызметін атқарды. Сонда да жерлесіміз Тасмұхан Қазиевтің даңқты жорық жолын қайталаған әзірге ешкімді кездестірген жоқпыз.

Оқырман лейтенант Т.Қазиевтің алапат соғыстың соңына таман 339-алыс қашықтықтағы бомбалаушы авиациялық дивизияның құрамында болғанын да ескергені жөн.

Тағы бір айта кетер жайт – ол соғыстан аман-сау оралып, қартайған шағында Өзбекстан құрамындағы Қарақалпақ автономиялы республикасына қарасты Куйбышев ауданының Нүкіс қаласында тұрса керек. Өйткені Ұлы Жеңістің 40 жылдығына орай көзі тірі майдангердің бәріне берілген мерейтойлық II дәрежелі «Отан соғысы» орденімен 1985 жылы 6 сәуірдегі Жарлыққа сай марапатталған. Орден куәлігінде Тасмұханның туған жері ретінде осы мекен-жай жазылыпты.

Қысқасы, сұрапыл соғыста «У-2» ұшағымен әуеге 858 рет көтерілген қыран мінезді қазақтың ерлігі өз бағасын алмағаны ақиқат. Ол өткеннің еншісінде қалды десек те, сол алапатта жанын шүберекке түйе жүріп, қияда қанаты талмаған бізге беймәлім әлі қанша қазақ бар екен?!

Сөйте тұра, гвардия лейтенанты, әскери ұшқыш Тасмұхан Қазиевтің ұрпақтары немесе туыстары табылып қалар деген үміт те жоқ емес. Бәріне уақыт төреші ғой...

Суреттер «pamyat-naroda.ru» сайтынан алынды



АБДУЛОВ
Владимир Анатольевич,
биолог, краевед,
г.Уральск, ЗКО

Орнитологическая экспедиция в Чокпак



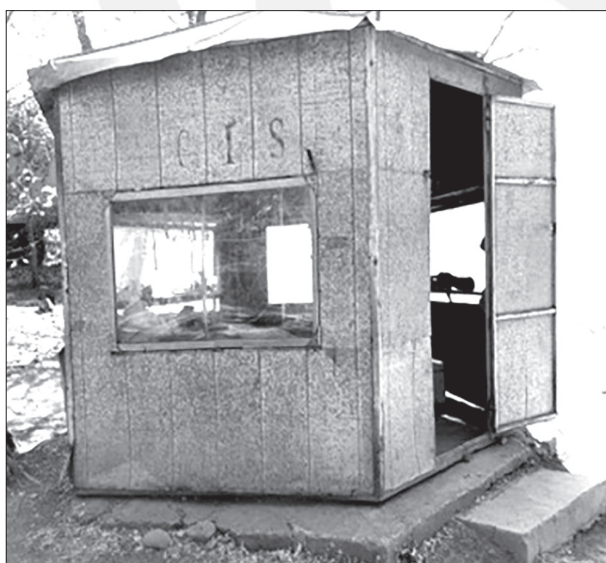
Аннотация. В статье описан личный опыт участия в осеннем этапе учёта мигрирующих птиц на орнитологической станции «Чокпак» (Жамбылская область) в сентябре 2025 года. Приведены условия проживания, методика наблюдений и кольцевания птиц. Отмечены особенности работы с ловушками и сетями, учёт погодных условий и поведения птиц. Зарегистрированы десятки видов, включая редких хищников. Работа станции имеет международное значение и привлекает специалистов из разных стран.

Аңдатпа. Мақалада 2025 жылғы қыркүйек айында «Шоқпак» орнитологиялық станциясында (Жамбыл облысы) қоныс аударатын құстарды есепке алудың күзгі кезеңіне қатысу барысындағы жеке тәжірибе сипатталады. Онда құстардың тіршілік ету жағдайлары, оларды бақылау және белгілеу (қоңырау салу) әдістері келтірілген. Тұзақтар мен торларды қолдану ерекшеліктері, ауа райының әсері және құстардың мінез-құлқын ескеру қажеттігі атап өтілген. Ондаған құс түрі, оның ішінде сирек кездесетін жыртқыштар да тіркелген. Станцияның қызметі халықаралық маңызға ие болып, түрлі елдердің мамандарын тартады.

Ключевые слова: Чокпак, станция, лагерь, лаборатория, птицы, ведомость, ловушка, кольцевание.

Каждую весну и осень в течение двух месяцев орнитологическая станция «Чокпак» Республиканского государственного предприятия на праве хозяйственного ведения «Институт зоологии» Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан проводит учёты пролетающих птиц через перевал Чокпак. Наблюдения осуществляются по сменам длительностью 7–10 дней. Я попал в смену с 19 по 29 сентября 2025 года.

Прибыв на станцию Боранды, мне предстояло проехать ещё 18 километров до орнитологической станции. Меня довезли на внедорожнике. В лагерь я прибыл в 20:40. Прежде всего я осмотрел территорию. В самом центре



располагались две большие армейские палатки: в одной находились кухня и столовая, в другой – склад. Кроме того, на территории стояли две туристические палатки для вновь прибывших волонтеров. В лагере также были душ и туалет. Главной стационарной постройкой была деревянная орнитологическая лаборатория, где проводилось кольцевание птиц. На следующий день мне выдали ведомость для учёта птиц, в которую нужно было заносить следующие данные:

1. Максимальная видимость;
2. Облачность (в процентах);
3. Температура воздуха;
4. Код состояния неба;
5. Код скорости ветра;
6. Направление ветра;
7. Направление полёта птиц;
8. Количество людей на станции;
9. Количество наблюдателей;
10. Длительность учёта (в минутах).

После этого следовало указывать виды птиц (на латинском языке) и их численность в разное время дня. Все наблюдения я сначала записывал в черновик, а вечером переносил данные в чистовик. Каждый день я вёл наблюдения вместе с товарищем: утром с 09:00 до 13:00 и после обеда с 14:00 до 18:00 – всего по 8 часов в день.

По результатам учётов были зарегистрированы следующие виды птиц: кумай, беркут, чёрный гриф, белоголовый сыч, бородач, канюк, курганник, полевой лунь, луговой лунь, степной лунь, болотный лунь, чёрный коршун, балобан, сапсан, пустельга, скопа, дербник, серая цапля, белая цапля, степной жаворонок, золотистая щурка, де-



ревенская ласточка, пеночка-теньковка, козодой, а также многие другие виды.

Птицы попадают в ловушку только при сильном западном ветре. Преобладающие ветры в этом месте – восточный и западный, из-за чего



образуется миграционный коридор. Через него пролетает большое количество деревенских ласточек, грачей, альпийских и обыкновенных галок, а также хохлатых жаворонков. Хищные птицы, такие как ястреб-перепелятник, пустельга и чёрный коршун, попадают в ловушку, когда видят в сетке много птиц.

Ловушка устроена так, что сужается в двух местах, где из сетей сделаны ложные карманы, чтобы птицы не могли вылететь наружу. В конце пути птицы попадают в ящик, устроенный так, что мелкие виды птиц переходят из камеры в сетчатые ящики. После этого ящики переносят в лабораторию для кольцевания, а вместо убранного ящика ставят другой. Кроме большой сети, ставят тонкие сети, называемые «паутинки». В них попадают мелкие виды птиц, такие как пеночки, лесные коньки, горихвостки и другие. Длина сетей-паутинок составляет от 15 до 30 метров. На участке лесополосы возле лагеря стояло 4 такие сети. Их проверяют несколько раз в день. Птиц укладывают в специальные мешочки и относят в лабораторию для кольцевания. Иногда в сети-паутинки попадают и более крупные виды птиц, например, ястреб-перепелятник. Он попадал в сеть, когда гнался за мелкими воробьиными или за птицами, уже пойманными в сеть. Так, например, в сеть попала самка перепелятника, которая в 2,5 раза крупнее самца. При проверке ловушки иногда находят останки птиц. Если птицы запутываются в сетке, они становятся добычей лисиц и других хищников, но такое случается очень редко. В основном птицы летят по коридору ловушки и в конце попадают в приёмник.

В лаборатории проводят кольцевание птиц. Кроме того, определяют её вид, измеряют длину крыла и взвешивают, а все данные о птице записывают в журнал. Также определяют жирность птицы по шкале от 0 до 4: для этого дуновением открывают вилочковую железу и по её состоянию определяют жирность птицы.

Эту станцию по кольцеванию птиц посещает много людей. За то время, что я работал на станции, её посетили специалисты из Португалии, Индии и США, а также сотрудники Института зоологии Казахстана. Кроме того, работу станции снимали сотрудники Национального географического общества Казахстана.

P.S. Фотографии в статье принадлежат автору.





ТЕМІРЖАН
Еркебұлан Лайкұлы,
Тасқала аудандық ЖТС
ҚББП-і, педагог-модератор,
Тасқала ауданы, БҚО

Жаяу жорық кезіндегі міндеттерді бөлу



***Аңдатпа.** Бұл мақалада жаяу жорық барысында міндеттерді дұрыс бөлу мәселесі қарастырылады. Жорыққа қатысушылардың әрқайсысына нақты рөлдер мен жауапкершілік жүктеу – саяхаттың сәтті және қауіпсіз өтуінің басты шарты. Мақалада топ мүшелерінің жорық кезіндегі міндеттері сипатталады. Сонымен қатар ұйымшылдық, тәртіп және өзара көмек көрсету жаяу жорықтың табысты болуына ықпал ететіні атап өтіледі.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается вопрос правильного распределения обязанностей во время пешеходного похода. Четкое определение ролей и ответственности каждого участника является основным условием успешного и безопасного путешествия. В статье описаны обязанности участников в походе. Отмечается, что организованность, дисциплина и взаимопомощь способствуют успешному проведению пешего тура.*

***Кілт сөздер:** жаяу жорық, міндеттерді бөлу, топ жетекшісі, жорық қауіпсіздігі, ұйымшылдық, жауапкершілік, жаяу туризм, педагогикалық тәжірибе, командалық рух, табиғатты аялау.*

Жаяу жорық – бұл табиғатты танудың, денсаулықты нығайтудың және ұжымдық рухты дамытудың ең тиімді әрі қолжетімді түрі. Мұндай жорықтарда адамдар физикалық және психологиялық тұрғыдан шынығып қана қоймай, жауапкершілік пен ұйымшылдыққа үйренеді. Дегенмен, жаяу жорықтың сәтті әрі қауіпсіз өтуі алдын ала дайындық пен міндеттердің дұрыс бөлінуіне тікелей байланысты. Міндеттер дұрыс бөлінбесе, жорық кезінде қиындықтар туындап, топ мүшелерінің қауіпсіздігі мен жайлылығы бұзылуы мүмкін.

Міндеттерді бөлудің маңызы

Жаяу жорық – командалық іс-шара. Мұнда әрбір қатысушының рөлі бар. Біреу бағытты бақылайды, біреу тамақ әзірлейді, енді бірі жабдықтарды тасиды. Егер міндеттер әділ және дұрыс бөлінсе, топтың әр мүшесі өз орнында белсенді жұмыс істейді, ал жорық ұйымшыл



әрі қауіпсіз өтеді. Міндеттерді бөлу кезінде топ жетекшісі қатысушылардың жас ерекшеліктерін, физикалық дайындығын, тәжірибесін және жеке қабілеттерін ескеруі керек. Мысалы, физикалық тұрғыдан мықты балалар ауыр құрал-жабдықтарды алып жүруге жауапты болса, ұқыпты және мұқият қатысушы азық-түлік пен ас үй құралдарын реттеу ісін атқарғаны жөн.

Негізгі рөлдер мен олардың міндеттері

1. Топ жетекшісі (жорық басшысы)

Топ жетекшісі – жорықтың жалпы жауапты тұлғасы. Ол бағытты анықтайды, қозғалыс тәртібін, тынығу уақытын белгілейді және топтың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар ол төтенше жағдайларда дұрыс шешім қабылдап, қатысушыларға үлгі болуы тиіс. Жетекшінің жанында көмекші немесе орынбасар болады, ол жетекші болмаған жағдайда топты басқарады.

2. Бағыт сызушы (картограф)

Маршрутты зерттеп, карта мен компас арқылы жолды анықтайды. Ол бағытты белгілейді, бағдарлау жұмыстарын жүргізеді және ада-сып кетпеу үшін жауап береді. Осы бағытқа міндетті адам географиялық белгілер мен табиғи бағдарларды жақсы білуі керек.

3. Аспаз (тамақ ұйымдастырушы)

Аспаз – жорықтағы ең маңызды тұлғалардың бірі. Ол азық-түлікті алдын ала жоспарлап, әр күнге арналған мәзірді дайындайды. Ас дайындау кезінде санитарлық талаптарды сақтап, от жағу мен ыстық тамақ әзірлеуді ұйымдастырады.

4. Медициналық көмекші

Бұл адам алғашқы көмек қобдишасын дайындап, қатысушылардың денсаулығын бақылап отырады. Денсаулыққа қатысты жағдайларды қадағалап, қажет болған жағдайда, алғашқы көмек көрсетеді. Медициналық көмекшінің рөлі – топтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және жарақаттардың алдын алу.

5. Қойма менгерушісі (жабдыққа жауапты)

Қойма менгерушісі шатырлар, арқан, қазан, рюкзак, компас және басқа құралдардың түгелдігін тексереді, дұрыс сақталуын қадағалайды. Ол сапар кезінде жабдықтардың жоғалмауын және бүлінбеуін қамтамасыз етеді.

6. Фоторепортер немесе күнделік жүргізуші

Бұл қатысушы жорық барысын суретке түсіріп, бейнежазба жасап немесе күнделік түрінде тіркеп отырады. Кейін бұл материалдар есеп беру, көрме ұйымдастыру немесе естелік альбом дайындау үшін қолданылады. Мұндай рөл топтағы шығармашылық қабілетті дамытып, сапардың маңызын арттыра түседі.

7. Топ көмекшісі немесе тәртіп сақшысы

Кейбір топтарда қосымша рөл ретінде көмекші немесе тәртіп сақшысы тағайындалады. Ол тәртіпті қадағалайды, қозғалыс кезінде соңғы адамды бақылайды және топтың жинақылығына жауап береді.

Міндеттерді бөлу тәртібі

Міндеттер жорыққа шықпас бұрын жиналыс кезінде бөлінеді. Әрбір қатысушы өз рөлімен танысып, міндеттерінің маңызын түсінуі қажет.

Мысалы:



№	Рөл атауы	Негізгі міндеттері
1	Топ жетекшісі	Жалпы басшылық, қауіпсіздік, шешім қабылдау
2	Картограф	Бағытты анықтау, картамен жұмыс
3	Аспаз	Тамақ дайындау, азық-түлікті бақылау
4	Медициналық көмекші	Алғашқы көмек көрсету
5	Қойма меңгерушісі	Жабдықтарды сақтау және бөлу
6	Фоторепортер	Фото және бейне түсірілім
7	Көмекші	Тәртіп, соңғы адамды бақылау

Осылайша, әркім өз міндетін нақты білген жағдайда, жорықтағы ұйымшылдық артып, уақыт тиімді пайдаланылады.

Ұйымшылдық пен жауапкершілік – табыстың кепілі

Жаяу жорықтың басты ерекшелігі – командалық рух. Әркім өз ісіне жауапкершілікпен қарағанда ғана, жорық сәтті өтеді. Ұжымдық көмек, өзара сыйластық және тәртіп – жаяу туризмнің тәрбиелік негізі болып табылады.

Осындай шаралар арқылы жастар табиғатты аялауды, қиындыққа төзімді болуды, бір-біріне қолдау көрсетуді үйренеді.

Қорытынды

Жаяу жорық кезіндегі міндеттерді бөлу – тек ұйымдастырудың бір бөлігі ғана емес, ол нағыз тәрбие мектебі. Әр рөлдің өз маңызы бар және барлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Міндеттерді дұрыс бөлу арқылы топ мүшелері жауапкершілікті сезінеді, ұжымдық жұмыстың мәнін түсінеді және саяхаттан ұмытылмас әсер алады.

Жорық – бұл табиғат қойнауындағы өмір сабағы. Онда адам табиғатты сүйіп қана қоймай, өзін және өзгелерді таниды. Сондықтан әрбір жаяу жорық міндеттердің әділ бөлінуінен басталуы керек.



**ХАСАНОВ**

Манас Жолдығалиевич,
Бөрлі ауданы білім беру бөлімінің
ЖТС-ның директоры,
Бөрлі ауд., БҚО

Туристік жорықтардағы бивуакты ұйымдастырудың қауіпсіздік, мәдени және экологиялық аспектілері



***Аңдатпа.** Автор мақалада туристік жорықтардағы бивуакты ұйымдастырудың қауіпсіздік, мәдени және экологиялық аспектілерін талдап жазған. Шатырды орналастырудың техникалық талаптары, бивуак құрудың мәні мен түрлері, туристік тәрбие мен қауіпсіздіктің шарттары, сондай-ақ жас туристерді ұқыптылыққа, жауапкершілікке және ұйымшылдыққа баулу туралы мысалдар келтірілген. Мақала қосымша білім беру педагогтеріне бағытталған.*

***Аннотация.** Автор в статье проанализировал охранные, культурные и экологические аспекты организации бивуака в туристических походах. Приведены примеры технических требований к устройству крыши, сущности и видов создания бивуака, условий туристского воспитания и безопасности и приобщения молодых туристов к пунктуальности, ответственности, организованности. Статья адресована педагогам дополнительного образования.*

***Кілт сөздері:** бивуак, шатыр, туризм, экология, табиғат, жорық, мәдениет, турист.*

Адам баласы ежелден табиғатпен етене өмір сүріп келеді. Қай дәуірде болмасын, жорыққа шыққан саяхатшы үшін ең маңыздысы – түнейтін, тынығатын және күш жинайтын орны болды. Туризм – адамның табиғатпен етене араласуына, денсаулығын шыңдауына және өмірлік тәжірибесін кеңейтуіне ықпал ететін маңызды сала. Туристік жорықтар мен экспедициялар кезінде қатысушылардың уақытша аялдайтын орны – бивуак (фр. bivouac) ерекше мәнге ие. Бүгінгі таңда бұл ұғым – бивуак мәдениеті ретінде жаңа қырынан дамып, салауатты өмір салтының ажырамас бөлігіне айналып отыр. ХХІ ғасырда бивуак тек қана қону орны емес, ол – табиғат аясындағы мәдениетті демалыстың белгісі. Бивуак – туристердің дала жағдайында қонатын жері, демалатын, ас әзірлейтін, ұйықтайтын уақытша лагері.

Оның дұрыс орналасуы мен ұйымдастырылуы қауіпсіздік, жайлылық және жорықтың сәтті өтуіне тікелей әсер етеді. Қазіргі заманда бивуакты ұйымдастыру тек қана туристердің физикалық қажеттіліктерін қанағаттандырумен шектелмейді. Ол – экологиялық жауапкершілік пен салауатты өмір салтының көрінісі. Өкінішке орай, қазіргі кезде шатыр орнату мен далалық жағдайда демалыс ұйымдастыру барысында көптеген қателіктерге жол беріліп жатады. Бұл – қоршаған орта мен табиғатқа келтіріліп жатқан залалдың көрінісі. Мұндай жағдайлар орман өрттеріне, жануарлардың улануына және басқа да қауіпті экологиялық факторларға алып келуде. Қазіргі өскелең ұрпаққа бивуакты орналастыру қағидаларымен таныстыруды жөн көрдім. Шатырды орналастыру тек техникалық талаптармен шектелмейді. Ол – экологиялық

мәдениеттің, туристік тәрбие мен қауіпсіздіктің, сондай-ақ адам мен табиғат арасындағы үйлесімді қарым-қатынастың көрінісі. Ол жас ұрпақты ұқыптылыққа, жауапкершілікке, ұйымшылдыққа баулитын мектеп. Дала жағдайында әрбір турист өз рөлін атқарады: бірі – шатыр тігеді, бірі – ас әзірлейді, енді бірі – қауіпсіздікке жауап береді. Осылайша бивуак топ мүшелерін бір мақсатқа біріктіріп, командалық рухты қалыптастырады. Өзіміздің іс-тәжірибемізден алатын болсақ, Бөрлі ауданының Бумакөл ауылында бивуак құруға өте ыңғайлы жерлер бар. Бұл аймақ табиғи сұлулығымен, таза ауасымен және ашық жазық бедерімен ерекшеленеді. Әсіресе өзен маңы шатыр тігуге, от жағуға және демалуға қолайлы орын болып табылады. Біздің тәжірибелік жорық барысында бивуакты ұйымдастыру үшін 52°26' СЕ және 51°47' ШБ координатасындағы аумақ таңдалды. Мұндағы жер бедері тегіс, айналасы жасыл шөп пен бұталармен көмкерілген, су көзі 200 метр қашықтықта орналасқан. Табиғи жағдайлар шатыр тігуге, ас әзірлеуге және экологиялық талаптарды сақтауға барынша қолайлы. Жорық кезінде біз «Қоқыссыз лагерь» қағидасын ұстанып, табиғатқа зиян келтірмеуге, өрт қауіпсіздігін сақтауға ерекше назар аудардық. Әрбір қатысушы өз міндетін нақты орындап, командалық бірліктің маңызын түсінді. Бұл тәжірибе бізге бивуакты ұйымдастырудың мәдени, экологиялық және қауіпсіздік талаптарын іс жүзінде меңгеруге мүмкіндік берді.

Қазіргі таңда табиғатты қорғау мәселесі ерекше өзекті болып отыр. Сондықтан бивуакты орналас-тыру барысында «Қоқыссыз лагерь» қағидасын сақтау басты міндет болуы тиіс. Жас саяхатшы-лар табиғатты аялауды, қоқысты бөліп жинауды,

орманды бүлдірмеуді, өрт қауіпсіздігін сақтауды үйренеді. Бұл – заманауи туризмінің басты та-лабы. Қазіргі туристер бивуак ұйымдастыруда экологиялық және ыңғайлы құралдарды пай-даланады. Мысалы, жеңіл әрі су өткізбейтін шатырлар, қайта қолданылатын ыдыстар, күн батареялары арқылы энергия алу құрылғылары және экологиялық тұрғыдан қауіпсіз газ плитала-ры кеңінен қолданылады. Бұл құралдар табиғатқа зиян келтірмей, демалысты барынша қолайлы етеді.

Жаһандану дәуірінде жастардың табиғатпен байланысын нығайту – салауатты өмір салтын қалыптастырудағы маңызды және қажетті аспект болып табылады. Бивуак мәдениеті жас ұрпаққа тек саяхаттауды ғана емес, табиғатты сүйіп, қорғауды, табиғи ортада өмір сүре білуді үйретеді. Бұл – болашақта экологиялық санасы жоғары азаматтарды тәрбиелеудің бір жолы.

Осы орайда бивуактың мәнін бірнеше тұрғыдан қарастыруға болады:

- **Қауіпсіздік тұрғысынан:** дұрыс таңдалған орын табиғи апаттардан, қолайсыз ауа райынан, жануарлардан қорғайды.

- **Физиологиялық тұрғыдан:** сапардың күрделілігі мен физикалық жүктемелерден кейін туристердің толыққанды тынығуына жағдай жасайды.

- **Әлеуметтік тұрғыдан:** бивуак – топ мүшелерінің ұйымшылдығын арттыратын орта, мұнда әркімнің міндеті нақты бөлінеді.

- **Экологиялық тұрғыдан:** табиғатты сақтап, оны бүлдірмей уақытша қоныстануды үйретеді.

Бивуак орнын таңдаудағы негізгі талаптарға тоқталсақ, бивуакты орналастыру кезінде табиғи орта ерекшеліктері, су көзіне жақындығы, жер



бедері мен қауіпсіздік факторлары ескеріледі. Негізгі талаптар:

- **Қауіпсіз жерді таңдау.** Өзен, көл жағасына тым жақын орналаспау (су тасқыны, ылғалдылық қаупі), жарқабақ, құлама тау етегінде болмау (құлау, көшкін қаупі), қалың орман ішінде, әсіресе қураған ағаш астында тұрмау (ағаш құлауы мүмкін).

- **Жер бедері.** Тегіс, қаттылау жер таңдау; сазды, батпақты жерден аулақ болу. Жаңбыр суы ағатын арық бойынан жоғарылау орын алу.

- **Жел мен күн бағыты.** Желден ық, күн сәулесі түсетін жер қолайлы. Алау мен шатыр орналасуы бір-біріне кедергі келтірмеуі керек.

- **Су көзіне жақындық.** Таза суға 100-200 метрден артық емес қашықтықта болу. Ауыз су көзінің жанында тұрмыстық қалдық қалдырмау.

- **Экологиялық талаптар.** Табиғатқа зиян тигізбеу, қоқыс қалдырмау, жас ағашты сындырмау, өрт қауіпсіздігін сақтау.

Шатыр тігуге қойылатын негізгі талаптарға тоқталатын болсақ:

1. **Жер таңдау** – тегіс, қатты жерге тігу. Жаңбырлы күні су жиналмайтын төбешік немесе аздап еңіс жер қолайлы.

2. **Қауіпсіздік** – шатыр ағаштардың астына тігіледі, бірақ қураған бұтақтар жоқ екеніне көз жеткізу керек. Жартастың етегіне немесе өзен арнасына жақын тігу қауіпті.

3. **Жел бағыты** – шатырдың кіреберісі желдің бағытына қырын орналастырылады. Бұл ішкі жылуды сақтауға көмектеседі.

4. **Су қорғау** – шатыр айналасына жаңбыр суы кірмеу үшін шағын ор trench қазылады.

5. **Ыңғайлылық** – шатыр ішіне төсеніш (жапырақ, құрғақ шөп, туристік төсеніш) төселіп, ішкі кеңістік дұрыс бөлінеді.

6. **Гигиена** – ас пісіретін жер мен шатыр арасы кемінде 20-30 метр қашықтықта болуы тиіс.

7. **Қауіпсіз қашықтық** – от пен шатыр арасында кемінде 5 метр аралық қалдыру қажет.

Бивуактың түрлері туристік жорықтың ұзақтығына, мақсат-міндеттеріне және орналасу жерінің табиғи ерекшеліктеріне қарай бөлінеді.

Бивуак түрлері

1. Жай бивуак (қысқа аялдау):

Жол үстінде уақытша демалу, тамақтану немесе ауа райынан бой тасалау үшін қолданылады. Шатырсыз, жеңіл ұйымдастырылады.

2. Түнгі бивуак:

Туристердің түнеп шығуы үшін шатыр тігіледі, от жағылады, ас әзірленеді. Мұнда демалыс пен қауіпсіздік басты назарда.

3. Ұзақ мерзімді бивуак:

Экспедиция, жарыс немесе бірнеше күндік тұрақ кезінде қолданылады. Мұнда шатырлар немесе жеңіл баспаналар, ас үй орны, отын қоймасы, санитарлық аймақ бөлініп ұйымдастырылады.

4. Маусымдық (арнайы) бивуак:

Экспедиция, зерттеу жұмыстары немесе туристік лагерь кезінде орнатылады. Мұнда арнайы жабдықтар, алаңқайлар, кейде ағаштан уақытша құрылыстар тұрғызылады.

Сонымен қатар, далалық жағдайда бивуак құру



белгілі бір талаптар мен ережелерді сақтауды қажет етеді. Негізгі талаптарға тоқталсақ:

1. Шатырларды тігу:

- Желдің бағытына қарай орналастыру;
- Шатырдың су кірмеуі үшін астына арнайы төсеніш, жапырақ немесе полиэтилен төсеу.

2. Отты ұйымдастыру:

- Отты желден қорғалған жерде жағу;
- Отты таспен немесе шұңқырмен қоршау;
- Әр түрлі мақсаттағы от түрлерін пайдалану:
 - «Жұлдызша» – бірнеше бұтақты ортасына біріктіріп жағу;
 - «Шалаш» – жеңіл тұтанатын, жылдам тамақ пісіруге арналған;
 - «Қазақша ошақ» – екі тас немесе шұңқыр арасына қазан асу үшін.

3. Тұрмыстық аймақты бөлу:

- Тамақ пісіру, ас ішу, демалу және зат сақтау бөліктерін ажырату;
- Қоқыс пен тұрмыстық қалдықтарға бөлек орын белгілеу.

4. Гигиена мен қауіпсіздік:

- Қол жууға, ыдыс тазалауға арналған орын қарастыру;
- Тамақ қалдықтарын көмген жөн;
- Түнде от жанында кезекшілік қою.

5. Топтық міндеттерді бөлу:

- Бірі – от жағуға,
- Бірі – шатыр тігуге,
- Бірі – ас әзірлеуге жауапты болу.

Әркімнің міндеті нақты болғанда жұмыс тез әрі жүйелі жүреді.

Қорыта айтқанда, бивуак – табиғат аясындағы

жай ғана аялдау орны емес, ол – адамның табиғатпен етене араласу өнері, шынығу мен шыңдалудың мектебі. ХХІ ғасырда бивуак мәдениеті жаңа қырынан дамып, салауатты өмір салтының белгісіне айналуы тиіс.

Әрбір турист табиғат аясында демалғанда тек өзінің тынығуын емес, қоршаған ортаға тигізетін әсерін де ойлауы қажет. Өйткені табиғатты аялау – болашақ ұрпақ алдындағы қасиетті парыз. Сондықтан бивуакты ұйымдастырудың ғылыми негізделген ережелерін меңгеру – заманауи туризмнің ажырамас бөлігі. Бұл ережелерді ұстану арқылы ғана біз табиғатты сақтап, туризмнің мәдениетін жаңа сатыға көтере аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбдірахманов Қ. Туризм негіздері. – Алматы: Білім, 2018.
2. Бейсенова Ә.С., Шілдебаев Ж.Б. Экология және табиғатты тиімді пайдалану. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.
3. Жездібаев Т.Қ. «Жас туристерге кеңес». – Алматы, 2005.
4. Ли К.А., Фомин В.П. «Туристские тропы Приуралья», г. Уральск, 1986.
5. Остапец-Свешников А.А. «Турист із кесушілер жорықта», «Полиграфсервис» баспаханасы, 2009.
6. Ривкин Е.Ю., Организация туристической работы со школьниками. ТКО «Искатель», 2001.
7. Фомин В.П., Невзоров Г.Г. «Туристік-өлкетану экспедициясы – оқушылардың экологиялық тәрбиесінің бір түрі», Орал-2002.





Креативті гид болу өнері



АБУТАЛИНА
Асел Жолдаскалиевна,
Қаратөбе БЖТЖЭО-ның 3-ші санатты
директордың ОӘЖ орынбасары,
ҚББП-і, педагог-модератор,
Қаратөбе ауд., БҚО

Бөлім:	Туризм
Сабақтың мақсаты:	Креативті гид болудың мәнін түсіну. Гидтің негізгі дағдыларын үйрену. Шығармашылығын дамыту, практикалық жаттығулар арқылы гид рөлін орындау.
Құндылықтар	Талап: білуге, жаңаны тануға құштар болу. Адамгершілік, еңбекқорлық және ізденімпаздық қабілеттерін қалыптастыру арқылы білімге деген қызығушылығын ашу. Туған елінің тарихын білу, оны сүйе білуге, қадірлей білуге үйрету.

Сабақтың барысы

Сабақтың кезеңі/ Уақыты 40 минут	Педагогтің әрекеті	Оқушының әрекеті	Бағалау	Ресурстар
Сабақтың басы	Психологиялық ахуалды жақсарту «Жаңбыр сыбдыры» әдісі Жаңа тақырып Креативті гид деген кім? Креативтілік не үшін қажет?	Қатысушылармен танысу, көңіл-күй жаттығуы (мысалы: егер мен гид болсам, мен ...)	Мақтап, мадақтап отыру Тамаша!	Презентация Туристік нысандардың суреттері, карточкалар
Сабақтың ортасы	Топтық жұмыс - топқа бөлу. Қатысушылар «Жасырын стикер» әдісі бойынша шағын үш топқа бөлінеді. Жасырын стикерде күн, бұлт, найзағай суреттері бейнеленген болады. 1 тапсырма: Әр топқа ауданымызға	Сұрақ-жауап арқылы өз ойларын айту.	Керемет-сіңдер!	 QR коды сканерлеңіз. Түрлі-түсті маркерлер, ватман қағазы

Сабақты қорыту Кері байланыс	катысты түрлі суреттер беріледі. Мысалы: 1 топ - «Күн» тобына ауданымыздың тарихы туралы, 2 топ - «Бұлт» тобына ауданымыздың экологиясы туралы, ал 3 топ - «Найзағай» тобына ауданымыздың жарық жұлдыздары туралы тапсырмалар беріледі. Тапсырма: әр топ тапсырмалар бойынша 3-5 минуттық креативті таныстыру (гид рөлінде) жасау. Қиял шектеусіз. 2-тапсырма «Көңілді пазл» әдісі. Бұл жерде пазлды құрастыру арқылы ауданымыздағы тарихи киелі жерлер мен ескерткіштердің фотосуреттері бейнеленеді және QR код арқылы олардың тарихымен танысуға болады. Әр топ өз турын ұсынады. Қалған қатысушылар «турист» ретінде кері байланыс береді. Мысалы: Сізге гид рөлінде не қиын болды? Қандай шеберлікті дамытқыңыз келеді?	Топтық жұмыс жасап үйренеді Тапсырмаларды топта орындайды Формат: «Батарейка» әдісімен кері байланыс қалдыру	Сендер мықты-сыңдар! Белсенділік. Топтық жұмысқа қатысуы. Креативтілік деңгейі. Керемет! Керемет!	Пазлдар   QR коды сканерлеңіз. Стикерлер, тақта.   QR коды сканерлеңіз
--	--	---	---	---

Күтілетін нәтижелер:

- гид жұмысының ерекшелігін түсінеді;
- турды креативті тәсілдер арқылы таныстыру әдістерін меңгереді;
- қысқа сценарий құрып, топ алдында таныстыра алады.





Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалар



МҰСА

Гүлмария Көшербайқызы,
ОЖТС-ның туристік-
өлкетану бөлімінің ҚББП-і,
Түркістан қ., Түркістан обл.

Қысқа мерзімді жоспары

Күні:	Қатысқандар саны: 12	Қатыспағандар саны:
Сабақтың мақсаты:	Білімділік: оқушыларды Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалармен таныстырып, тарихына тоқталу. Білімдерін жетілдіру. Сауда, мәдениет, дін және сәулет салаларындағы ықпалын көрсету. Дамытушылық: сөздік қорын дамыту; сыни ойлау, есте сақтау, қиялдау және өз пікірін дәлелдей білу қабілеттерін қалыптастыру. Тәрбиелік: тарихи-мәдени мұраны құрметтеуге тәрбиелеу. Ұйымшылдыққа, адамгершілікке, отансүйгіштікке тәрбиелеу.	
Бағалау критерийлері:	– Нақты адамдардың істеген жақсылықтарын бағалауды біледі; – Өзінің туған жерін қолдау үшін не істеуге болатынын үйренеді; – Жомарттық, жақсылық жасау туралы жинақтаған мәліметтер арқылы маңызын түсінеді; – Ұлы Жібек жолы туралы эссе жазады.	

Қысқа мерзімді жоспары

Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақтағы жоспарланған іс-әрекет	Педагог әрекеті	Оқушы әрекеті	Ресурстар
Ұйымдастыру кезеңі _5_ мин	«Қара жәшік» әдісі арқылы жаңа тақырыпты ашу.	Сәлемдесу. Оқушыларды түгендеу.	Оқушылар сәлемдеседі.	Суреттер салынған қорап.
Жаңа сабаққа кіріспе 5 мин	QR код арқылы бейнеролик көрсету.	«Қара жәшікке» тақырыпқа сәйкес суреттер жасырылады, оның ішінде Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалардың суреті болады. Интерактивті тақтадан бейнероликтерді көреміз.	Қара жәшіктегі суреттерді алып, тақтаға іледі. Тақырыпты ашады. Бар зейінін салып, бейнероликті тамашалайды.	

Сабақтың негізгі бөлімі 10 мин	Топқа бөлу. Тапсырмаларды орындау.	Сыйлық қобдишасын ашу арқылы топқа бөлінді. Жаңа платформада берілген қызықты тапсырмаларды орындайық. Сөзжұмбақ шешу. Суретке қарап, қаланың атын жазып шығу. Қалалардың көне аттарын жазу.	1-топ - Отырар. 2-топ - Сайрам. Әр топтан екі оқушыдан шығып, тапсырмаларды орындады. Оқушылар сөз жұмбақты шешті Қала аттарын жазу.	 https://learningapps.org/ 
Жеке жұмыс 10 мин	Түтікшемен жұмыс «Жедел саты» әдісі	Түтікшені қолдану арқылы Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалардың аттарын жазып шығу. Жедел сатыда берілген сұрақтарға жауап беру	Түтікшенің көмегімен қала аттарын жазу. Отырар, Сайрам, Тараз, Түркістан, Сауран, т.б. Оқушылар берілген сұрақтарға жауап береді.	
Сергіту сәті 3 мин	«Tik-tok» әдісі	Тақтада ілініп тұрған қағаздағы смайликтерді қимылмен көрсетіндер.	Оқушылар жақсы көңіл-күймен қимыл жасайды	Смайликтер қағазы
Үй тапсырмасы _5_ мин	«Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалар» тақырыбында туындыны тауып, жарнамалаңдар.			
Қорытынды _2_ мин	«Жеміс ағашы» әдісі. Мұғалім сабақты қорытындылау мақсатында оқушылардың сабаққа деген көзқарасын, рефлексиясын тыңдайды.			





Таңбалы тастар - көне дәуірден сыр шертетін тарихи дерек



АМИРОВА

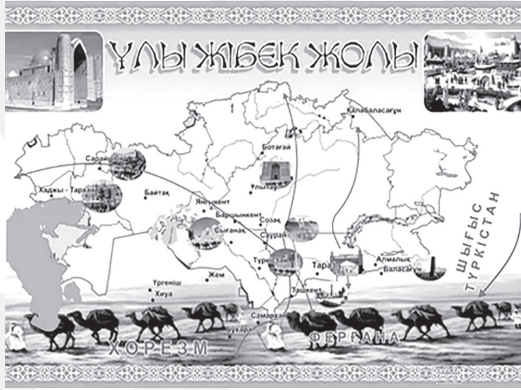
Бибигуль Абдикуловна,
«Облыстық жас туристер станциясы» КММ
туристік-археология бөлімінің ҚББП-і,
Түркістан қ., Түркістан обл.

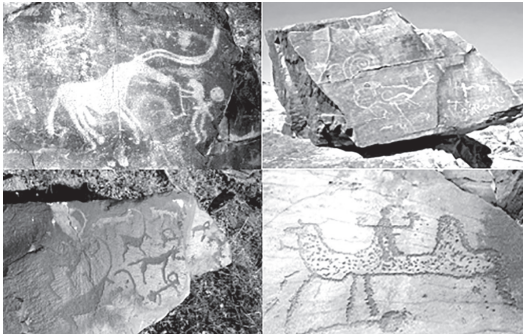
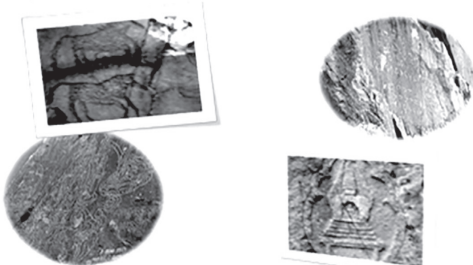
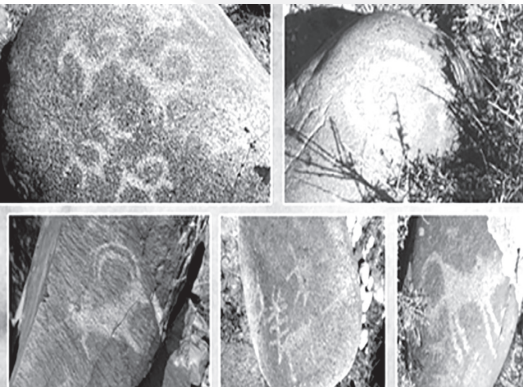
Қысқа мерзімді (күнделікті) жоспары

Күні:	Қатысқандар саны:	Қатыспағандар саны:
Мектеп, сынып:	М.Шоқай атындағы № 24 ЖББМ 9 «Ә»	
Сабақ мақсаттары:	үйірмешілердің ой-өрісін кеңейту, білімдерін шыңдау. - белсенділігін арттыру. - ғылыми-зерттеушілік қабілеттерін дамыту.	
Бағалау критерийлері	Тыңдалым материалындағы негізгі ойды түсіндіреді	
Бағалау критерийлері:	Тыңдалым материалындағы негізгі ойды түсіндіреді	
Пәнаралық байланыстар:	Тарих, география	
АКТ қолдану дағдылары:	Слайд-презентация	

Сабақ барысы

Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақтағы жоспарланған іс-әрекет	Педагог әрекеті	Оқушы әрекеті	Ресурстар
Ұйымдастыру кезеңі 3 мин	I. Ұйымдастыру бөлімі: 1. Оқушылармен амандасу 2. Жоқ оқушыларды белгілеу 3. Жұмыс орындарының сабаққа дайындығын тексеру	Қызығушылықты ояту.	Топқа бөліну	
Сабақтың негізгі бөлімі (5 минут)	II. Кіріспе нұсқау Оқушылардың зейінін жаңа сабаққа бейімдеу. «Тастар сөйлейді» (таңбалы тастар туралы мәліметтер) ...Ұлы Дала тағылымын танытқан, Тастар жатыр кең далада шаңытқан. Бірі кен боп бағаланса адамға, Минералды бірі тұзға қаныққан... ...Енді бірі – шежіреші бітік тас, Ғасыр үнін естиді жан оны ұққан...,	Түсіндіру. Картамен жұмысы: таңбалы тас ескерткіштерін көрсету.	Бейне жазба көреді	https://youtu.be/JiS9AsdeSqw?si=kwsJIVGkvlb9fu9k

	Ғасыр үнін естиді жан оны ұққан..., деп «Тастар сыры» өлеңінде А. Қасымбек жырлағандай, тастар да тарих куәгері. Иә, ел тарихын танытатын балбал тастардан бастап, шежіре шерткен бітік тастар, петроглифті сурет жартастар – тарих кітабы, уақыт үні, тіршілік мектебі. 1. Түркістан облысында тарихи-мәдени ескерткіштердің түрлері: – Таңбалы тастар (петроглифтер) ежелгі адамдардың тұрмысы, наным, дүниетанымы туралы мәлімет береді. – Әдетте жартастарға қашалған суреттерде аңшылық көріністері, арба бейнелері, күнге табыну, ру таңбалары кездеседі. – Түркістан өңірінде: Қаратау жотасы, Боралдай, Сауран маңында осындай тасқа қашалған таңбалар бар. III. Топтық жұмыс 1. «Тарихшылар» – таңбалы тастардың маңызын жазып шығады. 2. «Зерттеушілер» – оларды қорғау жолдарын ұсынады. 3. «Саяхатшылар» – Түркістаннан таңбалы тасқа баратын бағытты сызба арқылы көрсетеді. 	Маршрут жасақтау	Топқа бөлініп, тапсыр ма орын- дау	https://youtu.be/sLBa0WvdN_E?si=5tl60_x_QNIIImRgv
Сұрақ-жауап кезеңі (5 минут)	Жаңа тақырып бойынша оқушылармен кері байланысқа шығу үшін сұрақ-жауап кезеңі: 1) Жартаста түсірілген таңбалардың ең көнесі шамамен қай ғасырдан басталған? 2) Жартаста түсірілген таңбалардың ең көнесі шамамен қай ғасырға дейін жалғасады? 3) Таңбалы тас қай сахараның ортасын қия кесіп өткен? 4) Таңбалы қорық-музейі қай облыста орналасқан? т.б.	Тест сұрақтарын беру	Жауап жазу	Слайд, интербел- сенді тақтаға жазу

Пысықтау (8 минут);	«Кроссенс» әдісі арқылы тастар сырын ашу 	«Кроссенс» әдісін түсіндіру	Суреттер арқылы 10 дерек айту.	Слайд «Таңбалы тастар сөйлейді»
Таңбалы тастар көрмесі (8 минут)	Таңбалы тастар көрмесі Оқушыларға картон, түрлі түсті қағаз, желім, қайшы, плакат, түрлі-түсті қаламсаптар таратылады. Сол бойынша топтар таңбалы тастар көрмесін ұйымдастырады. Жасаған көрме жазыстары бойынша бағаланады (8 минут). 	Тас ескерткіштер қазақтың Ұлттық бірлігінің айғағы, тарихымыздың бұлағы екенін дәлелдеу	Суреттер салып, көрме жасайды	ust.kz
Қорытындылау (6 минут);	Тасқа қашалған қазақтың рулық таңбалары, көне түркі тайпаларының жазулары туралы деректер айту 	Суреттер тақырыбы: адамдар, жануарлар, ат шабармандар, аң аулау сәті, адам өміріндегі құрбандық шалу рәсімі, салттық-жоралғылық билер.	Тасқа қатысты деректер шежіре-аңыздарында жинақтайды	Ойын «Кім көп біледі?»
Үй тапсырмасы	Таңбалы тастар туралы эссе жазу.			
Қорытынды 3 мин	- Үйірмешілер сабақтың соңында сабақ барысында алған әсерлерін интерактивті тақтада жазады. - Жеңімпаз топты анықтап, ұпайын шығарып, оқушыларға марапат қағазы беріледі.			

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Көне түрік таңбалары. З.Самашев, Н.Базылхан, С.Самашев. Алматы, 2010 ж.
2. Ұлы дала мұрасы. ҚР Ұлттық музейі. Астана, 2018 ж.
3. Ұлыс. С.Сыпатайұлы. Семей, 2011 ж.
4. Ежелгі дәуір әдебиетінің антологиясы, 1 том. Алматы, 2019 ж.
5. Ұлы дала: Тарих пен мәдениет, 3 том. ҚР Ұлттық музейі. Нұр-Сұлтан, 2019 ж.



ИСКАКОВА

Асем Жайхатовна,
Ғ.Қараш атындағы ЖББМ
ҚББП-і, педагог-сарапшы,
Жәнібек ауд., БҚО

«Табиғат жанашырлары және тарғақ құсы» (экокомикс негізінде)



Мақсаты: экокомикс арқылы оқушыларға табиғатты қорғау маңызын ұғындыру, құстар әлеміне қызығушылығын арттыру және экологиялық сауаттылықты қалыптастыру.

Міндеттері: оқушылардың табиғатты бақылау және зерттеу дағдыларын дамыту; экологиялық жауапкершілік пен қамқорлық сезімін қалыптастыру;

комикс жасау арқылы шығармашылық және цифрлық сауаттылықты дамыту;

«iNaturalist» сияқты экоплатформаларды қолдануға баулу.

Қатысушылар: 6-8 сынып оқушылары, «Табиғат жанашырлары» үйірмесінің мүшелері.

Өткізу түрі: интерактивті көрініс + экокомикс презентациясы + практикалық бөлім.

Өтетін орны: мектептің биология кабинеті немесе акт залы (экокөрме бұрышымен).

Қажетті құрал-жабдықтар: «Табиғат жанашырлары және тарғақ құсы» атты 6 кадрлы комикс постері.

Проектор/экран, экожурнал, суреттер, планшет немесе ноутбук, «iNaturalist» сайтына тіркелу нұсқаулығы.

Шара барысы:

1-кезең. Кіріспе бөлім

Жүргізуші сөзі:

– Балалар, бүгін біз ерекше тәсілмен табиғатқа саяхат жасаймыз. Бұл – экокомикс арқылы экологиялық білім алу!

Ұстаздың сөзі (мұғалім):

– Табиғатты қорғау – әрқайсымыздың борышымыз. Ал бүгінгі комиксіміз – осының жарқын мысалы.

2-кезең. Экокомикс таныстырылымы
Логлайн



Бұл әңгіме бір құсқа қамқор болған балалардың жанашырлығы, адамгершілігі туралы түсінік береді.

Синописис

Экраннан немесе плакаттан 6 кадрлы комикс көрсетіледі:

1. Ауыл маңында, далалықта 3-сынып оқитын Айбек құстың жарылған жұмыртқасын тапты.

2. Айбек ойланып қалды: бұл қандай құстың жұмыртқасы екен? Содан соң Айбек жоғарғы сыныпта оқитын досына келді.

3. Досы Жарқын жарылған жұмыртқаны құстардың анықтамалығынан қарап, анықтады, бірақ ол өзіне сенімсіз болды.

4. Жарқын Айбекті ілестіріп, Айжан апайға келді. Барлық мән-жайды ұстазына түсіндіріп, апайы бұл тарғақ құстың жұмыртқасы екенін анықтады.

5. Ертеңгі күні олар далаға келіп, ұшып жүрген тарғақтарды көреді. Далалықта оларға қамқорлық қажет екенін түсінеді. Айжан апай барлық табиғат жанашырларын жинап, ауыл адамдарына дала құстары туралы мәлімет берді.

6. Жарқын барша табиғат жанашырларын «iNaturalist» сайтына тіркеліп, ауыл маңындағы барлық кездескен құстарды салып отыруға шақырды.

Кейіпкерлер

Айбек – орта бойлы, 3-сынып оқушысы, құстарды бақылаушы, үнемі көк баскиім киіп жүреді.

Жарқын – шығармашыл, табиғат жанашыры, өте пысық, бір орында отырмайды, жаңалық ашуға құмар.

Айжан апай – Жарқынның ұстазы, биология

пәнінің мұғалімі, ғылыми зерттеуші.

Жүргізуші:

– Бұл оқиға арқылы кейіпкерлер тек жұмыртқаның иесін тапқан жоқ, өз ауылында экологиялық қозғалыс бастады!

3-кезең. Рөлдік ойын (қысқаша сахналау)

Оқушылар 6 көріністі шағын диалог түрінде сахналайды.

Айбек, Жарқын, Айжан апай рөлдері бөлінеді.

Мақсат – оқушылардың тіл мәдениетін және қоршаған ортаға көзқарасын дамыту.

4-кезең. Практикалық бөлім: «Біздің экобақылау парағымыз»

Топтар ауыл маңындағы құстарды анықтау үшін экобақылау парағын толтырады немесе планшетпен «iNaturalist» сайтына тіркеледі.

5-кезең. Қорытынды рефлексия:

Сұрақтар:

Табиғатқа қамқор болу не үшін қажет?

Тарғақ құсы туралы не білдік?

Экокомикс жасау саған не үйретті?

Жүргізуші:

– Әрбір сурет – табиғатқа деген сүйіспеншілік!

Күтілетін нәтиже:

оқушылар экологиялық жауапкершілікті сезінеді;

«iNaturalist» сайтында мектептің экопарақшасы пайда болады;

экокомикс мектебіңіздің экобұрышында ілінеді;

оқушылардың шығармашылық және цифрлық дағдылары дамиды.

Бағалау:

белсенділік пен қатысуы;

комикстегі ойдың түсінігі;

командалық жұмыс және өз ойын еркін жеткізу.





НАРЫМБАЕВ
Бейбит Маратович,
Тасқала аудандық ЖТС-ның
ҚББП-і, педагог-сарапшы,
«Бағдар» үйірмесінің жетекшісі,
БҚО, Тасқала ауданы

Жергілікті және табиғи белгілерге қарап бағытты анықтау



Сабақтың мақсаты: оқушыларға жергілікті және табиғи белгілер арқылы бағытты анықтауды және оны жарыс кезінде қолдануды үйрету.

Сабақтың міндеттері:

Білімділік: оқушыларға жергілікті жерді тұсбағар мен табиғи белгілер арқылы бағдарлауды, көкжиек тұстарының бағыттары мен азимуттарын анықтау тәсілдерін меңгерту.

Тәрбиелік: оқушылардың жұмыс істеу машығын дамыту, туған жерді сүйуге және құрметтеуге баулу, табиғатты аялауға тәрбиелеу.

Дамытушылық: оқушылардың өткен сабақтарда меңгерген икемдері мен дағдыларын қолдана отырып, жаңа материалдар арқылы білімдері мен көзқарастарын кеңейту.

Құрал-жабдықтар: топографиялық карталар, компас.

Сабақтың типі: аралас.

Сабақтың әдісі: сұрақ-жауап, әңгіме, дәріс.

Күтілетін нәтиже: оқушылар табиғи белгілер арқылы бағытты қалай анықтауға болатынын біледі; бағытты анықтаудың негізгі тәсілдерін практикалық түрде көрсете алады.

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру кезеңі (3-5 минут): оқушыларды түгендеу, оқу құралдарын дайындаып, зейіндерін сабаққа аударту.

II. Қызығушылықты ояту (5 минут):

Сұрақ: Егер сен орманда немесе ашық далада жолыңды жоғалтып алсаң, бағытыңды қалай табасың?

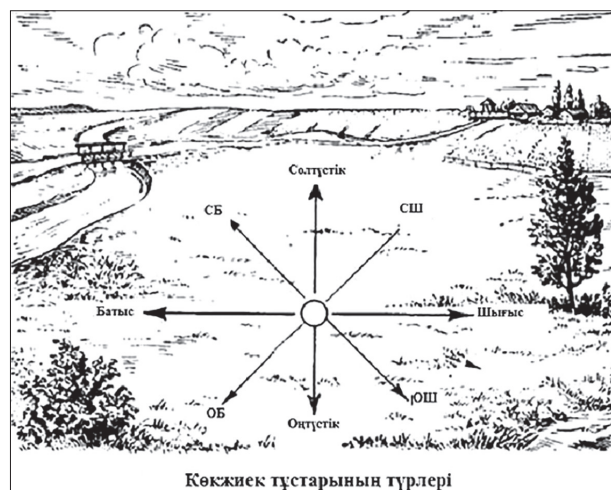
(Оқушылардың өз ойларын тыңдау. Жаңа тақырыпқа бағыттау.)

III. Жаңа материалды түсіндіру кезеңі (15-20 минут):

Жергілікті жерде бағдарлау – бұл көкжиек тұстарына (солтүстік, оңтүстік, батыс, шығыс) және айналадағы жергілікті заттар мен бедер пішіндеріне сүйене отырып, өз тұрған орнын анықтау, қозғалыс кезінде қажетті бағытты табу және сол бағытты сақтап жүру әрекеті.

Бағдар – жақсы көрінетін жергілікті заттар мен бедер элементтері қатынасында өз орнын анықтау, қозғалыс бағытын табу және нысаналар мен объектілердің орындарын көрсету үшін пайдаланылатын белгі.

Бағдардың жергілікті жерде бірден байқалуы үшін, ол маңындағы басқа элементтерден пішіні, мөлшері немесе түсі бойынша ерекшеленуі тиіс.



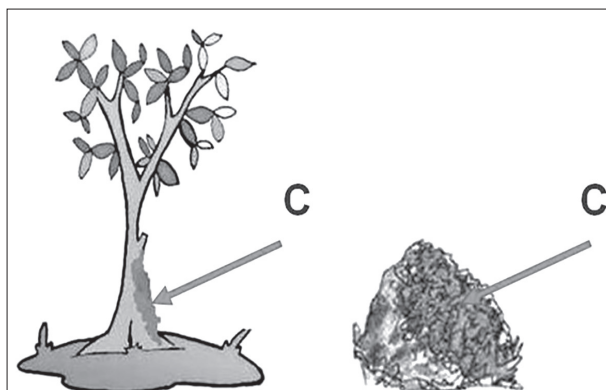
Жергілікті жерді зерделеу және есте сақтау өз маңайынан үш-төрт айқын бағдарды іріктеп алу-дан басталады. Олардың сыртқы түрі мен өзара орналасуын жақсылап есте сақтап, қажет болған жағдайда соларды маяк ретінде пайдаланып, өз орнын анықтау немесе қажетті бағытта қозғалыс жолын табу керек.

Көкжиек тұстарын анықтау тәсілдері.

Көкжиек тұсы жергілікті жерде құлабыз (компас), аспан шырақтары және жергілікті белгілер арқылы анықталады. Көкжиек тұсын анықтаудың ең көп тараған тәсілі – құлабыз (компас) көмегімен анықтау. Қазақстан Республикасының ҚК-інде Адрианов құлабызы кеңінен қолданылады. Құлабыз корпусында 120 бөлік белгілері бар сақина орналастырылған, оған екі қатар сандар салынған.

Бөлік белгілерінің үстінде тікелей орналасқан сандардың бір қатары сағат меңзерінің бағыты бойынша градустық шамада берілген. Сағат меңзері жүрісіне қарсы орналасқан сандардың келесі қатары бұрыш өлшегіштің бөлік белгілерін көрсетеді. Компас корпусының үстіңгі жағына лимб айналасында айналмалы ойық және қарауыш қақпақ орналастырылған. Ол кез келген бағытты нысанаға алу үшін пайдаланылады, бұл кезде қарауыш үнемі бақыланатын заттың бағытына бағытталады.

Көкжиек тұсын анықтауда тежеуішті босатып, құлабызды көлденең орналастырады. Оның магнит меңзерінің солтүстік ұшы шкаланың нөлдік бөлік белгісіне қарсы тұруы тиіс. Бұл орналасуда В, Ю, З әріптері – шығыс, оңтүстік, батысты,



ал нөлдік бөлік белгісі – солтүстік бағытын көрсетеді.

Көкжиек тұстары күннің орны бойынша тез анықталады, алайда нәтиже шамамен болады.

Көкжиек тұстары күннің орны мен сағат көмегімен күндіз кез келген уақытта келесі әдістермен анықталады. Сағат көлденең орналастырылып, сағат тілінің ұшы күнге қарай бағытталап бұрылады. Сағат меңзері мен күнге бағытталған циферблаттағы 1 санының бағыты арасын ортасынан бөлетін түзу оңтүстік бағытын көрсетеді. Түске дейін – 13 сағатқа дейінгі, ал түстен кейін – 13 сағаттан өткен доғаны ортасынан бөлеміз. Оңтүстік бағытын біліп алған соң, көкжиектің басқа да тұстарын оңай анықтауға болады.

Көкжиек тұсы түнгі ашық аспанда әрқашан солтүстік бағытта орналасқан темірқазық жұлдызы бойынша анықталады. Оны жетіқарақшы шоқжұлдызымен оңай табуға болады. Бұл үшін



шоқжұлдыздың шеткі екі жұлдызы А мен В арқылы өтетін түзуді ойша жалғастырамыз, осы екі жұлдыздың арасындағы қашықтықтай қашықтықты бес рет көзге көрінетіндей түзу бойына саламыз, соңғы қашықтықта темірқазық жұлдызы көрінеді. Көкжиек тұстары мейлінше жиі кездесетін келесі жергілікті белгілер арқылы шамалап анықталады.

Ағаш қабығының солтүстік жағы бұжырлау және күңгірттеу болып келеді. Бұл әсіресе қайыңның қабығынан байқалады. Мүк пен қына ағаш діңі мен тастың солтүстік жағына шоғырланады. Ауа райының ыстық кездерінде қылқан жапырақты ағаштардың оңтүстік беткей жағына шайыр көбірек жинақталады.

Құмысқалар өз илеуін ағаштың, түбірдің немесе бұтаның оңтүстік жағына салады. Илеудің оңтүстік жағы түйетайлы, солтүстік беткейі одан қиялау келеді. Жемістер мен жидектер оңтүстікте ерте өң беріп, пісіп-жетіле алады. Қар оңтүстік беткейде тезірек ериді. Еру кезінде оңтүстікке қарай созылған, сопақша келген шұңқыр пайда болады.

Туристік тәжірибеде жергілікті жерде бағытталудың бірнеше ережелері болады:

1. Жорықта үнемі көз мөлшерін пайдаланып жұмыс істеу қажет. Бағдарлауға дейінгі арақашықтықты көз мөлшері арқылы анықтап, оны карта бойынша салыстырып, тексеріп отыру керек.

2. Карта мен жер арасындағы байланысты үнемі сақтап отыру қажет, бұл жүрілген қашықтықты дұрыс есептеуге көмектеседі. Өткен жолды уақыт

пен қозғалыстың орташа жылдамдығын жазу арқылы анықтауға болады.

3. Азимут бойынша қозғалыс кезінде бағытты алда келе жатқан адам ұстайды.

4. Топографиялық қиын міндеттерді шешкенде топ жетекшісі болған оқиғаларды талдап, топ мүшелеріне өзінің іс-әрекеттерінің жүйелілігін түсіндіріп отыруы керек.

5. Жергілікті жерде ландшафттың артық детальдерін тауып, тек соларға сүйене отырып қорытынды жасауға болмайды. Карта масштабы қаншалықты кіші болса, соншалықты оған көптеген жер детальдері енгізілмейді. Жақын ориентирге дейінгі дұрыс өлшенген арақашықтық пен қозғалыс бағыты жерді дәл табуға көмектеседі.

IV. Практикалық жұмыс (10-15 минут)

Тапсырма:

Оқушылар шағын топтарға бөлініп, суреттерге қарап, бағытын анықтайды.

Мысалы:

Ағаштағы мүктердің орны.

Құмырсқа илеуінің бағыты.

Күннің тұрысы бойынша бағыт анықтау.

(Әр топ өз шешімін түсіндіріп, жазады.)

IV. Қорытынды (5 минут)

Сұрақ-жауап:

Бағытты қандай табиғи белгілермен анықтауға болады?

Ең сенімді тәсіл қайсысы деп ойлайсың?

Бағалау:

Мұғалім топтардың жұмысын, белсенділігін бағалайды (баға қою немесе ауызша мақтау).



ОРТА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТИ ҚОЛДАНУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

ЖИ ресурстарының тізімі

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылыми-әдістемелік кеңесімен басып шығаруға ұсынылған («10» маусым 2024 ж. №5 хаттамасы).

№	Аты	Сипаттама	Сілтеме
Ақпаратты іздеу және тексеру			
1	ChatGPT	OpenAI жасаған жасанды интеллект, ол деректерді талдауға, әр түрлі форматтағы мәтіндерді 10+ тілде жазуға, суреттер салуға және т.б. айта кету керек, ChatGPT-те Интернетке кіру мүмкіндігі жоқ және әрдайым ерекше бола бермейтін жабық базадан ақпарат алады.	https://chat.openai.com/
2	Gemini	Google-дің chatgpt аналогы, ерекшелігі: интернеттен деректерді пайдалану мүмкіндіктері бар.	https://gemini.google.com
3	Copilot	Microsoft корпорациясының chatgpt аналогы	https://copilot.microsoft.com/
4	Rytr	Плагиатсыз контент	https://rytr.me/
5	Perplexity	Ақпарат іздеу	https://www.perplexity.ai/
Презентация жасау			
6	Gamma	кез келген мәтінді презентацияға айналдыруға болады	https://gamma.app/
7	Slidebean		https://slidebean.com/
8	Slidesai		https://
Мазмұн детекторы			
9	Copyleaks	Мәтіндік ақпаратты авторлыққа тексеру	https://copyleaks.com/ru/
10	Plagiarism		https://plagiarismdetector.net/ru/ai-content-detector
11	Corrector		https://corrector.app/ai-content-detector/
12	Crossplag		https://app.crossplag.com/individual/detector
13	Undetectable		https://undetectable.ai/
Көрнекі безендіру			
14	Шедеврум	Мобильді сурет қосымшасы	https://shdevrum.ai/
15	Kandinsky	Кескін және анимация қосымшасы	https://www.sberbank.com/promo/kandinsky/
16	Cleanup	Фотосуреттен қажетсіз заттарды алып тастайды	https://cleanup.pictures/
17	Pictory.ai	ЖИ арқылы видеороликтерді жасау	https://pictory.ai/
18	Deepbrain		https://www.deepbrain.io/ru
19	Invideo		https://invideo.io/
20	Synthesia		https://www.synthesia.io/
Промт генерациясы			
21	Neuralwriter	Жасанды интеллектпен өзара әрекеттесуді кеңейту үшін сұрау түзеткіші	https://neuralwriter.com/ru/prompt-tool/#progress=142
22	Промт-конструктор	Құрал берілген параметрлерге сәйкес промттарды жасауға мүмкіндік береді. Кез келген тақырып бойынша бірегей мәтін жасауға көмектесетін нақты және сәйкес сұрауларды ала аласыз.	https://gpt-prompt.ru/
23	Generated Art	өзара әрекеттесуді кеңейту үшін сұрау түзеткіші	https://write-ai-art-prompts.com/
24	Aiforwork	Мамандықтар бойынша дайын промттар кітапханасы	https://www.aiforwork.co/
Оқушының деңгейі мен жетістіктерін ескере отырып, тапсырмаларды жоспарлаушы және генератор			
25	MagicSchool.ai	ЖИ мұғалім көмекшілері	https://www.magicschool.ai
26	Eduaide		https://www.eduaide.ai/
27	Autoclassmate		https://autoclassmate.io/
28	Teachmateai		https://teachmateai.com/
Операциялық қызмет			
29	Fathom	Онлайн кездесулер хаттамасына көмекші ЖИ	https://fathom.video/
30	Eightify	ЖИ YouTube бейнесі туралы қысқаша қорытынды жасайды	https://eightify.app/

Туризм воспитывает патриотов

С 17 по 20 сентября на туристической базе «Евразия» в Западно-Казахстанской области прошел XXVII Республиканский туристский фестиваль «Европа – Азия 2025» среди работников образования, приуроченный ко Всемирному дню туризма. Соревнования собрали более 200 участников из разных регионов страны, став по-настоящему масштабной и вдохновляющей встречей педагогов-энтузиастов, которые развивают школьный туризм и воспитывают у детей любовь к родному краю.

27 сентября во всем мире отмечают Всемирный день туризма – праздник, учрежденный Генеральной ассамблеей Всемирной туристской организации еще в 1979 году. Он не просто напоминает о путешествиях как способе досуга, а подчеркивает важную роль туризма в межкультурном обмене, укреплении связей между народами и развитии региональной экономики. В Казахстане эта дата становится поводом для проведения значимых мероприятий, особенно в тех регионах, где туристское движение поддерживается на высоком уровне. И таким регионом является наша Западно-Казахстанская область – лидер в сфере детско-юношеского и педагогического туризма.

Фестиваль «Европа – Азия» в этом году отмечает свой 27-й выпуск. И уже пять лет, как он приобрел республиканский статус. За это время соревнования вышли далеко за рамки одной области, став площадкой для обмена опытом между педагогами из разных уголков Казахстана.

– Мы ежегодно проводим этот фестиваль, что-

бы не только показать уровень физической и туристской подготовки педагогов, но и вдохновить их на дальнейшую работу с детьми. Программа очень насыщенная: четыре технические дистанции, творческие и интеллектуальные конкурсы, спортивные игры. По итогам прошлых лет после фестиваля в других регионах республики начали открываться туристские кружки и центры. Например, три центра открылись на областном уровне, и мы знаем, что это во многом благодаря нашему опыту, – рассказала заведующая отделом Областного центра детско-юношеского туризма и экологии Камшат Неталиева.

По ее словам, в республике функционируют 37 центров детско-юношеского туризма, из них 14 – в ЗКО. И это тоже говорит о высокой активности региона. Областной центр работает в пяти направлениях: экология, краеведение, спортивное ориентирование, туризм и патриотическое воспитание.

В этом году в соревнованиях приняли участие 14 команд из районов ЗКО и 9 региональных команд: Астана, Алматы, Актобе, Актюбинская и Атырауская области, Жамбылская область (Шуский район), Костанайская и Туркестанская области. Участники выступали в двух группах: группа «А» и группа «Б».

Команды соревновались в дистанциях: «Переправа», «Ночное ориентирование», «Личная» и «Связки», «Техническая». Также прошли конкурсы бардовской песни, туристского быта, спортивные состязания по волейболу, шахматам, тоғызқұмалақу, асық ату, дойбы. Особое



внимание привлекли конкурс видеороликов «Я с детства люблю походы» и творческое состязание «Мисс и Мистер Европа – Азия».

Особую ценность фестивалю придают люди, посвятившие десятки лет развитию туризма. Один из таких педагогов – Куаныш Аккалиев, преподаватель физической культуры и спорта КазИИТУ, ветеран туризма.

– Родом я с Акжаикского района, больше 20 лет работал заместителем директора Центра туризма в селе Чапаево. Общий стаж работы – 45 лет. С 2008 по 2018 год наша команда выигрывала все областные соревнования. Сейчас я передаю опыт молодым педагогам. Рад, что эти соревнования стали республиканскими – это уровень. Президент Касым-Жомарт Токаев в недавнем послании отметил приоритет развития внутреннего туризма, и мы это видим на деле, – сказал ветеран.

Сами педагоги уверены – участие в фестивале помогает им расти и как учителям, и как наставникам.

– Мы приехали с Астаны. В команде – учителя физкультуры, педагоги дополнительного образования, даже один будущий докторант по теме туризма. Я веду кружок детского туризма, в группе около 30 детей – из социально уязвимых семей. Учю их скалолазанию, ориентированию, хожу с ними в походы. Детям это очень интересно, особенно в природных зонах вокруг Астаны. Именно с таких кружков начинается патриотизм, – поделился впечатлениями учитель НВП и педагог дополнительного образования Канат Абылгазин.

На соревнованиях сильные команды ЗКО снова подтвердили свое лидерство. В группе «Б» победили команды Костанайской, Туркестанской областей и Казталовского района ЗКО, а в груп-

пе «А» все западноказахстанцы – Бурлинский, Акжаикский и Жанибекский районы.

– Я участвую уже третий год. В нашей команде все опытные. В г.Аксае я веду кружки в шести группах – около 100 детей. Мы сами участвуем в соревнованиях и детей ведем за собой. Победы в таких фестивалях – это гордость и пример для учеников, – рассказал педагог Центра детско-юношеского туризма из Бурлинского района Аманжан Абуталиев.

Фестиваль «Европа – Азия» – это не просто соревнование, это школа жизни, школа патриотизма, школа командной работы. Педагоги-туристы становятся настоящими проводниками в мир природы, истории и культуры родного края.

– По развитию детского туризма по республике ЗКО десять лет подряд занимает первое место. Мы видим эффект от этих соревнований. После них в районах открываются кружки, дети увлекаются, семьи поддерживают. Все больше школьников узнают родной край, участвуют в походах, соревнованиях. Это формирует не только физическую выносливость, но и уважение к родной земле, – отметила Камшат Неталиева.

Туризм – это не только отдых, но и важный образовательный инструмент. Именно поэтому такие мероприятия, как «Европа – Азия», приобретают все большую значимость. Западно-Казахстанская область снова доказала: слаженная работа педагогов, поддержка государства и энтузиазм участников способны сделать школьный туризм не просто дополнительным образованием, а настоящей школой характера и гражданственности.

**Жанна БАЛЫКОВА, корреспондент
(ТОО «Жайык Пресс»)**





Республикалық «Менің Отаным – Қазақстан» туристік-экспедициялық жасақтар слетінің қорытындысы

2025 жылдың 25-26 қыркүйегі аралығында Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің білім басқармасы мен Балалар мен жасөспірімдер туризмі және экология облыстық орталығының қолдауымен Ақмола облысы, Сандықтау ауданында өткен «Менің Отаным – Қазақстан» туристік-экспедициялық жасақтардың республикалық слетіне қатысты.

Слетке Қазақстанның барлық өңірлерінен 180 оқушыдан құралған 20 команда қатысты.

Батыс Қазақстан облысының командасы «Туристік кедергілер жолағы» номинациясы

бойынша 2-орын, «Жартасқа өрмелеу» жарысында 3-орын, «Туристік маршруттар» номинациясы бойынша 3-орын және «Туристік әндер» байқауында 2-орын иеленді.

Слеттің қорытындысы бойынша жалпыкомандалық есепте Батыс Қазақстан облысының командасы 2-орынды иеленді. Команда құрамына Ақжайық, Бәйтерек, Жәнібек, Қаратөбе, Шыңғырлау аудандарының, Орал қаласының және ОБЖТЖЭО-ның білім алушылары кірді. Команда жетекшілері: Р. Альмуханова және Ә. Темірболат.



VII облыстық

«Хрустальды шоқыр» жүлдесі



Білім басқармасының 2025 жылдың 11 ақпан №107 бұйрығына сәйкес ағымдағы жылдың 29-30 қазан күндері VII облыстық «Хрустальды шоқыр» жүлдесі байқауының қорытынды кезеңі өткізілді.

Байқаудың мақсаты: облыс көлемінде туристік-өлкетану, экологиялық қызметте шығармашылықпен жұмыстанатын туристік ұйымдастырушыларды айқындау, тәрбие жұмыстарын және педагогикалық озық тәжірибелерді таратып және жинақтап әдістемелік зерттеулер жасау, туристік-өлкетану, экологиялық қызметін жандандыру, педагог-туристердің шығармашылық және рухани әлеуетін қолдау.

Байқау 2002 жылы жарияланып, 2004 жылы алғаш рет өткізілді. Алғашқы жылдары әр екі жыл сайын 9 номинация, қазіргі таңда әр бес жыл сайын 12 номинация бойынша өткізіліп келеді. Байқауға ереже бойынша («Соқпақ-Тропинка» журналы, 2025 ж. №1 (114)) жұмыстардың жинақ папкасы ұсынылады. Жыл сайын балалар туризмінің «Оскары» аталған байқауға қызығушылық артып келеді.

Бірінші орын алған жеңімпаздарға хрустальдан жасалған «шоқыр балық» сувенирі беріледі. Шоқыр (*Acipenser stellatus*) – бекіре тұқымдасына жататын балық. Кәсіптік мәні бар аса бағалы балық. Еті, уылдырығы – дәмді, пайдалы тағам, торсылдағынан желім дайындалады. Қазақстанда Каспий теңізі мен Жайық өзенінде таралған.

Байқауға 9 аудан және Орал қаласынан барлығы 47 үміткер қатысты. Қазылар алқасы Бәйтерек, Бөрлі, Шыңғырлау аудандары мен Орал қаласы қатысушыларының жақсы дайындықтарын атап өтті.

Байқау 11 номинация бойынша өткізілді.

1. Жалпы орта білім беретін мекемелерде (мектептер, лицейлер, гимназиялар):

I орын – Бөрлі ауданы Ақсай қаласының №7 ЖОББМ (директоры Доскалиева Шолпан Габбасовна);

II орын – Шыңғырлау ауданы Шыңғырлау ЖОББМ (директоры Байменова Саида Сериковна).

2. Мектепке дейінгі білім мекемелерінде (бала-бақшалар, бала-бақша гимназиялар және т.б.):

I орын – Бәйтерек ауданы ЖШС «Гульнафис» жеке «Ақбота» балабақшасы (директоры Аткеева Алиса Ерлановна);

II орын – Орал қаласы №34 «Балбұлақ» бөбекжайы МКҚК (тәрбиешісі Мутигуллина Маржан Шаймұратқызы);

III орын – Шыңғырлау ауданы білім беру бөлімінің «Айгөлек» бөбекжайы МКҚК (әдіскер-тәрбиешісі Кулумжанова Альбина Бауржановна).

3. Қосымша білім беру мекемелері (балалар шығармашылығы үйі, техниктер, туристер, натуралистер станциялары және өз жұмыстарында туризм, өлкетану және экология элементтерін кірістірген басқа да қосымша білім беру ұйымдары):

III орын – Сырым ауданы білім беру бөлімінің «Жас туристер станциясы» КММ (бөлім меңгерушісі Ескабулов Ерлан Максұтович).

4. Балалар туризмін дамытуда өз үлесін қосқаны үшін (атқарушы үкімет ұйымдарының жетекшілері мен мамандары, орталық және жергілікті өкілеттік ұйымдар депутаттары, ауыл, қала, аудан әкімдері):

I орын – «Бәйтерек ауданының мәдениет, тілдерді дамыту, дене шынықтыру және спорт бөлімі» ММ басшысы Дүзбатыр Нұржан Тоғызбайұлы;

II орын – Сырым ауданы С.Датұлы атындағы тарихи-өлкетану музейінің меңгерушісі, аудандық маслихат депутаты Ойшыбай Айнагүл Мағауияқызы;

III орын – Бөрлі ауданы Бумақөл ауылдық округінің әкімі Каймулдинов Нарынбек Утегенович.

5. Туристік-өлкетану және экология қызметі саласын дамытудағы меценаттығы үшін (ЖК, ЖШС және басқа да үлкен, кіші, орта бизнес жетекшілері)

I орын – Орал қаласы «Silk Way Trade» ЖШС директоры Дүйсенғалиев Алдан Марданович;

II орын – Теректі ауданы ЖК «Болашақ» жетекшісі Ибатов Саржан Турмағанбетович;

III орын – Бөрлі ауданы «Томирис» жеке кәсібі, жеке кәсіпкер Қуанышева Арайлым Жанболатовна.

6. Көпшілік ұйымдастыру шараларын оқу және тәрбие жұмыстарындағы оқу үдерісін үздік әдістемелік құралмен қамтамасыз еткені үшін (негізгі және жалпы орта білім беру мекемелерінің педагогтері, қосымша білім беру педагогтері, әдіскерлер)

I орын – Облыстық балалар мен жасөспірімдер туризм және экология орталығының әдіскері Ескалиева Гүлмира Талишевна;

II орын – Бөрлі ауданы білім беру бөлімінің «Жас туристер станциясы» қосымша білім беру педагогі Полякова Наталья Анатольевна;

III орын – Теректі ауданы білім беру бөлімінің балалар мен жасөспірімдер туризмі және экология орталығы директорының орынбасары Ибатов Саржан Турмаганбетович.

7. Жазғы далалық лагерьді үздік ұйымдастырғаны үшін, стационарлы шатырлы лагерь т.б. (негізгі және жалпы орта білім беру мектептері, қосымша білім беру мекемелері).

I орын – Орал қаласы білім беру бөлімінің «Атамекен» балалар-жасөспірімдер туризмі және экология орталығының әдіскері Куркембаева Акмарал Жолдыбаевна;

II орын – Бәйтерек ауданы білім беру бөлімінің «Жас туристер станциясы» қосымша білім беру педагогі Баландина Анастасия Геннадьевна;

III орын – Сырым ауданы білім беру бөлімінің «Жас туристер станциясы» қосымша білім беру педагогі Бердығалиев Есенжан Аманжолович.

8. Үздік туристік жорықтар және экспедициялар жасағаны үшін (негізгі және жалпы орта білім беру мектептері, қосымша білім беру мекемелерінің педагогтері, әдіскерлері)

I орын – Ақжайық ауданы білім беру бөлімінің балалар-жасөспірімдер туризм орталығының қосымша білім беру педагогі Темірболат Әди Мырзабекұлы;

II орын – Бөрлі ауданы білім беру бөлімінің «Жас туристер станциясы» қосымша білім беру педагогі Сабитов Азамат Талғатович;

III орын – Ақжайық ауданы білім беру бөлімінің балалар-жасөспірімдер туризм орталығының қосымша білім беру педагогі Гильман Азат Есенболатұлы.

9. Туристік-өлкетану қызметінде үйірмелер, клубтар, экспедициялық отрядтар және туристік-өлкетану қызметінің басқа түрлерін

үздік ұйымдастырғаны үшін (қосымша білім беру педагогтері)

I орын – Бәйтерек ауданы білім беру бөлімінің «Жас туристер станциясы» қосымша білім беру педагогі Ситказиева Гульфайрус Максұтовна;

II орын – Теректі ауданы білім беру бөлімінің балалар мен жасөспірімдер туризмі және экология орталығының қосымша білім беру педагогі Беркинғалиев Фархат Сырымович;

III орын – Орал қаласы білім беру бөлімінің «Атамекен» балалар-жасөспірімдер туризмі және экология орталығының қосымша білім беру педагогі Орт Инесса Николаевна.

10. Білім беру ұйымдарында үздік мектеп музейін ұйымдастырғаны үшін (музей жетекшілері)

I орын – Бәйтерек ауданы білім беру бөлімінің «Жас туристер станциясы» өлкетану бөлімінің меңгерушісі, музей жетекшісі Белгиев Қанағат Қапетұлы;

II орын – Бөрлі ауданы білім беру бөлімі Ақсай қаласының №2 ЖОББМ музей жетекшісі Сакимова Ганима Батырхаировна;

III орын – Орал қаласы білім беру бөлімінің №12 ЖОББМ музей жетекшісі Хамзина Гүлжаухар Арманқызы.

11. Туристік-өлкетану және экологиялық ықызметті бұқаралық ақпарат құралдарында үздік насихаттағаны үшін БАҚ (журналистер)

I орын – Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері, «Егемен Қазақстан» газетінің меншікті тілшісі, «Дана» журналының редакторы, журналист Қабжанов Қазбек Құттымұратұлы;

II орын – Шыңғырлау ауданы «Серпін» аудандық қоғамдық-саяси газетінің тілшісі Шотпанов Адақ Танабайұлы;

III орын – Бөрлі ауданы «Бөрлі жаршысы – Бурлинское вести» қоғамдық саяси газетінің редакторы Сыдықов Мейрамбек Тілекқабылұлы.

Байқау балалар-жасөспірімдер туризмінің негізі кіші отанын және өз елін тану арқылы азаматтыққа және патриоттыққа тәрбиелеуде шығармашылықпен жұмыстанатын қосымша білім беру педагогтері мен балалар туризмін дамытуға үлес қосушыларды ынталандыру болып табылады.

P.S. Байқау жеңімпаздарының фотолары келесі журналдарға жарияланып отырады.

**«Орал өңірінде балалар туризмін дамытуға қосқан үлесі үшін»
төсбелгісімен лайықты
марапатталған әріптестерді құттықтаймыз!
Еңбектеріңіз еленіп, биіктен көріне беріңіздер!**



Михно Валентина Павловна
Орал қаласы «СКФ Отделстрой» директоры,
Батыс Қазақстан облысы балалар
мен жасөспірімдер
туризм және экология орталығының
Қамқоршылық кеңесінің төрайымы



Омаров Айбат Шайжанұлы
Қаратөбе ауданының балалар-жасөспірімдер
туризм және экология орталығының директоры



Абдушева Роза Джанбулатовна
Батыс Қазақстан облысының
балалар туризм ардагері

БҚОБЖТЖЭО – Батыс Қазақстан облыстық балалар мен жасөспірімдер туризм және экология орталығы

ҚББП-і – Қосымша білім беру педагогі

Ауд. – ауданы, обл.- облысы

ЗКОЦДЮТиЭ – Западно-Казахстанский областной центр детско-юношеского туризма и экологии

ПДО – педагог дополнительного образования

Обл. – область

Сабақты өткізу барысында қолданатын ЖИ

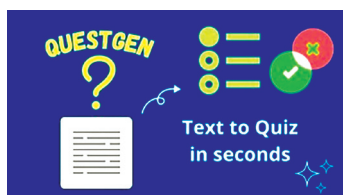
Жаттығу, сабақ жоспарлары мен
тапсырмалар жасау платформалары



Мәтін бойынша тест
құрастыру құралы



Викторина генераторы



Презентация жасау платформалары



Оқушы жауаптарын тыңдай
отырып нақты
қиындықтарды көрсетеді



educaplay

Ойын түріндегі тапсырмалар
мен жаттығулар жасау
платформасы